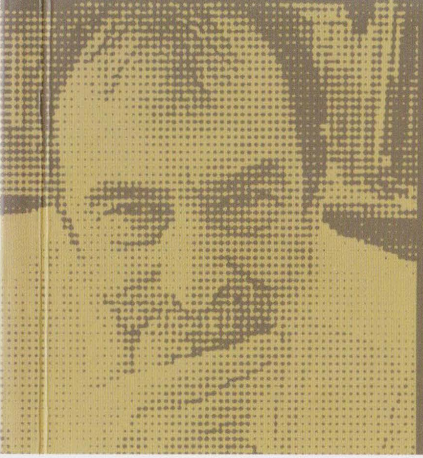
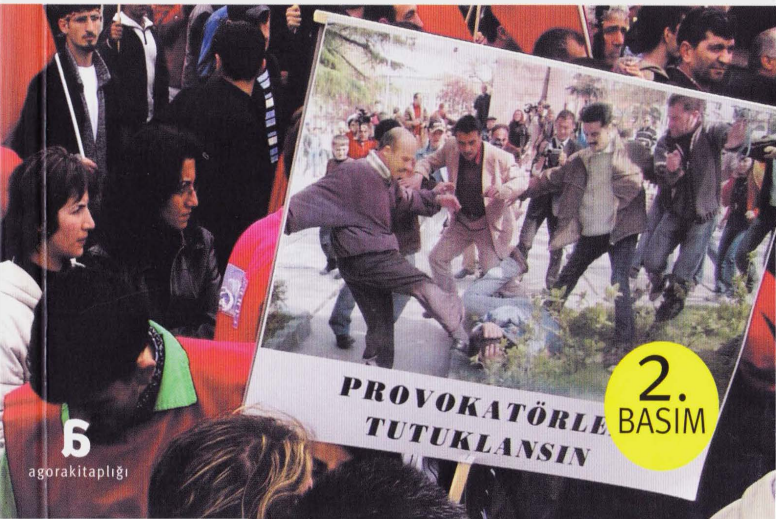

Güncel
Siyasi
Meseleler

MURAT BELGE

LİNÇ KÜLTÜRÜNÜN TARİHSEL KÖKENİ: MİLLİYETÇİLİK

SÖYLEŞİ: BERAT GÜNÇIKAN

agorakitaplığı

agorakitaplığı
102

MURAT BELGE

1943'te Ankara'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1966). 12 Mart döneminde iki yıl cezaevinde kaldıktan sonra 1974'te üniversiteye döndü. 1981'de doçentken istifa etti. *Halkın Dostları, Birikim, Yeni Dergi, Yeni Gündem, Milliyet Sanat, Papirüs* dergilerinde ve *Cumhuriyet, Demokrat, Milliyet, Radikal* gazetelerinde yazdı. 1983'te İletişim Yayınları'nı kurdu. 1997'de profesör olan Murat Belge halen Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve *Radikal*'de yazıyor. *Tarihten Güncelliğe* (1983), *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek* (1989), *Marksist Estetik* (1989), *Türkiye Dünyanın Neresinde* (1992), *12 Yıl Sonra 12 Eylül* (1992), *İstanbul Gezi Rehberi* (1993), *Edebiyat Üzerine Yazılar* (1994), *Türkler ve Kürtler: Nereden Nereye?* (1996), *Boğaziçi'nde Yalılar ve İnsanlar* (1997), *Tarih Boyunca Yemek Kültürü* (2001), *Başka Kentler, Başka Denizler* (2002), *Yaklaştıkça Uzaklaşıyor mu? AB-Türkiye* (2003), *Türkiye'nin Halleri* (2003) ve *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür* (2005) adlı kitapların yazarı olan Belge'nin başta William Faulkner, James Joyce ve John Berger'dan olmak üzere çeşitli çevirileri de yayımlanmıştır.

BERAT GÜNÇIKAN

1959, Balıkesir doğumlu. Gazeteci. *Haraşo'dan Nataşa'ya-Beyaz Ruslar-Kızıl Ruslar* (Arion), *Gölgenin Kadınları* (Yapı Kredi Yayınları), *Cumartesi Anneleri* (İletişim) adlı kitapların yazarı. Halen Cumhuriyet Pazar Dergi'nin editörlüğünü sürdürüyor.

Murat Belge

LİNÇ KÜLTÜRÜNÜN TARİHSEL KÖKENİ: MİLLİYETÇİLİK

Söyleşi: Berat Günçıkan

a

agorakitaplığı

Güncel Siyasi Meseleler
Söyleşiler - 2

Linç Kültürünün Tarihsel Kökeni: Milliyetçilik
Murat Belge
Söyleşi: Berat Günçıkan

Kapak tasarım: Mithat Çınar
Kapak fotoğraf: Erzade Ertem
Dizgi: Sibel Yurt

© 2006, Murat Belge/Berat Günçıkan
© 2006; bu kitabın Türkçe yayın hakları
Agora Kitaplığı'na aittir.

Birinci Basım: Mart 2006

ISBN: 9944 - 916 - 13 - 7

Baskı ve Cilt: Kitap Matbaacılık
Tel: (0212) 501 46 36

AGORA KİTAPLIĞI
Gümüşsuyu Mahallesi Osmanlı Yokuşu,
Muhtar Kâmil Sokak No: 5/1 Taksim/İSTANBUL
Tel: (0212) 243 96 26-27 Fax: (0212) 243 96 28
www.agorakitapligi.com
e-posta: agora@agorakitapligi.com

İÇİNDEKİLER

Sunuş vii

1) Tarihle Yüzleşme/Milliyetçilik İkilemi 1

2) Ulus-Devletin Kuruluşu ve Kıstırılmış Osmanlı 17

3) İttihat-Terakki ve Ermeni Kıyımı 40

4) Cumhuriyetin Yerleşmesi ve Unutulan Birinci Meclis 84

5) Ulusal Kimliğin ve Kültürün İnşası 117

6) Devletin Kanatları Altındaki 'Sağ',
Devletle Göbek Bağını Kesememiş 'Sol' 143

7) 12 Eylül Faşizmi ve Kürt Hareketinin Güçlenişi 184

8) Dünya Değişiyor, ya Türkiye? 223

Sunuş

Her şey 23 Mart 2005'te başladı. Binlerce kişinin katıldığı Nevruz kutlamaları sırasında 12 ve 14 yaşlarında iki çocuk Türk bayrağını yaktıkları gerekçesiyle gözaltına alındılar. Elbette beklenen oldu, 'hassas ruhlar' ayaklandı, ama yatışması uzun sürmedi, çünkü en akli selim davranış, olayın bir provakasyon olduğunda birleşmekti. Yoksa, ülkenin bütünlüğünün ve devletin bekaasının iki çocuk tarafından bozulacağını, yıkılacağını içeriye de dışarıya da anlatmak zordu, üstelik gülünçtü... Bir gazete şu manşeti atmakta gecikmedi: "İki velet bir millet..."

Bu olayın üzerinden bir ay geçmeden, 'hassas ruhlar' bu kez Trabzon'da ayaklandılar. Tutuklu ve Hükümlü Aileleri Derneği'nin bildirilerini dağıtan beş üniversiteli genç linç edilmek istendi. Hükümet linç girişiminde bulunanların yargılanmasının

önünü açmak bir yana, öfkeyi ve cinayetin eşiğinden dönülmesini toplumun 'hassasiyetleri' olarak değerlendirmekle yetindi. Bu, Sakarya'da, Sivas'ta ve Samsun'da da çeşitli gerekçelerle linç girişimlerinin yolunu açtı. Bütün bu olaylar sırasında büyük bir katliamın eşiğinden de dönüldü, Abdullah Öcalan'ı ziyaret amacıyla Mudanya'ya doğru yürüyüşe geçen Kürtler'e Bozüyük'te saldırıldı, otobüsler içinde yolcularıyla birlikte yakılmak istendi... Milliyetçi saldırılardan kişiler değil, fotoğraflar da payına düşeni aldı, 6-7 Eylül olaylarının yıldönümünde açılan fotoğraf sergisi bir grup faşist tarafından basıldı, sloganlar eşliğinde fotoğraf çerçeveleri yerinden sökülüp atıldı, kırıldı, çiğnendi...

Özetle, geçen yıl Türkiye için milliyetçi 'refleks' ve 'hassasiyetler'in sınandığı bir yıl oldu, bu yılın ilk iki ayına bakınca da bu sınanmanın sürdüğü görülüyor. Trabzon'da, Kocaeli'nde yeni linç girişimleri yaşandı. Bu satırların yazıldığı sırada yine bir Karadeniz kasabasında bir hırsızlık olayı bıçaklamaya, bıçaklama da linç girişimine dönüştü. Yani, bir siyasi öfke olarak başlayan linç, adli olaylara da yansıdı, bir başka örnekte Adana'da bir TRT kameranı yolu şaşırıp da girdiği bir sitede, site sakinleri ve güvenlik görevlileri tarafından dövülerek öldürüldü.

Geçen yıl Ermeni kırımının 90. yılıydı. Demokrasinin ve aynı dünyada yaşama kültürünün ancak tarihle, geçmişle yüzleşerek mümkün olduğundan yola çıkılarak bir konferans düzenlendi. Resmi tarihin üzerindeki örtü kaldırılıp gerçekte 1915'te ne olup bittiği tartışılmak istendi. Olup olmadığından çok, kaç kişinin öldüğü üzerinde yoğunlaşan gerilim, konferansla birlikte bir saldırıya dönüştü. Engelleme çabalarına savcılar da destek verince ilk ayıp işlendi, konferans yasaklandı, ancak yasal itirazlar üzerine yasak kaldırıldı ve Boğaziçi Üniversitesi yerine Bilgi Üniversitesi'nde buluşan akademisyenler, tarihçiler, tanıklıklara da yer vererek Ermeni kırımını tartıştılar. Ancak yargının konferansı engelleme kararını eleştiren ve aralarında Murat Belge'nin de bu-

lunduğu gazeteciler ve köşe yazarları mahkemelik olmaktan kurtulamadılar... Gazeteci Hırant Dink, aslında Ermeniler'i hedef aldığı yazısının maksatlı yorumlanması sonucu 'Türklüğe hakaret ettiği' gerekçesiyle altı ay hapis cezasına çarptırıldı. Dink'in cezası ertelenirken bu kez Orhan Pamuk mahkeme salonunda yerini aldı. Suçu, 2005 Şubat'ında İsviçre'de yayımlanan *Das Magazin* isimli haftalık bir dergiye verdiği röportajda, "Bu topraklarda 1 milyon Ermeni, 30 bin de Kürt öldürüldü," demekti. Orhan Pamuk hakkında TCK'nın 301. maddesi uyarınca 'Türklüğü alenen aşağılama' suçlamasıyla üç yıla kadar hapis cezası istendi, ama dava düştü...

Konferanslar ve duruşmalar olup biterken, dışarıdaki gürültü hiç eksilmedi, pankartlar açıldı, sloganlar atıldı. Ellerde yumurta ve boyalar, dillerde küfürlerle öfkeler bilendi. Türkiye'nin yakın siyasal tarihini bilen, bu tarihin içinden geçenler için dışarıdakilerin kimliği şaşırtıcıydı, siyaseten bir arada olmaları imkânsızlar, aynı pankart altında buluşmuştu. Kızılelma ittifakının sokaktaki haliydi bu; dünün bir kısım solu, faşistlerle, üstelik onların siyasal repliklerini sahiplenerek politika yapıyordu. Kürtlere, Ermenilere ve İslami kesime karşı bu işbirliği sivil politikanın yerine askeri, demokrasinin yerine darbeyi koyabiliyordu... Önemli olan devletin bölünmez bütünlüğüydü, bunun için insan hakları, demokrasi, eşitlik ve barış gerekirse sonsuza kadar ertelenebilirdi... Solun, devrimciliğin esası enternasyonalizm miydi? Solun bu en esaslı gereğinden de devletin bekaası adına vazgeçilmişti...

Murat Belge'ye göre, bu milliyetçi saldırganlık, ulus-devlete olan inancın son kırıntıları; nasıl ki ulus-devlet kurulurken milliyetçiliğe sırtını yaslamıştı, çözülürken de yine milliyetçiliğe yaslanarak dikleniyordu. Ve bütün bu milliyetçi saldırganlık son birkaç yılda yaşananlarla anlatılamayacak kadar çoktu... Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlatılan "Vatandaş Türkçe Konuş"

kampanyaları, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül olayları milliyetçiliğin azınlıklara yönelik yasakları ve saldırganlığıydı. Bu saldırganlık 12 Eylül'den sonra Kürtçe ve Arapça'nın yasaklanmasıyla sürecekti; yine aynı tarihlerde kiliselerin mallarına el konulacak, ibadet yasaklanacak, bunlarla yetinilmeyip İskenderun'da bir kilisenin çanına, kelimenin gerçek anlamıyla beton dökülecekti... Rumlar, Ermeniler, Süryaniler, Yahudiler ve diğerleri için göçten başka çare kalmamıştı, gidenler gittiler...

1950'li yıllar, yani Soğuk Savaş yıllarında milliyetçi saldırganlığın menzilinde komünistler vardı. Devletin de desteğini alan silahlı gruplar onlarca entelektüeli, akademisyeni, gazeteciyi, binlerce genci öldürdüler. Daha sonra aynı katiller ya Güneydoğu'da faili meçhul gösterilmeye çalışılan cinayetlerin faili olarak çıktılar ortaya ya da Susurluk'taki kazanın gözler önüne serdiği büyük çetenin içinde.

Hâlâ da ortadalar, çeşitli ittifaklarla, kendilerinden hizmet beklendiğini düşündükleri her anda, hükümetlerin göz yumduğu dahası medet umduğu olayda "Ya Sev ya Terk Et" diye çıkıyorlar ortaya... Parmaklarıyla tek tek vatan hainlerini (!) gösterip mutsuz, sinik, öfke biriktiren kalabalıkları harekete geçiriyorlar! AB'yi savunanlara, Kıbrıs'ta iki toplumlu çözüm önerenlere, Kürtler'e, Ermeniler'e ve enternasyonalizme inanan solculara düşmanlar hâlâ...

Bu, milliyetçiliğin saldırgan ve öfkeli, toplumsal bir histeriye kapı aralayan, iktidarlarla işbirliğinden beslenen yüzü. Bir de bireyin devamlı baş etmeye çalıştığı yönü var ki, hep tetikte durmayı gerektiriyor. Çünkü kendini iyi eğiten, en 'arınmış' birey bile kendine suçüstü yapabilir, bir diğerini, sırf aynı dili konuşmuyorlar diye, sırf başka bir kültürden, başka bir ülkeden ya da dinden diye 'dışarıda' bırakabilir... Yani, eşitlikçi olmak, insanları 'bizler' ve 'ötekiler', 'ben' ve 'o' diye ayırmadan yaşayabilmek o kadar kolay iş değil, hele de yukarıda özetlediğimiz gibi, eğitimi-

ni, kültürünü, ekonomisini, siyasasını 'milliyetçilik' üzerine kurmuş bir ülkenin vatandaşıysanız...

Murat Belge bütün bu tarihin yakından takipçisi. 12 Mart darbesinde bir süre cezaevinde kalan, yakın tarihin ittifaklarının dışında duran, enternasyonalizme inancını koruyan ve sahip çıkan bir bilim adamı. Statükocuların bir filolog olmasına rağmen tarihçi yanının ön plana çıkmasını pek kabul edemedikleri bir akademisyen. Milliyetçi tepkilerin çoğalması, linçlerin birbirini izlemesi üzerine başlayan bu röportaj kitap, Belge'nin tarih bilgisiyle ve neden-sonuç ilişkisi üzerindeki hassasiyetiyle milliyetçiliğin ilk inşasına, yani ulus-devletin oluşumuna kadar uzandı. Bir hatırlatmada bulundu Belge, ulus-devletini kuran hiçbir ülkenin arkasında temiz, kansız bir tarih yok... Ama bu, uygulanan şiddeti, kırımı yok saymayı gerektirmiyor, ayrıca, son yıllarda yaşananlara bakılırsa geçmişle yüzleşmeden, suçları kabullenip özür dilemeden, kansız bir gelecek de pek kurulamıyor...

Berat Günçıkan
8 Mart 2006

LİNÇ KÜLTÜRÜNÜN TARİHSEL KÖKENİ: MİLLİYETÇİLİK

Birinci Bölüm

Tarihle Yüzleşme/Milliyetçilik İkilemi

Bir süredir milliyetçi refleksler sokağa taşınıyor. Karadeniz'de, Ege'de, Marmara'da, Kürtler ve insan haklarını talep eden bütün gruplar tehdit ediliyor. Basın açıklaması yapan gruplara saldırıldı, siyasal ve kültürel taleplerini bir kez de Mudanya'da dillendirmek isteyen Kürtlerin yolu kesildi, arabaları yakılmaya çalışıldı. Kışkırtanlar bugüne kadar büyük bir katliamın olmasına izin vermedi, ama tedirgin etmeyi başardı ve başarıyor. Sizce yapılmak istenen ne, bu kışkırtmanın boyutları nereye kadar uzanabilir?

Türkiye çok kolay sağa sola savrulabilen bir ülke. Türk toplumu da çok kolay manipüle edilebilen bireylerden oluşuyor. Belki uzun vadeli değil, ama fevri çıkışlara, üç-beş günlük

taşkınlıklar yapmaya bayağı yatkın bu bireyler. Şimdiye kadar gördüklerinize bakıp, bu tür üç-beş günlük tezahürlere geçicidir, diyebilirsiniz, oysa Sivas'taki oteli yakmaya birkaç saat yetiyor. Onun için birkaç günlük feveranların epey ağır sonuçlar bırakabildiği de akılda tutulmalı.

Hep yeni bir Sivas yaşanabilir, tehlikesi ve tehdidi var.

Evet. O feveranla birlikte, ona göre planlanmış konspiratif birtakım olaylar da meydana geldiğinde, o zaman iyice tehlikeli bir durum söz konusu oluyor.

Sivas'ta 34 kişinin yakılması, yargıya ait bir konu olarak kaldı. Bu konuda da gerçek bir toplumsal hesaplaşma, bir yüzleşme yaşanmadı.

Burada sorulması gereken şu: 'Türkiye demokratik bir ülke olacak mı, olmayacak mı?' Olacaksa, bunu ancak kendi geçmişiyle yüzleşerek yapabilir. Ama bu sadece aynaya bakmayla olmuyor. Frenk dillerinde, daha şiddetli bir yüzleşmeyi içeren 'konfrontasyon' diye bir tanım var. Bu gerçekleştiği zaman, kendilerine bakacak olanlar, muhtemelen sadece bakmayacaklar, başka bir şeyler yapma ihtimalleri de olacak. 'Demokrasiye geçmek üzere geçmişimizle yüzleşelim' diyen kesim belki şu an niceliksel olarak daha fazla, belki değil, bilmiyorum. Bu yüzleşme, daha fazla insanın gelecek özlemini karşılayan bir durum, ama sonuçta toplum -bu yeni havasının dışında- halen avam bir güç. Olayların nasıl seyredeceğinin belirlenmesinde gücün önemli payı olacak. Bu insanlar da 'AB'ye girelim' diyorlar, öyle dedikleri için de 'demokrasi lazım' diyenler güçlü görünüyorlar. Oysa bu insanlar 'demokrasi lazım' demiyorlar, bunu, onlar adına elitler söylüyor. 'Avam' dediğimiz insanları 'Vatan-Millet-Sakarya'

söylemi motive ediyor büyük ölçüde. Dolayısıyla, bu çok hassas dengeler üzerine oturan patırtıda, 'bize demokrasi lazım değil; biz tarihimize, kimliğimize, geçmişimize sahip çıkalım' diyen kesimin manipülasyonuyla terazi birdenbire o tarafa yatabilir.

Manipülasyona bu kadar açık olmak, toplumun o büyük kesiminin demokrasi talebinin olmadığını mı gösteriyor?

Tabandan demokrasi talebi geliyor bence, ama gelebildiği kadar. Bir de formülasyon yeterli değil.

Burada hükümetin tutumunu nasıl tanımlıyorsunuz? Bu linç girişimleri, yoğun olarak tam da hükümetin AB'yle ipleri koparma noktasına getirdiği dönemde yaşanmıştı. Hükümet kanadının açıklamaları, toplumun tepkisini meşrulaştırmış gibiydi.

Hükümetin 17 Aralık 2004'ten sonra içine girdiği 'ruh hali' mi diyeceğiz, ne diyeceğiz, o 'hal' benim açımdan bir kapalı kutuydu. Ben çok fazla anlam veremiyordum. O zamana kadar ihtiyatlı davranıp, biraz da kulağıma çalınmış lakırdılarla, ancak bir yorum yapabiliyordum.

Nedir bu yorum?

AB'yle müzakerelere başlama tarihi alana kadar maruz kaldıkları muamele, birdenbire Avrupa'nın çok da içinde olmanın tercih edilecek bir şey olmayabileceği izlenimi mi doğurdu acaba, diyorum. Doğurabilir de. Çünkü bir Avrupalı küstahlığı, Avrupalı bencilliği söz konusu... Onların da neler olduğunu bilirim. Her normal insanı çileden çıkartabilirler. Bu hükümetin, en başında olan insanlar dahil olmak üzere, bü-

tün bu demokratikleşme, AB içinde yer alma gibi davalarda çok köklü, iyi düşünülmüş, sindirilmiş bir formasyona sahip olduklarını düşünmüyorum doğrusu. Zaten pek aklım da yatmıyor. Onun için de böyle bir çizgiden gelmiş bir hükümet üzerinde, yüzeydeki olaylar çok etkili olabiliyor. Ben bu konuda bir metafor kullanırım. Lüfer, usta bir balıktır. Onu tuttuğunuzu, zokaya geldiğini hissettiğinizde düzenli, aralıksız hareketlerle çekerek sandalın içine almanız gerekir. Çok hızlı olmanız şart değildir, ama tutuşunuzun hiçbir zaman gevşememesi gerekir.

Neden böyle?

Çünkü o gevşediği anda ileri doğru yüzer, misinayı kesip koparır ve kaçar. Lüfer gibi, 'red cephesi'ne de gündemi belirleyecek fırsatı tanımamak gerekiyor. Burada ciddi bir direniş cephesi var ve bunlar ne yaptıklarını çok iyi bilen kimseler. Bizim cepheden en önemli fark da o. Onlar biliyorlar, çünkü bunun için yetişmişler, bütün hayatlarını bu makamlarda geçirmişler, neyin nasıl kıpırdatılacağını gayet iyi biliyorlar. O gündemi onlara bıraktığınız anda, o gündem birdenbire bir başka türlü önünüze geliyor. Birdenbire ayağınızın altında her şey kayıyor. Orhan Pamuk çıktı, bir laf etti, o zamandan beri hiçbir şey yerine oturmuş değil.

Orhan Pamuk'un Ermeni ve Kürtlere ilişkin söyledikleriyle AB-karşıtı söylemle, linç girişimleri hep aynı tarihlerin içinde yaşandı.

Kısmen bazı rastlantıların üst üste gelmesi de olabilir, ama olmayabilir de. En azından 'rastlantı'yı da avantaj haline getirmeye hazır bir kesim var.

Bu rastlantı üzerinden hemen bıçaklar yeniden bilendi ama. Türkiye bu kadar hazır mı kamplaşmaya? Bu kadar mı kaygan zeminler?

Bunu, az önce bahsini ettiğim o cephe gayet iyi biliyor. Geçen yıl Ermeni kıyımının 90. yılıydı. 90. yıldönümünde herhalde Ermenistan ve bütün Ermeni diasporası boş duracak değildi. Yıllardır belirli bir hazırlık yapıyorlardı. Burada da yapıldı. Dolayısıyla, bekliyorlardı bunun gelmesini. Bu yüzden, Orhan Pamuk böyle bir laf söyleyince, bu birdenbire olayı bir meydan muharebesine dönüştürebildi.

Orhan Pamuk bir şekilde bu tartışmanın nesnesi mi oldu?

Evet, bir bakıma kurbanı oldu. Bu iki taraf meydan muharebesine hazırlanırken, o da bunun farkına varmayıp başka tarafa giderken birdenbire meydana giriverdi...

Kavga bununla bitmedi, Orhan Pamuk hakkında dava açıldı, Hırat Dink de bir başka davada Pamuk'la aynı maddeden yargılanıyor. Üstelik bu, AB sürecinde yol alındıktan, müktesebat üzerinde görüşmeler başladıktan sonra gelişen bir durum. Bunu da hükümetin bir AB direnişi olarak mı okuyacağız?

Hükümetin öncelikle AB'ye direnmek diye bir tutumu yok. AB'yle ilişkisini oldukça akılcı buluyorum. Batılıların insanı çileden çıkartan davranışları vardır. Hükümet de bundan nasibini alıyor olmalı, direndikleri durumlar genellikle benim de direndiğim durumlar olurdu, diye düşünüyorum. Ama hükümetin didişmesi gereken, bir tek AB değil. Yurt içindeki açık ve yarı-açık iktidar odaklarıyla da bir çeşit denge kurması ge-

rek. Böyle bir 'gerek' olması, hükümetin değil, Türkiye'nin yapısının ve geçmişinin ürettiği bir sorun. AB'ye uysun diye çıkarılan bir yasada 301. madde gibi maddelerin de bulunması, son analizde, Adalet Bakanı'ndan sorulması gereken bir şey. O bakan da hangi yaptığını kimler için yapıyor?

Bu kitabın hazırlanma sürecinde, en yakın tarihli olaylardan biri de Şemdinli. Belki de ilk kez bir 'derin devlet işi' diye tanımlanan olaylardan birine suçüstü yapıldı. Hükümet hem olayın açığa çıkarılması için adımlar atar gibi yaptı, hem de Şemdinlileri tanık saymamaya kalkışmak gibi olayın üstünün kapatılmasına yol açabilecek tutumlar sergiledi. Şemdinli'de yaşananlar, bölgede yeniden çatışmaların başlaması sizce neyi gösteriyor?

Şemdinli de böyle. Bir yere kadar gidebiliyorlar. Bu yer de, doğrusu, öyle çok ilerilerde bir yer değil. Ama 'hariçten' bakarsak ne ölçüde eleştiri yapabiliriz, bunu da bilmiyorum. Çatışmanın yeniden başlamasının da gösterdiği gibi, zaten hiç bitmemesini isteyenler var; bugününü de, yarınını da, çatışmanın bitmemesi üstüne kurmuş olanlar. İki tarafta da. Onlara rağmen bitirmek kolay değil.

Bugünün milliyetçilik haritasını çizdiğimizde Türkiye'nin pek de yalnız olmadığını görüyoruz. AB anayasası oylamasında Fransızların ve Hollandalıların tutumu ortada. İngiltere'de de benzer tepkileri gösterenlerin oranı hiç düşük değil. Öte yandan, Sovyetler'in dağılmasından bu yana pek çok yeni ülke ve ulus kuruluyor, bayrakları ve kimlik kavgalarıyla.

Dünya bir dönüm noktasında... 18. yüzyıl sonlarından itibaren dünya gündemine egemen olan ulus-devlet kavramı, özle-

mi ve bunun gerçekleştirilmesi için oluşturulmuş ideolojiler ve girişilmiş eylemler var. İlk örnekler daha erken tarihlerde İngiltere ve Amerika olmakla birlikte, Fransız Devrimi'nden itibaren bütün dünya tarihini kıpırdatan başlıca dinamo bu. Belki çok uzun bir dönem değil. Sonuçta 200 küsur yıllık bir süreç, üstelik artık miadını doldurdu. Tarihte bir olgunun miadını doldurması demek, o olgunun hemen buharlaşıp gitmesi anlamına gelmez. Çok uzayabilen direnme süreleri vardır. Bu devam ediyor. Ulus-devlet miadını doldurdu diyebiliriz, ama bu bir kriz de yaratıyor. Değişik toplumlarda, değişik krizler şeklinde. Mesela, ulus-devlet tarihe karışacak artık derken, dünyada eşitsiz bir gelişme olduğu için bugüne değin ulus-devlete sahip olmamış halklar da var. İki kutuplu dünyada, bu dünyanın kurumları, bir kabuk gibi kendi içlerindeki çeşitli farklılıkların üstlerine oturmuş, böylelikle gerginliklerle sürtüşmelere engel oluyor durumdayken, o kabuk yırtılınca birdenbire gerilimler, çatışmalar ortaya çıkabiliyor. Sovyetler Birliği varken 'Karabağ Ermeni midir, Azeri midir' diye bir kavga yoktu, o kabuk yırtılınca derhal bu kavga ortaya çıktı. Benzer olaylara pek çok yerde rastlandı. Öbür taraftaysa Fransa gibi ülkeler var. Şimdi Fransa'nın sorunu ile Yugoslavya'nın parçalanmasında Sırpların sorunu arasında çok fazla benzerlik bulamayız. Ortak payda olarak milliyetçilik dediğimiz bir şey var, ama o bir bağlamda öyle, öbür bağlamda çok başka türlü sonuçlar verebiliyor. Türkiye gibi bir ülkeyi ele aldığımızda da burayı ne tam Fransa'ya benzetebiliriz, ne de Karabağ'a. Birbirinden çok farklı, eşitsiz gelişme merdiveninin çeşitli basamaklarında yer alan, değişik örnekler söz konusu. Türkiye bunlardan biri, ama sonuçta bütün bunları, ulus-devlet formunun aşılmaya ve aşınmaya yüz tuttuğu bir dönemde, o ulusçu tepkinin kendi koşullarında bir son savunma savaşı vermesi gibi bir etkene bağlayabiliriz.

Fransa'nın yaptığı da bu mu? AB anayasasını onaylamamak milliyetçi bir direniş mi?

Büyük ölçüde, evet... Batı Avrupa'nın çok karmaşık toplumlarında, insanlar referandumlarda oy verirken çok farklı motivasyonlarla hareket edebiliyor. Ama sonuçta, bu konuda genelleme yapılamaz da diyemeyiz. Yapıldığı zaman da bunu bağlayacağımız yer, yine o kaynaklardır kanımca.

Şöyle bir değerlendirme, çok mu iddialı olur? Ulus-devlet kurulurken milliyetçilik ihtiyaç duyulan bir şey, hatta onun temeli. Ancak, ulus-devlet yıkılırken, direncini yine milliyetçilikten alıyor, tepkileri milliyetçi refleksler güçlendiriyor...

Tarihte böyle şeyler yaşanmıştır anlamında, buna benzer bir örnek verilebilir: II. Mahmud topluma fes giydirmeye kalktığında kıyamet koptu. Yüzyıl sonra fes giymeyince yine kıyamet koptu. Biraz bunu andıran bir şey söylediğiniz. Ayrıca, bazı örneklere bakacak olursak, İngiltere, Fransa ve Amerika'dan sonra ulus-devlet aşamasına geçiliyor. Bu üç örnekte de, 'biz ulus-devlet oluyoruz' türü bir manzarayla karşılaşılmadı. Bu üç ülkede de devrim oldu. Biri sömürgeciye karşıydı, diğer ikisi kendi iç savaşlarıyla ulus-devlet formunu aldılar. Krala ve monarşik idareye karşıydılar; bu bir parlamento, bir demokrasi mücadelesiydi. Bu şekilde olgunluğa gelen üç ülke, o sırada hiç böyle bir terim bile yokken, tarihte geriye baktığımızda 'işte ilk ulus-devletler' diye adlandırdığımız ülkeler oldular.

Şimdiyse bu ilk örnekler tarihin akışına mı dikleniyorlar?

Fransa, evet. Fransa'dan sonra ulus-devlet herkesin gözünde bir ideal oldu. Bundan haberdar olmamış Kongo, ya-

hut Peru'da yaşayan birilerinin ideali değildi muhtemelen... Peru diyorum, ama Bolivar da 1820'de aynı refleksi gösterdi, ondan önce Arjantin ve Şili de. Yine aynı tarihlerde küçücük Yunanistan çıktı sahneye. Onlara kıyasla Almanya bayağı gecikmiş sayılır ve gecikmenin bedelini bütün dünyaya ödettiler! Özetle, demokrasi için yapılmış olan bir şey, bunu uzaktan seyredenler için 'demokrasiye erişelim' diye değil, 'ulus-devletimize erişelim' diye bir dava, bir çaba, bir eylem haline geldi. İşin tuhafı, bugünkü duruma baktığımızda, evet, daha önce de söylediğim gibi, demokrasi adına bunu yapmış olan Fransa, demokrasiden çok, ulus-devletine sarılır bir halde.

Türkiye'nin burada konumlandığı yer neresi? Görüyoruz ki, Kürt savaşı, Ermeni kıyımı gibi konularda solla sağ arasında su sızmayan bir düşünce ve eylem birlikteliği oluştu...

Türkiye'de sol, yapay, galiba olmamış bir şey. Bir cila, yahut genel bir düşünce akımı içinde bir marjinal varyant. Varyant diyorum, çünkü 'by-way' falan derler ya karayolunda, sonuçta yine aynı yere gideceksinizdir de oradan değil de şuradan gideyim gibi. Bir kalkınma yöntemi. Bunu devletçi yöntemle mi yapalım, bilmem neyle mi? Böyle olunca biraz zora geldi mi çatır çatır cilalar atıyor, patlıyor, altından gene bildiğimiz milliyetçilik çıkıyor. Görüyoruz ki, zaten sol hiç olmamış.

Yine Şemdinli'de ve diğer olaylarda gösterilen tepkiye, daha doğrusu tepkisizliğe baktığımızda, teorik anlamda bir solun oluşmadığını kabul etsek bile solun, genel olarak da toplumun, vicdan, empati, hatta adalet duygularının zedelendiğini, yitirildiğini mi düşünmeliyiz?

Türkiye gibi bir toplumda 'adalet' duygusu incinmeden yaşamak çok zor. İmkânsız hatta. 'İşler düzelir' inancını güçlü bir biçimde yaşatmak da aynı nedenlerle çok zor. İşte, Susurluk! Toplum yapacağını yaptı. Milyonlarca insan, ışığını yaktı söndürdü. Ne oldu? Asıl dişe dokunur yerlere gelindiğinde hemen duvarlar çekildi. Elde var sıfır. Bu hayal kırıklığını yaşayan bir toplumda kolay mı insanlardan her yeni durumda aynı duyarlılığı, aynı heyecanı beklemek? 'Kolaylığı' bir yana, adil mi böyle bir beklenti? Ne yapsın insanlar?

Başa dönelim, bu ulus-devletin sonu nasıl bir sürece varacak sizce?

Yeni bir imparatorluğun, Amerikan imparatorluğunun tehdidi altında, yeniden ulus-devletlere sığınılıyor. Ulus-devletin sonu diye tanımladığınız süreç, hem yeni ulusların doğuş dönemine, hem de mevcut ulusların kendi güçlerine sahip çıkmalarına denk düşüyor.

Sizin geleceğe ilişkin öngörünüz ne?

Ucu biraz açık. Bir dünya düzeni vardı; bunun yıkılması birdenbire Amerika'yı oldukça rakipsiz bıraktı. Amerika'nın siyasal kültürü de dünya imparatorluğu fırsatı ufukta görülmüşken, 'onu bırakalım' dedirtecek bir kültür değildir. En azından Amerika'da, 'aman ufukta bu göründü, haydi arkadaşlar' diyecek çok güçlü akımlar, eğilimler vardır. Nitekim bugün bunlar ortalıkta görünüyorlar. Geriye kalan dünya bunu Amerika'ya bırakır mı? Bu da zor, meydan o kadar boş değil. Ama önemli olan, Amerika'ya bunu bırakmayacak olan güçler, ne adına bırakmazlar? Mesela Çin veya Rusya, 'hayır, sen olmayacaksın, ben imparator olacağım' diyecekse,

bu şekilde korunacak dünyada da daha iyi bir şey olmaz. Ya da bu, bir zaman yaşadığımız Soğuk Savaş'tan daha ciddi düzelme potansiyeli taşıyan bir tablo meydana getirmez. İlkelerin ve değerlerin geçerli olduğu bir dünyaya doğru gidebilecek miyiz? Bu herhalde daha çok zaman alacak. Bu süreç içinde sanırım değişik kademelerde, bölgesel gelişmeler olacak. Bir tek federal dünya devleti gibi bir ideale varana kadar, ulus-devleti aşan ama belki ulus-devletin de altında kalan bazı yeni birlik seçimleri yaşanabilir...

Nasıl?

Mesela, AB olur. AB, ulus-devleti aşan bir oluşumdur. Şu ana kadar çıkmış bu tip, yeni, önceden görülmemiş, ulus-aşırı diyeceğimiz formlar içinde en olgunu, en çok deneyim birikimi taşıyanı. Ulusu aşıyor, ama onun içinde mesela bir bölge vardır ki, bu ulus-devletler terminolojsi içinde baktığımızda, Avusturya, Almanya ve Macaristan'ı birleştirir. Sözünü ettiğim bölgede, diyelim bir baraj yapılması söz konusudur. O baraj bütün o bölgeyi şu veya bu şekilde etkileyecektir. Orası Almanya'da Bavyera mı, Macaristan'da bilmem ne bölgesi mi? Belki Budapeşte ilgilenmeyecektir, ama oradaki Macarlar ya da Bavyera'daki Almanlar ilgilenecektir, ama Berlin'dekiler ilgilenmeyecektir. Bu anlamda, ulus-devletlerin altında kalan bölgeselliklere çok kapı açacağını sanıyorum, yeni düzenin. Bende hep aşağıdan yukarıya sempatisi var. Buna gene öyle bir sempatiyle bakıyorum. Belki o ulus-aşırı birimlerin en sağlam temelleri buralarda. Son günlerde ABD yönetiminin ciddi bir biçimde kavgalı olduğu Venezüella ile ABD'nin iki devletinin anlaşma yapması çok ilginç yeni ilişki biçimlerine işaret ediyor.

Bunu biraz daha açıp örnekleyebilir misiniz ?

Mesela 'Karadeniz işbirliği' diye bir şey var. Şu anda bir laf, oldukça içi boş bir örgütlenme, ama bunun şimdilik böyle seyretmesine yol açan, hâlâ büyük ölçüde eski ulus-devlet alışkanlıkları. Belki biraz bölgenin büyük olması, belki oradaki petrol gibi öğeler de işin içine girdiğinden, gene büyük güç müdahaleleri olmasına bağlı. Ama 'Karadeniz işbirliği' hayata geçebilecek bir seçenek, hayata geçtiği zaman da bir varlık haline gelebilir. Çünkü orada ortak kültüre ait nüveler bulabilirsiniz. Gürcü dediğimiz adam, aslında Bulgar'dan çok da farklı bir adam değildir. Buna benzer birçok olguyu düşünebiliriz. Balık havzası, mesela... Aynı şekilde, Türkiye'nin güneyinde bir Antakya'nın, bir Gaziantep'in, bir Kilis'in Halep'le ilişkisi olması çok normal... Edirne'yle kurduğu bağlardan daha normal. Edirne'yle de olur elbette, Edirnelileri kızdırmayayım şimdi. Ama Edirne de Hatay'dan önce Kırcali'yle ilişki kurabilir.

Ekonomik ve kültürel bir yakınlaşmadan söz ediyorsunuz...

Bir yığın coğrafya var ortada. Yollar var, tarih var. Çünkü bunlar belirli bir tarih yazmış sonuçta. Cetvelle, bilmem neyle şurası senin sınırın, burası benim sınırım demişler, Batı böyle bir mesele. Eski Osmanlı coğrafyası olarak düşünürsek, ortada İstanbul vardır, büyük kapital, payitaht, ama önemli bir alt-kapital de Halep'tir. Önemli ve ikinci derecede bir merkez Batum'dur. Benzer bir merkez Selanik'tir. Bütün o Balkan-Makedonya havzasının...

Ama o dönemde ortada bir imparatorluk, Osmanlı var, birlik onun etrafında oluşuyor...

O imparatorluk bir sürü yere yayılmış vaziyette. Yerçekimi gibi, bahçeye bir maşrapa su dökün, o su bir yerlerden ayrışabilir, ama en çukur yerde birleşebilir, orada durur. Onun gibi Batum, Halep, İzmir... Mesela, bence İzmir de aynı işlevi görüyor, Manisa'dan, Denizli'den, şuradan buradan incir midir, üzüm müdür, ne ise ürün önce İzmir'e gelir, çünkü oraya gelmesi gerekir. Ancak oradan başka yere uzanır.

Bu biraz da insanların ehlileşmesine bağlı değil mi? Sonuçta yeniden aynı gruplar 'Karadeniz işbirliği', 'Hatay işbirliği' adı altında birlikler kuracaklar. Pazara hâkim olan birliğin, diğerlerine müdahale etmesi, emperyalistvari bir yayılmacılık içine girme tehlikesi yok mu?

Buralarda, özellikle şu saydığınız bölgelerde hayat böyleydi zaten. İnsanlar böyle yaşamışlardı. Ondan sonra araya bu ulus-devlet parantezi giriyor. Bu parantez, sanki hiç böyle bir şey olmamış gibi yeni bir düzen ve o düzene göre ideoloji kuruyor. İnsanlar daha önce yaşadıklarını unutuyorlar. Yani, aslında hiç yapmadıkları bir şey değil. Tekrardan bunu açabilmek ve 'kardeşim, bu zaten böyleydi' demek de mümkün.

Benim merak ettiğim şu: İmparatorluğun bir erki, sonuçta merkeze bağımlılık var orada. Bir merkez olmadan sizin öngördüğünüzü gerçekleştirmek ne kadar mümkün?

Yine birtakım merkezler olacak. Kim bilir daha ne kadar var, federal dünya devletine varılmasına... Ama bundan önce şöyle düşünelim, mesela 'Karadeniz birliği'. Biz de onun içinde olalım, ama mesela Ukrayna olmasın. Bizim oradaki merkezimiz bir bakıma Varna'dır, Burgaz'dır, Köstence'dir. Ukrayna bunlarla ilişki içindedir. İstanbul'a da geliyordur, gidi-

yordur. Rusya... O da birliğin dışındadır, ama bir tarafıyla o da bu alışverişin içinde olur. Tüm bunlar mümkün.

Uygarlık tarihine bakınca, 25 bin yıllık bir mazi uzanıyor. Ulus-devletle geçirilen süreyse 200 yıl, aslında çok kısa bir zaman dilimi.

Evet, çok kısa.

Biz aslında bütün bir uygarlık tarihinde ulus-devlet kavşağının sancısı yaşanmış gibi bir tutum izliyoruz. Kendi yaşadığımız dönemi çok mu önemsiyoruz acaba? Kime sorsanız, insanlık tarihinin en karanlık, en açmaz döneminin yaşandığını düşünüyor...

Önemli birkaç faktör var, yoksa faktörlerin sonu yok. Üst üste geliyor. Önce büyük ve pre-kapitalist tarımsal toplumdan, sınaî topluma geçiliyor. Dünya sıraya girmiş, herkes bir an önce bunu yapmaya çalışıyor. O zamana kadar dünya, büyük ölçüde dini bir ideolojiyle var olmuş. İdeoloji için her zaman 'toplumun çimentosu' diyoruz. O çimentoyu dini ideoloji sağlıyor. Bu dinin kendisi değişebilir, İslam olur, Hıristiyanlık olur, ama dinin işlevi her örnekte aynı. O din de zaten, monark, sultan, imparator, neyse onun adı, egemenin dediği gibi yaşayıp ona itaat etmeyi buyuruyor. Egemenin dediği gibi yaşayın diyor.

Bu durumda itaat edilecek yeni bir 'tanrı'ya mı ihtiyaç duyuluyor?

Bu dediğim sınaî topluma geçiş aşamasında. Bu aşamanın din devletiyle birlikte var olması çok zor. Ben 'bağdaşabilirlik' *(compatibility)* terimini kullanıyorum. Bazı sosyal formlar ba-

zı sosyal formlarla bağdaşır, bazılarıyla bağdaşmaz. Sınaî topluma geçiyorsun, ama din devletisin. O bağdaşmaz farklılığı, bu iki yapı arasındaki bağdaşmazlığı hafifleten, erteleyen, başka düzeye taşıyan başka formlar olabilir. Dolayısıyla, din devleti olan Suudi rejiminde de fabrika kurulabilir. Ama normal olarak, bu formdan baktığınızda bunlar birbirini iter. Sınaî toplum, din devletiyle yürümez. Bu aşamada ulus-devlet bir yapıştırıcı olarak giriyor. Ulus-devlet çeşitli unsurları kendi ideolojisine göre toparlıyor.

Bu ideolojinin son derece güçlü olması gerekiyor tabii...

Evet. Dini ideolojilerden seküler ideolojiye geçmek gerekiyor, ama seküler ideolojinin, dinin sahip olduğu Allah kadar güçlü bir sahibi yok. O halde sen her zaman yeniksin, 'kardeşim gel, ulus-devlet' kuralım diyeceksin. O diyecek ki, Allah'ın emriyle ben Araplarla beraber oturuyorum. Hayır, Araplarla oturmayacaksın. O zaman Allah kadar güçlü bir sahibi olması lazım, senin bu seküler ideolojinin. Bunu yaratması, yaratanın kendisini de inandıracak bir güç ortaya çıkarması lazım. Zaten o yüzden ulus-devlet ideolojisi kuvvetli bir yapıştırıcı.

Tanrı'yla boy ölçüşebilecek kadar kuvvetli...

Tanrısallaştırma, milliyetçi söylemlerde dünyanın her yerinde görülmüştür, değişik derecelerde. Almanlarınki bayağı bir şeydir, Japonlara bir de Allah'ın oğlu olan bir imparator gerektirmiştir. Bizde de Cumhuriyet'le birlikte oluşan ideoloji tamamen seküler bir alternatif değildir. Kemalizm bir ibadet biçimidir. Dünya tarihinde kısa bir yer tutsa da, bu sekülarizasyon sürecine girmiş olmak, Allah'ı kaybetmiş olmak demektir...

Bu, bir toplum açısından travma mı?

Evet, ideoloji çok güçlü, çok. Sen 'bunun sonuna geldik, arkadaşlar, şimdi başka vagona geçeceğiz' deyince, adam, 'hayır geçmem' diyor, 'nasıl geçerim'? Buna bütün hayatım boyunca bu kadar çok bağlanmışım, sabah akşam 'millet' demişler, 'vatan' demişler, 'bayrak' demişler... Birdenbire kalkacak, bunlar boşmuş diyeceksin. Zor...

Yani, hem bireysel hem toplumsal bir travma...

Evet, öyle...

İkinci Bölüm

Ulus-Devletin Kuruluşu ve Kıstırılmış Osmanlı

Türkiye'nin ve ulus-devlet miadını doldurmuş diğer ülkeler, toplumlar ve bireylerin yaşadığı travmayı sonraya bırakıp, ulus-devletlerin kuruluşuna bakalım. Bu bizi Osmanlı'nın son dönemine de taşıyacak... İngiltere'yle başlayalım mı?

İngiltere'nin kendine özgü, kısmen ada olmasından ileri gelen koşulları var. Ada olduğu için korunaklı, askeri masrafları görece az, askeri sınıf olmayınca feodallerin önemi azalıyor. Zaten feodalizm Normanların gelmesiyle kurulduğundan, Avrupa'da olduğu gibi çok aşağıdan yukarıya bir feodalizm değil. Biraz da kralın feodallerle ilişkisine bağlı olarak, daha merkezi ve daha yukarıdan aşağıya. Yukarıdan aşa-

ğı olmaya genellikle karşıyımdır, ama bu örnekte bu iyi, çünkü Ortaçağ'ın bir sürü ilkelliğinden dünyayı, Avrupa'yı, merkezi monarşiler çıkardı. Dolayısıyla, İngiltere daha baştan, en merkezi feodal sistemdi. Çok erken bir tarihte de feodalizm çözülmeye başladı. Çünkü o tarihte, feodalden toprağını kiralayan ve onu kendi kâr etmek üzere rantını ödedikten sonra işleten *yeoman* diye adlandırılan adamlar, Avrupa'da olduğundan çok daha erken, orada çıktılar. Bu, daha rantabl, kapitalist mantığa yakın, verimi yüksek bir tarım getirdi. O tarım tarlalardan, kırlardan uzaklaşan adamları da beslemeye yetti. Dolayısıyla, sanayi devrimi de ilk olarak İngiltere'den başlayabildi. Sanayi devrimi, bu konuşacağımız ulus-devletin oluşmasıyla atbaşı giden bir olay. Böyle bir yapıda, İngiltere'de kral, bütün Avrupa'da olduğu gibi burjuvaziyle daha kolay anlaşıyor. Çünkü ikisinin de farklı biçimlerde de olsa feodallerle derdi var. Burjuvalar, vergilerini krala vererek feodali aradan çıkarıp, bunun karşılığında da kendi işlerini halletmede özgürlük satın almayı tercih ediyorlar. Burjuvazinin genel hatlarıyla Avrupa'da çıkışı budur, ama İngiltere'de özellikle böyledir. Şimdi bu ilişkiler kurulunca da kral ferman çıkarır, 'Fransa'ya sefer yapacağız, şu kadar paraya ihtiyaç var' der. Sistem öyle kurulmuş. Burjuvayı sistemin içine kattığı ölçüde bu gibi şeyler *'coercive'*, yani zora dayalı değil, gönüllü rızaya bağlı oluyor. Bunlar da parlamentarizmin temellerini oluşturuyor.

Daha Norman istilasından önce, adı 'danışma' olsa da İngiltere'de şöyle böyle bir meclis var, sonra da ileride Lordlar ve Avam şeklinde ayrılacak olan meclis, 'Magnum Concilium'lar toplanıyor. Yani, feodal yapının içinde de bir parlamentarizm çabası söz konusu...

Sürekli ve düzenli bir 'parlamento' lakırdısı hep var İngiltere'de. İşte, sonunda da halkın alıştığı Tudor hanedanının son temsilcisi Elizabeth başa geliyor. Elizabeth de ölüp İskoçya'dan yeni krallar, feodalizm ve onun müttefiki olan Katolisizm gelince, bütün bu psikolojik faktörlerle 1640'larda iç savaş patlak veriyor. Bir tarafta aristokrasi ve kralcılar, öteki tarafta parlamento ve burjuvazi. Bir kralın kafası kesiliyor o patırtıda. Cromwell gibi bir adamın yönetimi altında, kralsız bir dönem yaşanıyor. Sonra, tekrar restorasyon. Gelgelelim, restorasyon da sorunları çözmeye yetmiyor. Gelişmeler eskisi gibi seyretmeye yatkınken bu sefer Hollanda'dan bir adam gelip (III. William) 1688'de meseleyi bitiriyor. Haklar Bildirgesi çıkıyor ve İngiltere'nin o 'yazısız' dediğimiz anayasası bununla tamamlanıyor. Ondan sonra çok fazla yeni düzenleme eklemek gereğini duymadan, bu çerçevede ülkeyi yönetip gidiyorlar. Bu sözünü ettiğimiz savaşlar olup bittikten sonra İngiltere'nin asıl restorasyonu, bu savaştan hâkim çıkan burjuvazi ile yenik çıkan ama hâlâ birçok avantajı bulunan feodalizmin uzlaşma ve barışma sürecidir. Bu çok başarılı bir süreç olmuştur. Burjuvalar nihai gücü ellerinde tutup, 'siz bu işlerden daha iyi anlıyorsunuz' diye feodallere bir yığın iş bırakmışlardır. Onlar da seve seve üstlerine düşeni yerine getirmişlerdir. Böyle dengeli bir işbölümü içinde İngiliz ulus-devleti ortaya çıkar. Omurga sınıf toplumu, ama uzlaşmasını öğrenmiş sınıfların kurduğu bir toplum ve merkezinde bir uzlaşma kültürü yatıyor. Bir iç savaş söz konusu tabii, ancak onu izleyen bir uzlaşma kültürü yaşanıyor.

Amerika'nın kuruluşunda da böyle bir uzlaşma kültüründen söz edilebilir mi?

Amerika'ya giden çoğu Kuzey Avrupalı adamlar, İspanyollar gibi koloni kurup tepesine vali olmakla İspanya adına iş yapmak niyetinde değiller. Orada yerleşip yaşamak, orayı yurt edinmek üzere gidiyorlar. Gidiş sebepleri, büyük ölçüde özgürlük. Püritenler dini özgürlüğü kendi inançlarına göre yaşamak amacıyla gidiyorlar. İrlanda'dan gidenlerin sebebiyse, yoksulluk. Daha başka bir sürü Avrupa ülkesinden insanlar özgürleşmeye gidiyorlar, Yeni Dünya'ya. Bu özgürlük, gidenler açısından çok önemli oluyor.

Maceraperestliği de bu sebepler arasında görebilir miyiz?

Tabii, bu Amerika'nın ruhunda çok önemli bir yer tutuyor. Sıradan, miskin, muhafazakâr, ürkek adamlar değiller. Bunlar, bir yığın tehlikeyi göze alan, 'ben bir gideyim bakayım, ya ölürüz ya kalırız' diyen adamlar. Bu çok önemli bir nokta. Gidenler, bir süre sonra bağlı oldukları İngiliz kralıyla birbirlerine giriyorlar. O zamana kadar İngiliz İç Savaşı olmuş bitmiş, liberal düşünce çıkmış. Bu rüzgârın esintileri Amerika'dakilere de yansıyor; onların esas entelektüel kaynakları bunlar. Anglo-Sakson düşünce tarzı, ekonomik ilişkileri de her zaman öncelikle içinde barındıran bir düşünce sistemidir. Başka ülkelerin, daha küçük gördükleri ekonomi Anglo-Saksonlar'da küçük değildir. Onun için işte, *No taxation without representation* (madem vergi alıyorsunuz, o zaman parlamentoda biz de olacağız) deyip çıkarlar, yani. Bu, kralın aklının alacağı bir şey değil. Böylesi tartışmalarla Amerika bu savaşa başlar, kazanır ve bağımsız olur. Ondan sonrası daha da ilginçtir. Farklı bir konumda bulurlar kendilerini. 'Şimdi ne yapacağız, aramızdan kral seçelim' diyenler bile olur az sayıda da olsa, ama bu saçma bir şey. Bütün

koşullar Cumhuriyet olmaya itiyor. Cumhuriyet olunca o zaman 'kendi yapacağımız birtakım kurallara göre kendimizi yöneteceğiz' noktasına geliyorlar. Yani, feodal monarşinin emirlerinden çıkıp ipi kendi eline alacaksın: kutsallık sende. O sebeple, o anayasayı çok dikkatli yapmışlardır. Hazırlanması bayağı zaman almıştır, çok tartışmışlardır, ama sindirilmiş bir anayasadır o. Kabul edildiği anda zaten sindirilmiştir. O devirden bugüne kendi içinde hiç değişmemiştir. Değişen koşullarda neyi ne yapacağız diye sadece ek olarak 19 düzeltme konmuştur, bu değişiklikler anayasadan daha uzundur. O devirden bugüne o anayasayla gelmişlerdir. Başta Amerika'ya, 'özgürlüğümüzle yaşayalım' diye gitseler de, sonraki koşullar Güney ve Kuzey diye çıkar ayrılıkları getirir; bir tarafta pamuk plantasyonları, diğer tarafta küçük tarım, sanayi... Herkes kendi ekonomisini geliştirmenin peşindedir. Bu arada kölelik meseleleri yaşanır... Özetle, Amerika'da, İngiltere'deki gibi bir uzlaşma pek yoktur. Orada her zaman uçlar açık durumdadır, her an birileri şimşekler çıkarabilir.

Bu feodal bir geçmişin olmamasından mı kaynaklanıyor?

Evet, çünkü bütün kötü taraflarına, engellerine rağmen feodal bir geçmiş insanlara bir şey veriyor. 'Ne, nasıl yapılır' ölçüsü kazandırıyor. Doğru ölçü, yanlış ölçü olur, ama önemli olan bir ölçünün bulunması. Amerika'da öyle bir otorite kaynağı yok. O zaman da hayatın *unity*'si, yani birlik yok. Zaten Amerika'nın tarihini yürüten zemberek, yerellik-federallik olmuştur, hâlâ da öyle gidiyor. Cumhuriyetçiler daha çok yerelliği temsil ederler. Demokratlar daha bir federaldir. Biraz da coğrafyadan gelen rasyonalizmleri vardır.

Ama Amerikan anayasasının sınırlarını çizdiği sistem başarılı bir sentezdir. İngiltere'de niye iki kamara, Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası var? Lordları ve burjuvaları, burjuvazinin hegemonyası altında uzlaştırmak, aynı çatı altında toplamak için. Orada kral taç giyip kral olduğu zaman, ilk olarak parlamentoyu ziyaret etmek ister, haberci yollar. Parlamento, 'kral ziyaret etmek istiyor, izin verelim mi diye' oturum yapar. Herkesin yerinin ne olduğu, sistem içinde bu işleyişte ortaya çıkar. Sonunda temsil eden kraldır, ama çok sembolikleşmiş bir konumla. Halbuki Amerika'da başkan var, kral yok. Başkan da sadece temsil etsin, sembol olsun diye değil, yönetsin diye seçilmiş. Yürütme böyle, ona her türlü yetki verilmiş. Bizde ve birçok Avrupa sisteminde olduğu gibi parlamentoya bağlı değil. Hükümetini kuruyor, ona da parlamentodan adam almıyor zaten. Kendi ekibiyle geliyor, yürütmenin başına geçiyor.

Bu, Amerika'nın bir cazibe alanı yaratmasının da sebebi olabilir mi?

Şimdi Amerikalıların anayasasında, feodal geçmişi olmayan, İngiltere'ye karşı başarılı bir bağımsızlık savaşı vermiş, bâkir bir toprak üstünde kurulu genç bir toplumun bütün iyimserliğini görmek mümkün. Ama o iyimserlik, çok aptalca, naif bir iyimserlik değil. Çünkü onlar da kavgalarını vermişler. Başkan'a bu yetkileri veriyorlar, çünkü bir seçim yapılacak ve bütün bu adamlar, akılsız değiller ya, 'en parlak adamı seçeceğiz' diyorlar. Ama ya bu parlak adam hergele çıkarsa? O zaman da Kongre, bütçesini onaylamaz, Başkan olacak adam da bir şey yapamaz. Kuralı konmuş, yasaları meclis yapacak. Peki, ama bu meclis neye göre kuruldu? 13

devlet var. Eşit temsil isteniyor, ama biri bu kadar adam, diğeri şu kadar adam. Büyükler, yani kalabalıklar, küçüklerin, azların eşitliğini kabul etmiyor. Bu patırtıyla uzlaşma sağlanamadığı zaman, ayırıyorlar. Bu, İngiltere'dekinden, yani çifte kamaradan farklı bir durum, ama sonunda böyle kurulduğu için Amerika'nın genel sisteminde, önceden düşünülmeyen bir işlev ediniyorlar. Senato, bütün Amerika'ya yönelik bir işlev üstleniyor. Sayısal temsile göre işleyen Temsilciler Meclisi'yse, o sayısallıktan ötürü kendi yerel meselelerine göre davranıyor. California, Temsilciler Meclisi'ne kalabalık diye 40 kişi gönderiyor ve giden adam California'nın işleriyle uğraşıyor, onun ağırlığını koymakla meşgul, ama Senato'da her devletten iki kişi var. Senato, bir bakıma gelecekteki Başkan'ın kurs yeri işlevini görür. Tabii, Federal Amerika'nın bütün işlerine bakma işlevini yüklenen Senato, ülkenin dünyadaki rolü değişince ve bütün dünyanın işleri Amerika'nın işleri haline gelince, bütün dış politikayı da belirleyen, kapsayan bir role soyunuyor. Temsilciler zaman zaman o işlerle ilgileniyorlar. Burada da gayet hoş bir işbölümü var: ulusal, uluslararası ve yerel. Ki bu da demin söylediğim dinamik zembereğe uygun bir durum. Bütün sistemi de Supreme Court, yani Anayasa Mahkemesi denetim altına alıyor, yasalara o bakıyor. Yasalara, bizde olduğu gibi askerlerin falan tarihte gelip yapmayı uygun gördüğü anayasayı korumak üzere değil, ilk yapılmış anayasanın demokratik ruhunu korumak üzere bakıyor, işlevi de bu. Dolayısıyla, orada Pentagon darbe yapıp 12 Eylül anayasasını getirirse, o yüce mahkemenin ilk işi 'böyle anayasa olmaz' deyip onu geri çevirmektir, gidip orada onu yapan generalin önünde iki büklüm el sıkmak değil. Bu da böyle bir örnek...

Fransa'ya baktığımızda, tarihi 1789'la, yani Devrim'le başlatmak gerekiyor, sanırım...

Elbette. Fransa'da, İngiltere'yle kıyaslanamayacak kadar güçlü bir aristokrasi var. Bu tarihe, daha doğrusu 1780'lere kadar geldiğimizde, Fransa'da da feodal diyebileceğimiz bir düzen kalmamış. Daha doğrusu, toprağa bağlı, serf diyebileceğimiz bir adam kalmamış. Ortaçağ manzarası değil. Aristokrasinin bütün amacı, vergi ödememek. Üstünlük kendisinde olunca en çok mülke sahip olan adam, en az vergi veriyor. En az şeye sahip olansa, en çok vermek durumunda. Çünkü kendisini en az koruyabilecek durumda olan o. Fransa'da Katoliklik de devam ettiğinden Kilise son derece önemli. İngiltere, VIII. Henry döneminde bu meseleyi halletmiş. Uzlaşmazlık durumu, 1640'larda İngiltere'de olduğu gibi, bir sert kırılma ve sonra evrimsel bir geçiş biçimi alamıyor. İngiltere o sert kırılmadan sonra bir evrimsel raya oturabildi. Fransa'nın felaketi, bunu hiçbir zaman oturtamaması oldu. Tabii, bütün dünyaya çok ciddi ilham kaynağı olmuş, hakikaten dünya tarihini değiştirmiş. Değiştirmiş de ne yapmış dersen, aslında olumlu değiştirmiş. Özgürlük, eşitlik gibi çok önemli ilkeleri bütün dünyaya yaymış. Belki en kötü sonuç Fransa'daki. Böyle paradoksal bir saptama yapılabilir, Fransız Devrimi açısından. Fransa'da Devrim'den birkaç yıl sonra terör başlar. 1795'de, Direktuvar Dönemi diye başka bir aşamaya geçilir. Ama 1799'da Napoléon, Direktuvar'ı lağveder ve Konsüllük kurar. 1802'de de İmparator olmaya karar verir. Bu süreç 1812'ye kadar devam eder. Ondan sonra, monarşi... Aslında komik bir durum, monarşiye karşı devrim yapıyorsun, on yıl sonra impa-

ratorluk oluyorsun. İmparatorluğu Napoléon'un özel kişiliğine bağlayalım; o gidiyor, monarşi geliyor! 1830'a geliyoruz, bir devrim daha. Bu sefer Rua-Burjuva (Burjuva Kral) dedikleri Louis-Philippe'le meşruti monarşiyi görüyoruz. 1848'deki devrimde de o kaçıp gidiyor, sonra gene Cumhuriyet, gene Louis Bonaparte. İki yıl sonra yeniden İmparatorluk, 1871'de de Cumhuriyet. Bu sürece baktığınızda görüyorsunuz ki, bu, poposunu bir türlü yerine koyamayan bir rejim. İstikrar diye bir şeyin esamesi okunmuyor burada. Böyle bir manzarayı görünce de insanın aklına meşhur Edmund Burke'ün yazdıkları geliyor. Burke, bugün muhafazakâr düşüncenin babası. Öyle mi? Evet, ama mesela Amerikan Bağımsızlık Savaşı devam ederken, Burke, Amerika'nın yanındadır. "Bu adamları bırakın, manası yok, onlar bağımsız olsun," der. Onların Cumhuriyet olmasına herhangi bir itirazı yoktur. Çünkü Amerika'ya gidip yerleşmiş insanlar, İngiltere monarşisi altında yaşamayan, oradan zaten kaçmış insanlar... Öyle bir gelenekleri yok. Bunların yönetimi ancak Cumhuriyet olur. Ama Fransız Devrimi teröre yönelmeye başladığında, "Sen bir Avrupa ülkesisin. Sen burada papazınla, kralınla yaşadın, şimdi bunlara karşı bir kanlı imhaya girişirsen bir daha iflah olmazsın," diyor. Muhafazakârlığı da burada yatıyor. Adam haklı çıkıyor, hâlâ iflah olmuş bir hali yok Fransa'nın. Bunca zaman sonra dahi.

Fransa'nın iflah olmamasının, ulus-devlete bu kadar sancılı geçmesinin sebebi, uzlaşmanın gerçekleşmemesi mi?

Evet, uzlaşmanın olmaması. Çünkü uzlaşamayacak kadar kan döküyorlar. Artık yan yana gelemeyecek cepheler yara-

tıyorlar. Bunlar öyle cepheler ki, biri öbürünü tam alt edemiyor da. O zaman, bir o, bir bu, dengesi yok, bu savaşı kazanacak biri de yok. Onun için bugün bile bir Le Pen hareketi çıkıyor. Bugün hâlâ belki bu yüzden Fransız sağı, en az Alman sağı kadar güçlü. Hatta bugünkü duruma baktığımızda daha da güçlü... Almanya, geçirdiği felaketlerle o sayfanın bir kısmından kurtuldu. Böyle bir gelişme Fransa'da yaşanmadı. Fransa'nın Devrim öncesinde Aydınlanma'dan kaynaklanan rasyonalizmi var, o bir tane akıl. Aklın yolu bir. Dolayısıyla, yaptığı işi, Jakobence yapmak gibi vazgeçemeyeceği bir siyasal üslûp sahibi. Bu siyasal üslûp bir uzlaşma, istikrar, hoşgörü getirmiyor. Fransa'da hâlâ devrim muhafızları, devrim nöbetçileri var, bizde de özendikleri gibi. Bunun için diyorum, dünyaya fayda getirmiş Devrim, Fransa'nın kendi istikrarını âdeta geri gelmemecesine yıkmış. Burada paradoksal bir etken de Napoléon'un rolüdür.

Nedir bu rol?

Napoléon geçici olarak 'devrim'i bitirdi, çıkardığı kanunlarla. Zaten yaptığı girişimle direktuvarların yönetimi durulmuştu, ama onu da yok edip iktidara kendisi geçtikten sonra Fransa'da o devrim yolunu kapattı. Ondan sonra 'Avrupa'yı fethediyorum' diye devrimin bütün fikirlerini bütün Avrupa'ya taşıdı. Bu serüven de işte az önce anlattığım modele, Fransa'nın kendine yapamadığını dünyaya yaptığına denk düşüyor, ortaya öyle bir kalıp çıkıyor. Şimdi bu üçü, İngiltere, Fransa ve Amerika, 'ulus-devlet olalım' diye yola çıkmıyorlar, kimsenin kafasında böyle bir şey yok. Bunlar bunu monarşiye karşı olmak adına yapıyorlar.

Burada monarşiye karşı bu hareketin, demokrasi talebinin yanı sıra üretim ilişkilerindeki farklılaşmaları, denizötesi ticareti, yeni yeni yol alan sanayileşmeyi de görmemiz gerekmiyor mu?

1789'dan daha ne kadar geri alsak da, Sanayi Devrimi'ni ancak 1760'lara getirebiliriz. O aşamada henüz bütün dünyayı değiştirecek kadar güçlü bir sanayileşme yok, üretim ilişkileri gelecekte belirleyici olacak denebilir. 1760'da daha başlangıç gibi bir şey, ama iş oraya doğru gidecek, o zaman da önemli bir mesele haline gelecek. Almanya'nın sancısı sanırım oradan geliyor. Artık böyle olmak lazım, olamıyor. Niye olamıyor, kim yapacak, bilmiyor. Bu dertler giriyor araya. Bu işin beşiği, Avrupa. Britanya, Fransa ve Amerika'dan sonra, sırada Hollanda var. Hollanda da erken dönem bir ulus-devlet ve belediye demokrasileri konfederasyonu olmuştur. İspanyollardan kurtulduktan sonra, 1815 Viyana Kongresi'nde muhafazakârlığın kralı Metternich, Avrupa haritasına bakıyor, kral olmayan bir yer görmeye tahammülü olmadığı için oraya bir kral tayin ediyor. O zamandan beri de Hollanda monarşi, ama bu gerçek bir monarşi değil: sembolik. Hollanda'nın zembereği de budur: şehirler konfederasyonu. Lahey başkadır, Rotterdam başka, Amsterdam daha başka, ama aralarında bir bağ vardır. Daha güneye indiğinizde, çok daha geri bir yapı, ama buna rağmen tarihin eski aşamalarından kalma İspanya ve Portekiz'deki merkezi krallıklar da sonunda ulus-devlet hareketine uyarlar, o tarihte. Çünkü haritaya baktığımızda, Danimarka'yı çıkaralım, yahut aşağıda İsviçre'yi çıkaralım, Avrupa haritasının 'orta' diliminde temel olarak Almanya ve altında İtalya var. Almanya dediğimiz yerde o tarihte Almanya yok. Daha önce 300 küsur prenslik bir haritası vardı. Na-

poléon'un önemli bir başarısı, bu prensliklerin sayısını 36'ya indirmesiydi. 1806-1807'den itibaren 36 Alman prensliği ve krallığı olarak yaşıyorlar. İşte, Hamburg serbest şehir, Bremen serbest şehir, Prusya'nın Almanca dediği bir dili var. O tarihte bu çok birbirinden farklı diyalektlere ayrışmış. Bu dilin üzerine oturan, oldukça zengin bir Alman kültürü de görüyoruz. Goethe, Kant deyince, dünyanın öbür ucunda bile biliyorlar. İtalya'da da aynı tablo. İtalyanca lehçeleriyle bir dil konuşuyorlar ve Dante, Michelangelo denince herkes biliyor, ama İtalya diye bir yer yok, İtalyanlar var. Bir başka ilginç boyut da, ilk ulus-devlet dediğimiz İngiltere çok da homojen değil. Keltlerin üzerine İngilizler gelmiş. Yukarıda İskoçlar. İrlanda başka hikâye. Keltlerin olduğu Gal... Fransa da farklı sayılmaz. Provans'da neler oluyor bitiyor? Kim kimdir, derken, yavaş yavaş İtalyan'dan Katalan'a solan ya da koyulan bir renk var. Bir yandan da Alsas. Almanlıkla Fransızlık arasında çok da homojen değil. İspanya'da Basklar ve Katalanlar. Bir tek Portekiz'de bir şey yok. İlk ulus-devlet olan ülkeler, aslında heterojen. Ulus-devlet olamayan Almanya'da azınlık diye kimse yok. İtalya'da da öyle. Eser miktarda aşağıda Arnavut, Prusya'daysa Polonyalı köylüler var. Oradan daha doğuya gelindiğinde Habsburg, Romanof ve Osmanlı imparatorlukları görülüyor. Onların ne ulus-devletle alakası var, ne ötekilerle. Eski zamanlardan kalma çokuluslu imparatorluklar bunlar. Bakıyorsun, Avrupa haritasında üç ayrı tarih yaşanıyor, aynı zaman diliminde. Gene Amerika, bu sefer güneyinden İspanya'ya karşı ayaklanıyor. Brezilya ve Portekiz'de tuhaf şeyler oluyor. Bir ara Brezilya'ya bağlanıyor Portekiz, sonra yürümüyor, onlar da aynı zamanda ayrışıyorlar. Güney Amerika büyük kütlesiyle ulus-devletlerini kuruyor, sırayla

Arjantin'den Uruguay ayrılıyor. Bolivar'ın kurduğu tek ülke dörde bölünüyor, hepsi yavaş yavaş yerlerine oturuyorlar. Aynı tarihlerde ayaklandıkları halde Yunanistan ulus olmayı başarıyor da Sırbistan başaramıyor. Özetle, 1830'dan itibaren Batı Avrupa, Fransızlar'la başlayıp 1870'e, Paris Komünü'ne kadar devam edecek sarsıntılar geçiriyor ki, bunlar da o anlattığım yapı dolayısıyla, proletarya, küçük burjuvazi, burjuvazi, yani hep sosyal içerikli kavgalar. Ama Budapeşte'ye, Varşova'ya geldiğimizde millî içerikli bağımsızlık ayaklanmaları görülüyor. Bu, gitgide yayılan bir tutku halinde ilerliyor. Çeklere bakarak Slovaklar ayaklanıyor. Bunun acısını en fazla çeken, Almanlar. Ulus-devlet olamamanın kompleksini duyuyorlar. Almanya ve İtalya, tuhaf bir şekilde paralel gelişmelere tanık oluyorlar. Ancak, o paralelliğe rağmen çok da farklılar, benzeşmiyorlar. Orada da temel mesele, ikisinde de güçlü bir orta sınıfın bulunmaması. Halbuki ilk üç örneğe baktığımızda, ulus-devleti esas kuran, orta sınıftır. Ticaretle, üretimle, bu hayatın aşağı görülen işlerini yürüten aşağılık sınıflar yapmışlar ulus-devleti. O adamlara, ne Almanya ne İtalya sahip. Buna mukabil Almanya'da, Prusya'nın Junkerleri var. Feodal, toprak sahibi ve aynı zamanda olması gerektiği gibi hepsi asker. Junkerler, Prusya ordusunda da subay kadrosu, hepsinin çiftlikleri, Polonyalı serfleri var. Almanya'da da 'bizim de bir ulus-devletimiz olsun' ideali yeşeriyor. 1830'larda bu amaçla gümrük birliğini kuruyorlar. Girenler çoğunluktaysa da Almanya'yı oluşturan 36 birlikten girmeyenler de var, ama gümrük birliği oldu diye Almanya birleşmiyor. Bu, birtakım aşırı irrasyonel feodal engelleri törpülüyor. 1848 devriminde Frankfurt Diyeti'ni kuruyorlar ki, bunun da üstünde, henüz mutasavver olan büyük Alman Reich'ının şimdiden ku-

rulmuş meclisi olacak. Ne var ki bu meclisten de hiçbir şey çıkmıyor. Çıkması beklenen, Prusya'dan çıkıyor, Bismarck'ın bir lafı bütün meseleyi özetliyor: "Almanya bizden parlak fikirler değil, iş bekliyor. Bu da kan ve demirle olur." Zaten kanla ve demirle yapıyor. Orada, Almanya'yla Avusturya birleşsin fikri de rağbette, ancak nasıl birleşecekler? Avusturya'yı da içine alacaksa, o zaman Grossdeutschland, 'Avusturya bir ayrı imparatorluktur' deyip geri kalanları toparlayacaksa, Kleine deutschland olacak. Bismarck, başından beri Avusturyalıları içine sokmaya niyetli değil, "Biz bunu Avusturyalılar'ı döverek yaparız," diyor, o gözle bakıyor, nitekim öyle de yapıyor. Önce Danimarka'ya, sonra Avusturya'ya savaş açıyor; bu iki ülkenin hakkından geldikten sonra gidip bir de III. Napoléon'u dövüyor. Böylece kan ve demirle ülkeyi kuruyor, hatta kan ve demirle ilerisini de getiriyor. Militer sınıfın kurduğu ulusal devlet de böyle bir şey işte. Meclisti, bilmem neydi, hiçbir önemi yok. Sembolik Frankfurt Diyeti ne kadar komik bir şey idiyse, Reich'ın Berlin'deki meclisi de o kadar göstermelik, komik bir kurumdu. Anayasayı öyle bir şekilde yapmış ki askeri bütçe onaylanmadığı zaman 'kararları ben vereceğim' diyebiliyor. Yıllarca hiçbir şey göstermeden işlerini yürütüyor Bismarck. Aynı tarihlerde İtalyanlar da sahnede. Fakat onların bir Junker sınıfı yok. Burjuvaları cılız. Sardunya Krallığı, Sardunya adasında, ama Torino Piomente civarı da onların eline geçmiş. İşte, Cavour zamanı, Toscana'ya kadar yayılıyorlar. Cavour'un on yıllık, temeli ekonomik olan bir iktidarı var. Dışa açıyor İtalyan ekonomisini, dış sermayeyi çağırıyor. Bu da Sardunya Krallığı'nın egemen olduğu yerde bir ekonomik refah yaratıyor. Bu, bir Junker mantığı değil, ne kadar zayıf olsa da yine burjuvaya dayalı hareket ediyor ve hikâ-

yeyi bitiriyor. Kırım'a asker yolluyor, ona da katılıyor. Bu da o globalizasyonun içine girme çabası, yoksa ne işi var İtalya'nın Kırım'da? İngiltere ve Fransa'ya, Avrupa'nın liberal güçlerine 'ben de sizinle beraberim' diyor. Ortada, papalık. Venedik, Kuzey, Avusturya'nın ellerinde. Aşağıda iki Sicilya krallığı, Napoli ve Sicilya. 1870'lerde Garibaldi Roma'ya giriyor, Papalığı Vatikan'a sıkıştırıyor. Eskiye, Napoléon dönemine dönersek; şöyle bir ciddi, paralel gelişen ayrışma var: Napoléon her gittiği yere Fransız Devrimi'nin ilkelerini götürüyor. Bu, Almanya'da kabul görmüyor, İtalya'daysa kabul görüyor. Öyle ilginç bir durum söz konusu.

Almanya'da kabul görmemesi, bir savunma olarak değerlendirilebilir mi?

Almanya'nın durumu, biz de dahiliz ona, çok görülmüş bir durumdur. Bu bir ikilem getiriyor. Adamın biri geliyor, işgal ediyor ve demokratik bir düzen kuruyor. Öyle paradoksal bir durum ki, 'demokrasi aman ne iyi' dediğinde, işgali benimsemiş oluyorsun. 'Ben reddediyorum' dediğindeyse onunla beraber demokrasiyi de reddediyorsun. Almanya tam bu açmazda kaldı ve reddetti. O zaman şu fikrin temeli atılmış oldu: 'Alman olan iyidir faşist de olsa, Alman olmayan kötüdür demokrat da olsa.' İtalya'daysa bunun tam tersi bir süreç yaşandı, 'isterse dışarıdan gelsin, yeter ki demokrasi olsun' dendi.

Bu iki tutumu, iki ülkenin yapısına göre tanımlamamız gerekiyor herhalde. Almanya'da askeri bir yapının olması, İtalya'daysa burjuvazinin az da olsa bir güç göstermesi ve kendince Avrupa ekonomisine katılması...

Evet. Almanya'da feodal sınıf hem militer, hem de iktidar sahibi. Bu yüzden bütün bunları yapabiliyor. İtalya'da en feodal sınıf Roma'nın güneyinde, en fazla ayak sürüyen de o. Ulusal birlik gibi fikirler en az onları ilgilendiriyor, zaten askeri güçleri de yok. Öbürlerinde de yok. Sürüncemede kalıyorlar. Sonuçta sınaî Kuzey İtalya, tarımsal Güney İtalya belirginleşiyor. O devirlerden başlayarak, bugün hâlâ devam eden o hikâyeler var. Daha sonrası için Norbert Elias'ın söylediği lafı hatırlamak gerekiyor; daha sonra telaffuz edilse de, o da bunlarla örtüşüyor. Yine aşağı yukarı aynı tarihlerde, bu iki ülkeden biri faşist, öbürü Nazi oluyor. Nazilerin yaptığını biliyoruz, korkunç. Faşistlerin yaptıkları da matah değil, ama ikisini kıyasladığın zaman faşistler, Nazilerin yanında devede kulak kalır. Zaten öteden beri ruhumuzda olan, zavallı İtalyan faşistlerinin cinayetleri falan değil de, günübirlik Akdeniz Faşizmi'nin biraz daha ayaklanmışı, şahlanmışı... Elias bunun için şöyle diyor: "Bu tür ideolojiler, mutlaka geçmişe dönük bağlantılar kurarlar." İtalya kendi geçmişine döndüğünde göreceği yer, Roma. En parlak İtalyan geçmişi o, sonuç olarak bir medeniyet... Alman kendi geçmişine döndüğünde, medeniyet çerçevesine baktığında, Roma'yı yıkan adam o. Onun için langur lungur gidiyor. Bu saptamayı bizim için de söylemek mümkün tabii. Bizim de medeniyete en çok yaklaştığımız yer Osmanlı, ama onu reddetmek zorundayız. Onu reddedince de kendimizi Ötüken'de buluyoruz. Ötüken ne? Üstelik düşmanımız Yunan, düşmanımız İtalyan. O zaman konu, 'sen Roma isen, ben Cengiz'im, ben Attila'yım' edebiyatına, ilkel militer bir şeye dönüyor. O bakımdan İtalya ile Almanya aynı değil.

Biz burada Almanya'ya daha yakın duruyoruz...

Evet, bambaşka yapılarımıza rağmen Almanya ile biz paraleliz. Bu arada Barrington Moore'un 1970'lerin başında yazdığı bir kitap var, *Demokrasinin ve Diktatörlüğün Toplumsal Kökenleri*. Bu kitaba göre, devrim yapmayı başaran orta sınıfın olduğu üç ülke Fransa, İngiltere ve Amerika, köylülerin kendine göre bir devrim yapmayı başarabildiği iki ülkeyse Çin ve Rusya. Orada ulus-devlet dediğimiz aşama, komünizm adı altında kuruluyor. Komünizm ulusala falan karşı, ama bu iki ülkede fiilen ne oldu diye bakarsak, görülen bu. Arada da işte böyle bizim gibi, Almanya ve Japonya gibi, devrim yapabilecek ne bir orta sınıfı, ne de bir köylü sınıfı bulunan ülkeler duruyor. Burada bekleneni, en örgütlü güç olan ordu yapabiliyor. O zaman da militarist, kapıyı faşizme çok kolay açabilen bir ulus-devlet tipi ortaya çıkıyor.

Osmanlı'nın son dönemine, Osmanlı sınırları içindeki halkların kendi ulus-devletlerini kurmalarına geçmeden önce, bir toparlama yapalım mı? Ulus-devleti kurmak ne Amerika'nın, ne Fransa'nın, ne de İngiltere'nin derdiydi...

Evet, bu ülkelerin ulus-devlet kuralım diye bir dertleri yoktu; bir demokrasi mücadelesi veriyorlardı. Ama o mücadelenin sonunda ortaya çıkan şey de ilk ulus-devletler oldu. Bu ulus-devletleri kuranlar da, böyle bir niyetleri bulunmamasına rağmen orta sınıf ve bu sınıftan çıkan aydınlar. Bazı yerlerde modernizme geçişte kurucu güç köylüler de olabiliyor, bu durumda da Sovyet ve Çin devrimlerini görüyoruz. Rusya'da işçi sınıfının da bu sürece karışması gibi bir durum söz konusu. Ama bu sadece işçi sınıfıyla yapılamazdı...

Sovyet Devrimi'ne geçmeden önce 1820'lerdeki Balkan isyanını, Yunanistan'ın bağımsızlık ilanını, Sırbistan ve Bulgaristan'ın ayrılmasını özetleyebilir misiniz?

Olur. O zaman şöyle diyeceğiz; aynı tarihlerde hem Sırbistan'da hem Yunanistan'da bağımsızlık savaşı başladı. Ne var ki Sırbistan başarılı olamadı, Yunanistan ise başarılı oldu ve ondan sonra bunun devamı geldi. Yunanistan'ın başarılı olmasında Batı'nın büyük desteği var. Sırbistan'a o kadar destek vermediler, bu yüzden de oradaki hareket fazla başarılı olamadı.

Bunun sebebi neydi? Neden Yunanistan'a destek verdiler de Sırbistan'a sırtlarını döndüler?

Şöyle diyebiliriz, Yunan kültürünün Avrupa kültüründeki yeri, bu mücadeleye girmiş Yunan halkına karşı müthiş bir sempati uyandırdı. Byron gibi aydın kesim bu harekete yardımcı olmak için koştular, ama aynı Avrupa, Sırplara karşı kendini borçlu hissetmiyordu, ayrıca kendini Sırplara yakın da bulmuyordu. Avrupalıların Yunanistan'a yardıma koşması, Yunanistan'ın sadece bağımsızlığını kazanmasına yardımcı olmadı. Orada önemli olan Navarin'de Osmanlı donanmasına karşı İngiliz, Fransız ve Rusların askeri yardımları, diplomatik yardımlar da söz konusu olmakla birlikte, yukarıda da söylediğim gibi, müthiş bir entelektüel destek geliyordu. Bu etken Yunanistan'da yeni kurulan devletin nasıl yol alacağını, olumlu bir yönde etkiledi. Bu da nedir? Yunanistan'ın antik Grek geçmişine dönüp bakıyordu. Başkaldırmanın içinde olan Yunan entelijansiyası, aslında Aydınlanma ideolojisinin etkisin-

deydi, Aydınlanma değerlerine bağlıydı ve dolayısıyla Ortodoks Kilisesi'yle fazla ilişkisi yoktu. Kötü bir ilişkileri vardı. Bütün ulus-devletlerin kuruluşu böyledir, din ile etnisite çelişmeye başlar. Bu insanlar, antik Yunan geleneğini seven kişilerdir, bu yüzdendir ki Batı Avrupalı entelektüellerle çok kolay diyalog kurabildiler.

Bu sevginin altında ne yatıyor, bir kök arayışı mı?

Evet, ama seküler bir damar da arıyorlar. Sokrates'i seviyorlar da, patrikhaneyi fazla sevmiyorlar. Gerçi bunlar bir avuç entelektüel. Onlarsız olmaz, ama onlar da kendi başlarına hiçbir şey yapamazlar. Çünkü sonunda mücadeleyi kilisenin, köyün papazının dediğini yapacak olan köylü kazanacaktır. Dolayısıyla, en başından itibaren kilise ile seküler aydınlar arasında böyle bir ittifak oldu. Bizim Kurtuluş Savaşı'nda da aynı süreç yaşandı. Mustafa Kemal devamlı halifeyi, dini kurtarıyordu, ama gerçekten iktidarı alana kadar. Şimdi -daha sonradan bize bağlarız- Eski Yunan geleneğini tekrar canlandıralım. Peki, Eski Yunan geleneğini kim temsil ediyordu, bu geleneğin neyini canlandıracağız? Yunanlılar, kurtuluş savaşı mücadelesinden sonra, 'bizler Spartalıyız' diyebilirlerdi, demediler. 'Atinalıyız' dediler ve 1830'larda Atina'nın başkent olmasına karar verildi; başlarda orası başkent değildi, çünkü yıkık dökük bir kasabaydı, 10 bin kişilik bile nüfusu yoktu. Bunu, kendi başına seküler aydın kesimi yapamazdı. Duruma el koyan Batı Avrupa, Müslüman barbarları kovaladı, Avrupa kültürünün bir parçası olan Yunanistan'ı bir devlet haline getirdi. Getirdi, ama her şeyi

onun eline bırakmak da olmazdı, ne halt edeceğini bilemezdi daha. Onun için başına bir de Alman kral koymakta yarar görüldü. Alman kral da Bavyera'dan gelen Otto'ydu; o da bu kültürden geldiğinden, "Ben Atina'da oturayım," dedi, yani bütün bu faktörler bir araya geldi.

Bu Türkiye açısından önemli, bunu özellikle belirtiyorum. Çünkü biz, kendi ulus-devletimizi kurarken bütün Türk tarihi içinde medeniyete en fazla ulaşmış yer olan İstanbul'u reddederek Ötüken'i yeniden kurmak durumunda kaldık. Biz bu mücadeleler içinde, Atina'yı değil, olsaydı Sparta'yı seçecektik, ama o da tam yoktu. O zaman en yakın figürler olarak Cengiz'i ve Attila'yı seçtik. Çünkü onlar, Cengiz'ler ve Attila'lar, bize kötülük eden Avrupalıları yenmişler, dövmüşlerdi. Herhalde sadece buradan baktık kendi ulus-devletimize ve onun gelecek perspektifine. 'Biz tekrar Attila oluruz, size gösteririz' dedik.

Ankara da bu yüzden başkent oldu herhalde?

Evet. Şimdi, ne oluyor? Osmanlı, çokuluslu -ulus demek için belki erken-, multietnik bir imparatorluk. Bir etnisite ayaklanıyor, kopuyor. Bunun böyle olmasında Batı Avrupalı dediğimiz adamlar birinci derecede rol oynuyorlar. Batı Avrupalı değil, ama Rusya da sonunda düvel-i muazzama içinde, bizim karşımızda. Bu bir kademeli öfke yaratıyor, Yunanistan örneğinden başlayarak; bize ayaklananlar ve bize ayaklananları destekleyenler var habire.

Bize ayaklananlar Osmanlı içindeki etnisite, destekleyenlerse Avrupa...

Evet. Yunanistan'ın arkasından Sırbistan'da kavga kıyamet devam ediyor. Onların yüzünden '93 harbi başlıyor. Orada yenildiğimizde, birdenbire aynı şiddette bir kavganın Bulgaristan'da da patlak verdiğini görüyoruz. Bulgaristan'ı kendi gücümüzle hallediyoruz, bastırıyoruz. Ama Rusya bizi yenip arkasından, Ayastefanos'ta, "Bulgaristan da bağımsız olacak" deyince, 'olmaz' diyemiyoruz. Ne oluyor, gene aynı kalıp tekrarlanıyor. Yine bizim içimizdeki Bulgarlar, bizi vuran Bulgarlar ayaklanıyor. Ve yabancı güç, bunlara bağımsızlığın verilmesine yol açıyor. Hatta bu fazla oldu diye, öbür yabancı güç İngilizler, Berlin Konferansı'nda ülkeyi üçe bölüp, Makedonya'yı Bulgaristan'dan alıp bize bağlıyorlar. Bulgaristan bir akşam şu kadar metrekareyken, Berlin'den sonra birdenbire yarısından fazlasını kaybetmiş oluyor. Bulgarlar da herhalde Batı Avrupa'ya çok kızıyorlar, ama o bizi ilgilendirmiyor. Biz, sadece kabağın bizim başımıza patladığını düşünüyoruz. Sırbistan'da da, Romanya'da da aynı olay oluyor.

Bulgaristan'la gerilimli ilişki sonraki yıllarda da devam etti. Bulgaristan'daki Müslüman toplum daima Türkiye'nin ilgi alanı içinde oldu, bu konuda politikalar üretildi, zaman zaman da göçler yaşandı. Özal dönemindeyse bu göç, büyük bir dalga halindeydi. Bu hem bir siyasal şova dönüştü, hem de toplumun milliyetçi ve Müslüman 'hissiyatını' hareketlendirdi. İlk refleksler, gelenleri yerleştirme, iş bulma, sosyal statü tanıma çabaları tamamlandığında gördük ki, Müslüman da olsa gelenler 'öteki'. Bulgaristan göçmenlerine tanınan imkânlar kıskanıldı, üstelik bu kıskançlık dile getirildi. Bunda, bu geçmişin öfkesinin de payı olabilir mi?

Yok, hayır. Halkımız, elitler gibi kandaş, ırkdaş gibi kavramlarla bakmıyor dünyaya. Öyle öğretilse de bu öğretiyi kusma özelliği var, yani bir türlü üstünde tutmuyor. Ben o tarihlerde çeşitli yerlerde bulundum. Yaz mevsimiydi, Karadeniz'de tekne yaptırıyordum. Karadeniz'in kasabalarında kahve konuşmalarını dinliyordum, ya da tatil için Foça'ya gittiğimde balıkçı kahvesinde konuşulanlara kulak kabartıyordum. "Kaymakamlık açıkladı, buraya da beş Bulgar adam gelecekmiş. İş bulacaklarmış bunlara. Ulan, biz burada işsiziz, iş bulamıyoruz, bunlara mı iş bulunacak," diyorlardı. Anında gelenlere tepki başlamıştı. Bu, onlara göre, doğrudan ekonomik bir mesele. Bulgaristan'dan geldilerse, geldiler... Sonunda, dışarıdan gelen bir adam; onlar burada işsizken, dışarıdan gelen o adamın iş bulmasına kızıyorlardı. Bu eğilim çok yaygındı.

Sonuçta, Bulgaristan'ın bağımsızlığında da yine bir 'Osmanlı'yı içeriden vurma' durumu var, bu bir öfke yaratmadı mı?

Tabii ki yarattı. Devletin başı, içerideki unsurlardan hangileriyle belaya girse, o zamanın aydınları, seçkinleri en çok onun aleyhinde yayın yaparlar. İtalya Trablus'a geldiğinde ondan kötüsü yoktu. Sonra, Balkan Harbi başlayınca, başta Ömer Seyfettin'de olmak üzere büyük bir Bulgar nefreti başladı. Sonra Bulgaristan gitti, bu da söndü. O zaman Yunanistan ve Ermeniler en büyük düşman oldular. Şimdi bu kavgalar içinde Bulgarlar koptu gitti, Romenler koptu gitti, Ermenilerin pek fazla kopup gidecek bir yerleri yok, ama onlar da ötekilerden farklı olmayan bir bağımsızlaşma, bağımsız devlet kurma mücadelesi içindeydiler. Bunların hiç-

birinin halk tabakaları bu meseleleri aman aman benimsemedi, halkı mobilize etmekte en çok din faktörü etkili oldu. Ermenilerde de yine elitler kendilerine bir ulus yaratmaya çalışıyorlardı, ama onların sayıları, bulundukları yerdeki yoğunlukları, şu bu gibi sebeplerle, tarih onlara bu şansı tanımadı. Onlar, Birinci Dünya Savaşı öncesinde böyle bir şey koparamadılar Osmanlı'dan.

Üçüncü Bölüm

İttihat-Terakki ve Ermeni Kıyımı

1915'e, Ermeni kıyımına geçmeden, modernleşme çabalarına ve bu kıyımı gerçekleştiren İttihat ve Terakki'nin kuruluşuna, böylelikle de Türk milliyetçiliğinin çıkışına bakalım isterseniz...

1900'lerin başlarında Mekteb-i Tıbbiye'de beş kişi bir araya gelip gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdular. Bu beş kişi ilginçtir, geleceğin belli başlı Türk milliyetçileri olacaklardı. Örgütü kuranların ikisi, Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti. İkisi de Kürt. Birisi vali, diğeri doktor. Mehmet Reşit Bey ise bir Çerkez. Dördüncüsü İbrahim Temo, Arnavut. Beşincisi de hiçbir iz bırakmadan birkaç ay sonra ölüp giden

Hüseyinzade Ali Bey, içlerindeki tek Türk. Bu da o devrin milliyetçiliğinin nasıl tuhaf bir hal ve bugünkünden ne kadar uzak olduğunu gösteriyor.

Bu beş kişiyi bir araya getiren, ilk başta da milliyetçilik miydi?

Hayır. Büyük ölçüde hâlâ Osmanlılık'tı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir miktar etkisi var Osmanlı yönetiminde. Ahmet Rıza Bey gibi bir adam Abdülhamid'den istediği reformlar için cevap alamayınca sinirleniyor, "Burada bir şey yapılmaz," deyip, muhalefete geçmek üzere kalkıp gidiyor. Aynı zamanda, Auguste Comte falan okumuş ve çok etkilenmiş bir adam. Yurt dışında İttihat ve Terakki Derneği'ni toparlıyor. Oradan bir yayın yapılıyor. Bunlar topu topu bir avuç insanı ilgilendiren ve etkileyen gelişmeler. Türkiye her zaman, her işini bir avuç elitle yaptığı için, onun bir avuç olması yine de önemli, yani bir ağırlığı var. Burada söylemek istediğim, İttihat ve Terakki yıllarca Avrupa'dan yayınlarla muhalefet yapar, ama aslında bir şey yapmaz. Abdülhamid açısından bakıldığında, bir çıban başı... Nitekim onun için adamlar yollar, bir bakıma rüşvetle satın alır. Celalettin Paşa gider, Mizancı Murat'ı kandırıp geri getirir... Ama hareketin kendisi de bir şey yapmaz, bir şey yapacağı da yoktur o haliyle. Ama ne olur, iyice küçülmüş imparatorluğun batıda kalan Arnavutluk ve Kosova'yı, Makedonya'yı, Batı Trakya'yı da kapsayan birtakım toprakları var. Makedonya'da da bir direnç hareketi görülüyor. Onlar da komita yöntemini seçmişler. Fakat bu tek bir yere bağlı değil, Makedonya Bulgaristan'la birleşmek istiyor, çünkü bugün bizim Makedonyalı dediğimiz adamların en yakın akrabaları Bulgarlardır. Dilleri de, Konya'da konuşulanla Ege'de konuşulan Türkçe ne ka-

dar farklıysa, o kadar farklıdır. O tarihlerde Bulgaristan'ın da gözü Makedonya'daydı. Bulgaristan bağımsız olduğunda başkent yapacağı en büyük, en gelişkin kenti Filibe'ydi. Ama o Şarki Trakya sınırı içindeydi, Turnovo çok daha önemli bir merkezdi, yine de Sofya'yı başkent yaptı. Sofya da Atina gibi, küçük bir kasabaydı, tarihi bir önemi yoktu, ama Makedonya'ya açılan ovadaydı. Bulgaristan, Makedonya'yla genişlemek istediği için orayı başkent yaptı. Yani, daha önce de söylediğim gibi, hiçbir memleket, sahiden bu şehir layıktır diye bir gerekçeyle başkentini seçmedi, hepsinin bir başka sebebi vardı. Makedonya Ovası'nda Sırpların da gözü vardı, Yunanistan'ın da. Dolayısıyla, bu üç etnisiteden çeteler, komitalar, Osmanlı'ya karşı hareket halindeydiler. Bunların içinde Sandanski, Bulgar Makedonyası için en hararetle uğraşandı. Ayrıca, kendi aralarında da dövüşüyorlardı. Bir de tabii Makedonya'da Ulah gibi kendi yurduna sınırdaş olmayan topluluklar da vardır, ama onlar da orada bir varlıktı. Makedonya dünyanın en karışık yerlerinden biridir. Arnavutlar vardır, Çingeneler, Yahudiler... Oradaki bu kargaşalık, çeteler, jandarmalık yapmaya çalışan Türk kuvvetlerini de radikalleştirdi. Bunu şuna benzetebiliriz: Angola'da Portekiz ordusu var, Angola mücadelesini bastırmaya çalışıyorlar, ama bunu yapmaya çalışırken asıl kendi memleketlerine sinirleniyorlar, 'ne biçim devlet bizimki' diye. Genç subaylar muhalif olmaya kalkınca onların en kolay erişebilecekleri yer İttihat ve Terakki oldu. İttihat-Terakki de Enver'le, Niyazi'yle, o çeşit insanlarla hayat buldu. Yoksa bir sivil hareket olan, askeri ayağı bulunmayan İttihat ve Terakki, sittinsene iktidara falan gelemezdi. Nitekim sonunda, 1908'de Niyazi'yle Enver'in 'dağa çıkıyoruz' demesiyle olay başlamış oldu.

Orada bazı rastlantı diyebileceğimiz şeyler de var. Firovzik'te bir Arnavut isyanı su yüzüne vurmuştu. Arnavutlar toplanmıştı. Abdülhamid bunların hepsinin birlikte hareket ettiğini sandı, halbuki onunla alakası yoktu.

Bu komplo, karşısındaki düşmanın daha fazla ve kalabalık olduğunu düşünmesine mi yol açtı?

Evet. Bir de Şemsi Paşa'nın vurulması, yerine gönderdiği adamın anında dağa kaçırılmasıyla bu düşüncesi daha da güçlendi. Halbuki bir avuç adamdılar onlar. İttihat ve Terakki'nin bireysel terör eylemleri bir süre önce başlamıştı. Adam vuruyorlardı, başlıca yöntemleri buydu. Enver Paşa, daha paşa değilken kendi eniştesini vurdurtmuştu. Sonunda, Abdülhamid pes etti, 1908 oldu. 1908'de oldukça pragmatik düşünsel yapılarla iktidara gelen bu kadro, tabii ki zeki, dünyayı da iyi kötü bilen adamlar. Bir yandan Talat'lar, Kara Kemal'ler, Ziya Gökalp, vs. bir ideoloji arayışlarına girdiler, onların da daha iyi kurulmuş bir ideolojiye ihtiyaçları vardı. Gökalp de Ömer Seyfettin'lerden ümitlenip, Selanik'e gitti ve *Genç Kalemler*'i çıkarmaya başladılar. O sırada Türkiye'ye Rusya'daki Müslüman ya da Türklerden çok insan geliyordu. Aslında, daha Türkçülüğe gelmeden bir örnek, Mizancı Murat'tır. Mizancı Murat İslamcıydı, Halife'nin yanında bulunmak için Dağıstan'dan kalkıp geldi. Onun *Turfanda mı Turfa mı?* diye bir romanı var. Bu romanda, âdeta daha sonra yazılacak Türkçü romanın kalıbını da atar, 'bizden olmayan herkes düşmandır' gibi basit bir çatı kurarak. Mizancı Murat'tan sonra Yusuf Akçura, Türkçülüğü İttihatçıların kafasına sokuyor ve bir kısmı, 'evet, bundan başka yol yok' diye Türkçülüğü daha bir sıkı benimsiyorlar...

Evet, beş kişi bir araya gelip İttihat ve Terakki'yi kuruyorlar; esaslarından biri, Türkçülüğü inşa etmek. Sonunda Osmanlılığı da alt eden, neden ve neye karşı bir Türkçülük bu?

Aslında bize edecek özgün bir laf pek kalmıyor. Masami Arai isimli bir Japonun, İletişim Yayınları'ndan bir kitabı çıktı: *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. Burada, bu Türkçülük denilen olguyu, esas olarak bu Rusya'dan gelen adamların getirdiğini, yerli entelijansiyanın, Türklerin, Türkçü olanın bile kafasının büyük ölçüde Osmanlı'ya çalıştığını söyler. Ama Rusya'dan gelenlerin neden böyle geldiği üzerine bir şey söylemez. Önce Tatarlar Rusya'da sağcı, faşizan bir hareket olarak ortaya çıkan Panslavizmden etkileniyorlar. Onlar ve Azeriler anında kendilerini bir tehdit altında hissediyorlar; asılacak, kesilecek veya asimile edilecekler. Yani, hayırlı bir olay değil. Pantürkizm, ona karşı geliştirilen bir akım oldu. Zeki Velidî, Caferoğlu, Sadri Maksudî gibiler Panslavizme karşı, Pantürkizmle donanmış adamlar. Aydın, düşünür ve ideologlar, Rusya'daki eğitimleri sebebiyle bayağı donanımlılar. Dolayısıyla, yaptıkları öyle kof bir yayın değil, başı sonu düşünülmüş, bir iç tutarlılığa sahip. Böylelikle gittikçe daha kolay kabul ettiriyorlar kendilerini.

Türkiye ne vaat ediyor bu adamlara? Giderek küçülen bir Osmanlı var ve bir savaş da eşikte... Neden Osmanlı toprağını kendileri adına bir yurt, bir çıkış olarak görüyorlar?

Çünkü, Türklerin egemen olduğu bağımsız devlet hâlâ bir tek Osmanlı. Mehmet Murat Bey, nasıl bağımsız Müslüman devlet diye gelmişse, bunlar da Türk diye geliyorlar, çünkü başka yerde hiçbir ümit yok. Zaten daha önceden

başlayarak, bu Buhara emirleri ve Semerkant hanları durmadan bir yolunu bulup Osmanlı'ya elçi yolluyorlar, 'bizi kurtarın' diye. Bizimkiler de pahalı hediyeler verip elçiyi geri yolluyorlar.

Beklenen askeri desteği sağlamıyorlar, yani...

Yok, hiç oralı değiller, çünkü Osmanlı'nın Buhara'yla falan hiç alakası kalmamış. O, hani sonradan Demirel'i karşıladıklarında, 'Çekik gözle gittiniz, mavi gözle döndünüz' diyorlar ya, bu bir sitemi anlatıyor aslında. 'Atla gittiniz uçakla döndünüz'... Böyle bir ilişki o da. Bizimkilerin umursamadıkları bir sürü yardım talebi var, onlar da sonunda Osmanlı devletinin olamayacağının farkına varıyorlar...

Bu, güçlü, ama bir o kadar da alaycı bir sitem...

Evet, 'bizi hiç düşünmediniz, hatırlamadınız' sitemi. Bizimkilerin hiç umursamadıkları yardım talebinin sonucu. Türkçüler de farkındalar aslında Osmanlı Devleti'yle olmayacağının. Onun için Yusuf Akçura, 'Üç Tarz-ı Siyaset' diye yazıyor; 'niçin Osmanlılık ümitsiz bir şeydir, niçin İslamiyet çok zordur ve pek de parlak bir şey değildir?' Ama Türkçülük yapılmalıdır Akçura'ya göre; niyeti Osmanlı içindeki muhalif akımlardan biri olarak başlayıp, uzun vadede toplumu bu düşünceye ikna etmek. Bu arada Ziya Gökalp de bunların ortasında, hepsiyle birtakım ilişkileri var. Düşünen bir adam, o da malum, üçlü bir düşünce sunuyor, kendi öyle söylemiyor, ama iki tane doğuştan edinilme kimlik özelliği gösteriyor: Türk ve Müslüman olmak. Buna bir tercih olarak bir üçüncü tarzı ekliyor: Garp medeniyetinde olmak. Ki buna uzun zaman kim-

senin çok ciddi bir itirazı olmuyor. Bunlar, Garp medeniyetinden biraz ürken, daha sonra İslamcılığı ağır basacak adamlar. Ama o tarihte, sonradan İslamcı olacak Mehmet Akif de pek karşı değil. Yusuf Akçura ve Ahmet Agayef (Ağaoğlu) de pek karşı değil. Yani, onlarda da İslam ile Türklük el ele gidiyor. Henüz o aşamada, bu bizim şimdi yaşadığımız, İslamcılık-Türkçülük kavgaları yok.

Halifeliğin Osmanlı'da olmasına rağmen Panislamizm neden tutulmadı da, Pantürkizm ve Turancılık daha çok taban buldu?

Çünkü İslam dağılan devleti tutamadı, tutamadığı kanıtlandı. Önce başta Arnavutlar olmak üzere Balkan Savaşı'nda görüldü bu. Ortodoks ve Katolik, yani Hıristiyan olan Arnavutlarla birlikte, 'biz Müslüman olsak da Osmanlı değiliz, Arnavutuz' dediler. Aynı şekilde Boşnaklar da Müslümandı, ama Avusturya idaresine sessiz sedasız girdiler, bir dertleri olmadı, ama şimdi, Bosna kepazeliğinden sonra, daha çok üzüntü duymuş olabilirler. Sırplar onlardan daha çok tepki gösterdiler. Yani, orada da İslamiyet bir ağırlık koymadı. Panislamizmin güçlü bir cereyan olması mümkün değildi...

'Tamam, Batılı olacağız, ama onun sadece teknolojisini alacağız' demek, Batı uygarlığından duyulan ürküntünün bir sonucu mu?

Onu zaten Gökalp de söylüyor. O da ilginçtir, Gökalp en çok Durkheim'dan etkilenmiştir. Durkheim'ın hemen hemen bütün söylediklerini almıştır. Durkheim'ın böyle bir medeniyet, kültür ayrımı yoktur, Fransızların da yoktur, bu

bir Alman ayrımıdır. Burada Almanlaşıyor Gökalp. Benim bildiğim, ilk olarak Alman tarihçi Mommsen söyler bunu, "Medeniyetimizin kültürümüzü boğmasına izin vermemeliyiz," diye bir laf eder.

Peki, Gökalp'teki bu esinlenme nasıl oluşuyor?

En batıdaki, ulus-devletini kurmuş, o konularda bir kompleksi olmayan bir Avrupalının kafasında yaşadığı medeniyetle kültür arasında herhangi bir fark yok. Çelişki, Almanın açısından 'benim kültürüm...' gibi bir düşünceyle başlıyor... Herder'e ait, romantizmle başlayıp gelen böyle bir eğilim gözleniyor. Gökalp de tabii bir Müslüman ve Avrupa'nın içinde mi dışında mı hiç belli olmayan bir yerin aydını olarak, kendisine bir milli kültür bulmak zorunda. Konu buraya gelince Fransa'yı bırakıp, Almanya'ya sapıyor. Öbür türlü konuşsaydı, Gökalp'in kendini kabul ettirmesi, insanları ikna etmesi çok zor olurdu.

Bunu İslam üzerinden yapması da pek parlak bir sonuç vermeyecekti...

Tabii. Bütün bir entelijansiya tepki gösterecekti böyle bir tabloya, çünkü onların hepsi korku içindeydiler. Bu, daha erken zamanlardan gelen bir şey. Jale Parla'nın *Babalar ve Oğullar* kitabında anlatmaya çalıştığı da o, yani Tanzimat'tan itibaren Osmanlı aydını babasını kaybetmiş durumda. O padişah, her şeyiyle güvendiği, kendini eline teslim ettiği padişah, o bile kalkmış şimdi 'reaya yok', 'bilmem ne yok' diyor. Yani, başka bir medeniyete geçilecek, sen de başka bir baba bulacaksın kendine. İşte bütün o üvey baba, üvey anne türünde korkular,

o zamanın edebiyatına yansıyor. Bunun için oradan gelen her şeyi alalım, kabul edelim, mümkün değil. O Ahmet Mithat'ların hayatı tamamen paranoyak ya da şizofrenik bir hayat: 'Batılı olmalıyız, ama batılı olmamalıyız...'

Bu, bugün de hâlâ bitiremediğimiz bir olay.

Evet.

Hâlâ bir baba yok yani...

Bir tane atamız var, ama o da herkesi mutlu kılan bir baba değil.

Yeniden İttihat ve Terakki'ye dönecek olursak, dertleri meşrutiyeti kurmak, meclisi açtırmak... Türkçülükle yolları nerede kesişiyor?

İşte burada, bu *Genç Kalemler* bana gayet ilginç geliyor, çünkü o dergi aslında oldukça kendi halinde bir milli kültür dergisi olarak yayına başlıyor. Başlıca meselesi de dilde sadeleşme. O da sonraki gibi radikal bir tasfiyecilik değil, daha herkesin anlayacağı, ağdalı olmayan bir Osmanlıca yazalım, konuşalım derdinden ibaret. Ama bu dergi yayınlanırken birdenbire İtalyanlar Trablus'a çıkıyorlar. Şimdi böyle gelişmeler olduğunda tarihte, yayın organlarını bu açıdan incelediğimizde, her şey birdenbire değişmiyor, ama bir şeyler hemen değişmeye başlıyor ve o değişiklik daha sonra gittikçe yoğunlaşıyor. Yani, diyelim ki Ekim ayında İtalyanlar Trablus'a çıktıysa, Kasım ayında da Ömer Seyfettin "Primo Türk Çocuğu" hikâyesini yazıyor. Demek ki Ömer Seyfettin o tepkiyi ilk göste-

renlerden. Ve adamlar Türkçe, 'sade dil' falan derken, o üçlü kimlik içinde, birdenbire Türklük öne çıkıyor.

Bu, İtalyanların Trablus'a girmesi yüzünden mi oluyor?

Evet. Ali Canib, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve daha ikinci derecede Aka Gündüz var *Genç Kalemler*'de. Bütün yazarlarla elli-altmış kişi, ama onların birçoğu dış kapının mandalı. Düşünce geliştiren, Türkçü denilen adamlar on-on iki kişilik bir ekip, daha kalabalık değil. Trablus'tan Balkan Harbi'nin başına kadar çabalıyorlar. Balkan Harbi başlayıp da Selanik düşünce, dergi çıkamıyor, yani 1912'de iş bitiyor. Ama o bir yıllık süre içinde, Türk milliyetçiliğinin ondan sonra elden bırakmayacağı birtakım temel taşlarını döşüyorlar, o ilginç. Ben de bunu yeni fark ettim. Çünkü görece yeni okudum dergiyi. Daha sonra bu çabalar *Türk Yurdu*'nda devam edecek, orada daha kalabalık bir kadro; Agayef'ler, Akçura'lar da olacak. İşte saydığım bu ilk adamların yanı sıra, aslında önemli bir adam, Mehmet Ali Tevfik hakkında çok az şey biliyoruz. Ben az şey biliyorum, ama kimsenin de çok daha fazla şey bildiğini sanmıyorum. Bunun bir kitabını MHP'liler 1970'lerde yeniden Türkçe'ye çevirip basmışlar, adı *Turanlının Defteri*. O da ilginç ama...

Mehmet Ali Tevfik de aynı Türkçü grupta mı?

Evet. Sonra, Cumhuriyet döneminde 'Yükselen' soyadını almış kendine. Oradan buradan minik minik, ortaya bir resim çıkaracak kadar bir şey bulamadım. Oturup çalışmadım, ama en kolay kaynaklara baktım. Birkaç yazısı, bir sayıda da şiirleri çıkıyor. Attila ve Cengiz'i ciddi bir şekilde gündeme ilk ge-

tiren bu; İtalyanlar Trablus'a çıkıyorlar, düşmanımız İtalyanlar, bunlar Roma'nın çocukları, biz de Atilla'nın çocuklarıyız... Bu mantık hemen kuruluyor ve yıkmaktan, intikamdan başka bir şey söylemeyen, kan, yıkım, intikam içeren yedi şiir yazıyor. Birinin başlığı, 'Türk Gencinin Amentüsü' gibi bir şey. Şiirde Türk genci, her türlü güzelliği reddediyor, "Ben sadece intikam alacağım," diyor.

Bu kimlik ve tarih yaratma girişiminde, kaybedilmiş toprakları alma isteğinin etkisi de güçlü, değil mi?

İrredentist (eski toprakları geri almak istemek) tarafı var. Mehmet Ali Tevfik bunu daha sonra *Turanlının Defteri*'nde Gökalp'le tartışıyor. Gökalp, "Nerede Türk varsa orası Turan'dır," diyor. Mehmet Ali Tevfik, vaktiyle bizim olmuş, nüfusu Türk olmasa da -örneğin, Trablus gibi- hiçbir toprağı bırakmaktan yana değil. O şiirlerle ciddi bir söylem bırakıyor, ama bence daha da önemlisi 'manevi yurt, manevi vatan' diye bir kavram icat etmesi. İşte, herkesin bir yurdu var, herkes de yurdunu sever. "Bu önemli değil. Önemli olan 'manevi vatan'ı kurmak," diyor. Bunu Arjantin'de ve Japonya'da nasıl yaptıklarına dair örnekler veriyor. Amacı, bir milleti milliyetçi olarak yetiştirmek: Bu 'manevi yurt' denen şey, sadece oturup kalktığın, sevdiğin bir yer değil, ecdadının, bütün değerlerinin kaynağı olan yer... Bunun çok şanlı bir şey olması lazım, kendisi çok şanlı değilse, o zaman sen bunu öyle anlatacaksın.

Böylece, milliyetçilik kültürünün inşasına mı başlanıyor?

Evet, ama yalan tarih yazmayı meşru sayıyor, "Tarih istediğimiz gibi değilse, biz onu istediğimiz gibi yapmalıyız," diyor.

Sonra yapılacak ve yazılacak olanların da önünü açıyor...

Mutlaka. O bakımdan ilginç, Japonların bunu yaptığını anlatıyor, kısmen de yapmışlardır herhalde. Ama bizimkiler dünyayı yarım yamalak biliyorlar, yarım yamalak kaynaklardan izliyorlar ve kendi kafalarında abartıyorlar. Zaten gerçeklikle ilişkileri de bir tuhaf olduğundan, Japonya'dan da kendi istedikleri sonuçları çıkarıyorlar.

Ayrıca Mehmet Ali Tevfik, Japonya'nın yalan bir tarih yazdığını vurgularken, kendisi yalan yazmış olabilir...

Zaten aynı makalede başlıyor, yalan tarih yazma işine. Çünkü daha o makalede, "Japonlar tarihlerini yalan yanlış yazmış, abartmışlardır, ama bizim tarihimiz zaten çok şanlı ve şerefli olduğu için öyle yapmamıza lüzum yoktur," diyor. Mehmet Ali Tevfik'in bu lafından sonra, benim bildiğim 1932'de Tarih Kongresi'nde, Yusuf Akçura Fransızların bunu nasıl yaptıklarını, daha çok milli beraberlik aşılayacak kitaplar hazırladıklarını, Birinci Dünya Harbi'ni Almanlara karşı böyle kazandıklarını söylemişti. "Tarihi bir miktar allayıp pullamakta milli menfaat açısından bir sakınca yoktur," diye konuşmuştu. Milli Eğitim Bakanı da kapanış konuşmasını yaparken, "Mesajlarınız alınmıştır, gerekeni yapacağız," demişti. O bakımdan, Mehmet Ali Tevfik'le başlayan kesintisiz bir yol uzanıyor. Bu yol bugüne kadar da geliyor.

Peki, böyle bir şey gerçekten var mı, Japonya, Fransa, İngiltere ve diğerlerinde, böyle bir yalan tarih yaratma ihtiyacı duyulmuş mu?

Yalanın dozları var. Tabii yani, her yerde milliyetçiler var. Tarih yazanlar genelde milliyetçiler oluyor, ama milliyetçi olmayan tarihçilere de rastlanıyor. Gerçek tarihle, falanca ders kitabının anlattığı tarih başka. Fransa tarihini ders kitaplarından öğrenen bir Fransız, Michelet'in kitabından o tarihi başka türlü de okuyabiliyor. Ayrıca, oralarda genel dünya görüşüne aykırı gelecek bir şeyi oturup tarih alanında yazamazsın.

Ulus-devleti kurarken, tek bir dil de yaratılıyor, tıpkı tarih gibi...

Bu ulus-devleti kurma tarihinde çok sık rastlanır bir olaydır. Batı'da 19. yüzyılın erken aşamalarında görülüyor. Okullarda standart dil öğretimi yapılıyor. Şimdi burada bazı milliyetçiler, "Efendim, zaten Kürtçe yoktur, işte birbirlerini anlayamıyorlar, o zaman niye dilsel özgürlük," ağzıyla bir jargon tutturmuşlar. O tarihlerde Fransızlarla İngilizler de birbirlerini anlayamazlardı. Almanlar bile birbirlerini anlayamazlardı. Bugün, normal, herkesin standart kullandığı İngilizce dediğimiz şey 'King's English'tir, yani. Kral'ın konuştuğu İngilizce, demek herkese Kral gibi konuşmasını öğretiyorlar. Eğitimden geçen herkes, bu şiveyi belli ölçülerde alıyor. O da standartlaştırılıyor. Ama o küçücük İngiltere'de hâlâ inanılmaz şive farkları vardır. Fransa, *'oui'*, yani 'evet' dediğimiz kelimeye *'oy'*, yahut *'ok'* diyen Kuzey ve Güney ya da 'Langue d'oc' ve 'Langue d'oui' olarak ayrılmıştı. Langue d'oc dediğimiz Gaskonya'da başkadır, Provans'da başka; bu, Katalanca'ya, Katacanca'dan İspanyolca'ya kadar gider. Yani, koyulaşarak giden bir renk gibi. Şimdi bu nerede pembeydi de kırmızı oldu, karar vermek çok zor, diller böyle. 19. yüzyılda bunları alıyor ve standart birer ulusal dil yapıyorlar. Ulusal

tarihi de tartışıyorlar, ama bu bizdeki ölçülerde yoktan var edilme bir tarih değil, Batı'da böyle bir örnek yok. Mesela, Fransa'da Renan tartışılıyor ama Renan'ın düşünceleri, Fransa'da hürriyetin olup olmadığını tartışan bir adam olarak, bütün Batı'yı etkilemişti. Fransızların hem Gol kökenleri var, hem de gelen Franklar'la karışmışlar. Onun için milliyetin bir ırkla alakası yok; ortak tarihe, ortak değerlere bağlı olmakla açıklanıyor. Mehmet Ali Tevfik, konuşmasına "Renan'ın dediği gibi," diyerek başlıyor, "Milleti yapan üçüncü faktör, ırktır," diye devam ediyor. Oysa adamın belli başlı söylediği şey, ırk önemli değildir, ama Mehmet Ali Tevfik o üç temel faktörden biri olarak gösteriyor. Anlamıyor mu okuduğunu? Bir şey diyemeyeceğim, ama herhalde aptal değil bu adam. Böyle anlamak istediği için böyle anlıyor.

Sonra ne oluyor Mehmet Ali Tevfik?

Tevfik'in, Birinci Dünya Harbi'ne kadar yazdığı, *Turanlının Defteri*'nde toparladığı yazıları var. Bir miktar şiiri de *Türk Yurdu*'nda çıkmış. Ondan sonra yok oluyor, yazmıyor. Anladığım kadarıyla, Cumhuriyet'in kurulmasıyla, bir ırkçı, Turancı bir İttihatçı olarak Mustafa Kemal'in yakınları arasına girmiyor.

Özetle, İttihat ve Terakki'nin tamamı Türkçü-Turancı olmadı, ama içinde güçlü bir Türkçü-Turancı kanat oluştu. Asıl önemli olan, 1915. Çünkü Ermeni kıyımını yapan asıl bunlardır. Mesela Enver de Turancı sayılabilir, ama ne derecede? Trablus'a, Türkistan'a koşmuştur, ama İslam diye. Kafası Osmanlı, İslam ve Türk'tür. Yani, 1918'de geldiği nokta, 1908'dekinden çok farklı değil; buna karşılık Doktor Nazım gibi adamlarda epeyce kararlı bir Türkçülük var.

Tercihi onlar yapmışlar, Bahattin Şakir, Doktor Nazım ve daha birtakım adamlar. İttihat-Terakki gibi bir kadronun Türk modernizasyonunun öncü kadrosu, en azından siyasal modernizasyonu başlatan kadro olması, sonraki Türkiye açısından son derece acıklı bir manzaraya yol açmıştır. Çünkü bunların komitecilik, adam vurmak dışında fazla bir marifetleri yok.

İttihatçıların siviller olmasından yola çıkarak, onları Batılılaşma, kapitalistleşme ve liberalleşme yanlısı gören, bu anlamda da kıymetlerinin pek bilinemediğini öne süren tarihçiler var, Aykut Kansu gibi. Hatta Cavit Bey'i ordu bütçesini denetleyen, orduya ayrılan miktarı fazla bulup kesinti yapmayı önermesini, parlamentonun 1923'ten sonra bile sağlanamayan üstünlüğü olarak tanımlıyor. Siz Kansu'ya katılıyor musunuz?

Yok, Aykut öyle bir şeyler söyledi, ama ben çok hemfikir hissetmedim kendimi. İttihat-Terakki, Tunaya'nın da anlattığı gibi, Osmanlı koşullarında düzenle birtakım sorunları olan herkesi toplayan bir parti. Bu bizde çok daha yakın zamanlarda da böyle oldu. İşte, TİP'in içinde yok yok, ne ararsan var. Sonradan belli oluyor ki o adamların bir partide bir araya gelmelerini gerektirecek hiçbir sebep yokmuş. İnsanları birtakım şeylere muhalefet etmek bir araya getiriyor, aynı şeyi yapma isteği değil. Orada bir netlik yok, 'şöyle yapmak istiyorum' diyen çıkmıyor kolay kolay.

Sadece karşı olmak insanları bir araya getiriyor, ama bu birliktelikler, siyasal bir çözüm üretmiyor...

Evet, bir araya gelişleri karşı olmalarından kaynaklanıyor. Dolayısıyla, içlerinde her türlü adam var; bu, İttihat ve

Terakki'de de böyle. Cavit Bey liberal diye biliniyor. Bana, 'Türkiye'de tarih boyunca on tane liberal say' dersen biraz zor olur bu on kişiyi çıkarmak, ama onlardan biri de Cavit Bey olur. Peki, 'ey liberal Cavit Bey, bu çalışma arkadaşlarına bir dönüp bakmadın mı sen' deyince, Cavit Bey'in ruhu ne cevap verir, bilemiyorum. Muhtemelen ruhu biraz mahcuptur, 'keşke, bu heriflerle bir şey yapmasaydım' diyordur. Ama işte Mustafa Kemal de onu asmış. Neden? Öbür tarafta da Tekin Alp var, o da bir İttihatçı. Cahit Bey'den eksik tarafı, Selanikli bir Yahudi değil de, bilinen, 'Moşe' isimli dönmemiş bir Yahudi olması. Sonra adını Tekin Alp yapmış, yani o da mutasyonunu tamamlamış mevcut düzenle, ama o da Lizstçi, Alman, 'tamamen sınırları kapat, devletçi, yüksek Türklük, milli iktisat' diyen biri, iktisat konusunda Lizst'in adamı. İşte, bu iki uç arasında gelip giden bir sürü başka adam... Onun için İttihat ve Terakki siyasetinde kesinlikle liberal olmadığı gibi, bu iktisadında da böyle. Liberal Cavit Bey, Bosna Hersek Avusturya İmparatorluğu'nun kontrolüne geçince Avusturya'dan fes almaya karşı milli boykot başlatıyor. Bunlar çok tartışmalıdır.

Aykut Kansu 1908 Devrimi *başlıklı kitabında, başlıktan da anlaşılacağı üzere, 1908'i devrim olarak tanımlarken, bu devrimin, dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin yeterince anlaşılamadığını söylüyor. Hem resmi tarih yazarlarını hem de diğerlerini Kemalist ideolojinin dışına çıkamamakla suçluyor. Sizce de 1908 bir devrim miydi?*

1908, bence bir devrim değil. 'Devrim' kavramının içermesi gereken öğelerin birçoğu burada yok; olanların da bileşimi filan yeterli değil. İlle 'devrim' diyeceksek, buna da *'bon pour l'orient'* nitelemesini takmak gerekir.

23 Temmuz, 1935'lere kadar kutlanıyor; bu tarihte İsmet İnönü'nün isteğiyle, 29 Ekim'le yer değiştiriyor. Ne oluyor da Cumhuriyet 23 Temmuz'dan vazgeçiyor?

Cumhuriyet, tarihi kendisinden başlatmak istemiştir hep. 23 Temmuz'dan vazgeçmek bu. Vazgeçilebilirdi de, bence; ama onun yerine 19 Mayıs'ı 'milli bayram' yaparak değil. Üstelik, bugünün Cumhuriyet'i, 23 Temmuz'u kutlamasa da, Talât ve Enver'i anmaktan vazgeçmiyor. Susurluk'tan Şemdinli'ye, İttihatçı komita anlayışından da vazgeçmiyor. Oysa Atatürk ve İnönü hiç değilse bunların temizlenmesinden yanaydılar.

İttihat ve Terakki henüz muhalefetteyken, dönemin Ermeni partileriyle de göreceli bir ittifaka giriyor, en azından bir ilişki kuruyor...

Bunu çok yakından bilmiyorum. Ben de aşağı yukarı böyle bir şey olduğunu, başlangıçta daha yakın bir ilişki kurulduğunu, iktidara geldikten sonra da bu ilişkinin giderek bozulduğunu biliyorum.

Ermenilerin her iki partisinde de, Hınçak'ta da Taşnak'ta da solcular var. İttihat ve Terakki içinde de solcular var mıydı, varsa nasıl bir faaliyet içindeydiler?

Evet, ama çok azdılar... Ayrıca, solcu denebilecek bir yanları da yoktu. Tunalı Hilmi vardı mesela. Bir de İştirakçi Hilmi vardı, ama partinin dışındaydı, İttihat ve Terakki onu sürgün etmişti. O dönemin başka solcuları da sürgün edildi. İttihatçılar dönemin solcularını sürgün ettiler, yani solcularla araları iyi değildi. Sonradan bu tarih yazıldığında, "Bizim sol

hareketimiz İttihat ve Terakki'den başlar," dediler, ama o tarihte yaşayan adamların, sonradan kendilerine 'ben solcuyum' diyenlerle alakası yoktu. Mesela Refik Halit, İştirakçi Hilmi'nin arkadaşıydı ve liberaldi. İkisi de İttihatçılara düşman oldukları için kendilerini Sinop'ta buldular...

Sadece sürgünle mi sınırlı kaldı, İttihatçıların solculara tepkisi?

Eh, İştirakçi de biraz sahtekâr. Onun solculuğu ne olacak, o da sonunda grevden topladığı paralarla kendine araba alan bir adamcağız. Zaten Türklerin arasında solcular hemen hemen hiç yok. Taban teşkil edebilecek, bir aydın, önder diyebileceğimiz pek bir adam da yok. Solcular hep gayrimüslim, Ermeniler solcu, Rumlar solcu, onların içinden çıkıyor.

Mustafa Suphi?

Mustafa Suphi İttihatçılar'dan biriyken bir solculuğu yoktu. Sonra oldu mu, o da şüpheli. Yani, tam olarak nedir, belli değil. Benim bildiğim, dünyada 'devleti nasıl kurtaracağız' diye oturup tartışan tek devrimciler bunlardır, Jön Türklerdir. Başka hiçbir yerde devrimciler 'devleti nasıl kurtaracağız' diye bir dert edinmemişlerdir, hep 'nasıl yıkacağız'ın yolunu aramışlardır: E, şimdi solculuk da budur. O zaman bu ikisini bir araya getirmek çok zor.

Yani, solculuktan bahsetmek zor...

Evet, tabii.

Buraya kadar olan süreci, Osmanlı'nın son dönemindeki entelektüelin halini bir 'travma' olarak tanımlıyorsunuz; kaybolan toprakların, dolayısıyla da Osmanlı'nın -yani, babanın- kaybının travması...

Özellikle bu Makedonya'nın kaybı tam bir travma yaratıyor. Türkçüler bir türlü, İslamcılar bir türlü, Osmanlıcılar bir türlü travma yaşıyor. Herkes ciddi bir şamar yiyor. Bu Cumhuriyet'te de etkili oluyor.

Hep entelektüellerden, Osmanlı'nın aydın kesiminden söz ediyoruz, peki bütün bu olup bitenlerin ortasında halk ne yaşıyor, ne yapıyor?

O çok bilinmiyor. Anadolu'ya bakacak olursak, genel manzara yoksulluk. O devirde öyle çok kabarık bir edebiyat olmasa da, yerli-yabancı seyyahların anlattığı, yolların perişanlığı. Anadolu, ağırlıkla tarımsal bir toplum yapısına sahip, nüfusu da tenha. Önemli bir fark, dağ köylerinde ağırlıklı bir yerleşim var, ovalar boş. Bunun iki sebebi var; birincisi sivrisinek, ikincisi de devlet. Vergiden uzak durabilmek için dağ köylerinde yaşamayı yeğliyorlar. Ama 'feodal' denebilecek ağa mağa da yok. Bir zamanlar böyle bir edebiyat vardı, bir feodal sömürü olarak ağalık gösterilirdi. Öyle bir feodal yapı yok tabii, ama tefeci türünden bir şeyler var. Yani, ahalinin durumu yüz yıl öncesinden, iki yüz yıl öncesinden çok da farklı değil. Ağır bir sömürü altında da değiller. Ağır sömürü genellikle tarımsal toplumlar başka bir şeye dönüşmeye kalktıklarında, o dönüşümü yapacak güç sonunda yoksul kesimden toplanabildiği için yaşanır. Bunlar çok zorlayıcı dönemlerdir. Böyle bir şey, herhangi bir dev-

rimci, dönüşümcü bir girişim yok ortada, ama bütün bunlara rağmen küçük burjuva sınıfı, büyük burjuva olmak isteyen, sermaye toplamaya çalışan bir kesim var. Bunlar da bugün serbest meslek erbabı dediğimiz adamlar, çünkü Türklerde uzun boylu birikmiş sermaye yok. Hiç tüccar yok dersek de bu abartma olur, ta 19. yüzyılda Hayriye tüccarı denen böyle bir kategori var. Bunlar zaten Müslüman adamlar, ama orada da şöyle bir ilginç durum gözleniyor. Osmanlı'nın klasik devrinde, devlet adamlığı, devlet hizmetinde olmak önemli olduğu için Türk-Müslüman kesim bunu yapmış; bezirgânlık, tüccarlık, bunları aşağılık işler olarak gayrimüslimlere bırakmış. Ama 20. yüzyıla yaklaşırken, 19. yüzyılda, dünyada ekonomi belirleyici olmaya başlayınca bunlar da bakıyorlar ki, beğenmedikleri adamların elinde sermaye var, kendi ellerinde yok, bu da gayrimüslimlerin kabahati oluyor, "Vay bunlar bütün kaymak gibi işleri kapmışlar, bize iş bırakmamışlar," diyorlar...

Bu İstanbul içinde geçerli değil mi? Çünkü sermayenin büyük çoğunluğunu Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Levantenler ellerinde tutuyorlar. 1914'te İstanbul'daki sermaye yatırımlarının yüzde 50'si Rumların, yüzde 20'si Ermenilerin, yüzde 15'i Osmanlının, yüzde 10'u yabancı şirketlerin, yüzde 5'i de Yahudilerin...

Doğru. Oluşan ulus-devlet gözlüğüyle bakıldığında, gayrimilli bir burjuvazi görülüyor ve bunlar uzun zamandan beri varlar. O zamanki globalizasyonun, dünya kapitalizminin işleyişi içinde, daha erken kapitalist olmuş Fransa, İngiltere, Belçika, kısmen Hollanda ve İtalya sermayesi geleneksel olarak bu adamlarla bağlar kurmuş. 1870'den sonra atağa geçen Al-

manya'nın da Türkiye'de, o kurulu ekonomik ilişkilerde pek fazla geleceği yer yok. Dolayısıyla, muhtemelen bu yeni atak yapan Almanya'yla ortak sermayedar olmalıyız, diye bir hareket başlıyor. Milli burjuvazi olmaya aday kesim, baştan Almanya'ya da açık olan kesim.

Almanya'nın demiryolları için Anadolu'ya girişi de aynı yıllara denk geliyor sanırım...

İlk büyük iş o, ama ondan önce de var. Silah satarak başlıyorlar. Boğaz'da yalısı olan Huber, Krupp'un, ondan önce de Mauser firmasının buradaki adamıydı. Demek ki önce tüfek satıyordu. Özetle, bir burjuva olmaya çalışan Türk kesim ile onların önünü kapatan gayrimüslim burjuvazi vardı, ortalıkta. Dolayısıyla, 20. yüzyıla girince, o Makedonya'yı, Arnavutluk'u kaybetme travmasını bir kez daha yaşadık. Bu arada, Arnavutluk'un kaybedilmesi Mehmet Akif'e çok dokunmuştur, çünkü o hâlâ bir Müslüman dayanışması olması gerektiğini vurguluyordu ve Arnavutluk ayrılınca bunun da geçerli olmadığı anlaşılmaktaydı. Bütün o daha önce kaybedilen yerlerde olduğu gibi, Makedonya'da -Bosna dahil- Türkler ve Müslümanlar en zengin kesimdi. Toprağın sahipleriydiler, ama kendileri şehirlerde oturuyorlardı. Medenileşmiş, şehirlileşmiş adamlardı.

Bu toprakların kaybedilmesinin bir gerekçesi mi bu?

Aynı şey yakın zamanda Boşnaklarla Sırplar arasında da cereyan etti. Topraklara sahip ve kentlerde oturan Boşnaklar, gözüpekçe savaşan Sırp köylülerle başa çıkamadılar. O dönemde Balkanlar'da yine buna benzer bir durum vardı ve nü-

fus yoğunluğunun da önemli bir faktör olduğunun farkına varıldı. Yani yoğunluk sende değilse, fiilen direnemiyor, sonrasında da 'hukuken buralar benim, niye başkası alıyor' diyemiyorsun. Çünkü bütün dünyada bu telakkiler değişmiş. "Kardeşim, sen orada 30 kişiydin, bak 70 Rum var, o halde Girit, Yunanistan'a dahil," diyorlar. Biz, bu hafif paranoyak tutumlarla dünya harbine doğru gidiyoruz. Dolayısıyla, bu iki faktör yan yana geliyor dünya harbinde. Biz bu harpten de yenik çıkarsak, ki öbür türlü hiçbir garantisi yok... Hakikaten Enver'den başka kimse bayılmamıştır Almanya'yla birlikte savaşmaya. Talat'a ya da Cemal'e kalsa, bunu yapmayacaklardı. Enver tutturdu ve yaptı. Kısacası, savaşa girmeye çok gönüllü değillerdi, ama çaresiz kalacaklarını biliyorlardı ve aralarında işbölümü yaparak Avrupa'daki herkese, "Bizimle müttefik olur musunuz?" diye sordular.

İngilizlerle de görüşüyorlar...

Ruslarla bile görüşüyorlar, hatta Avusturya'yla da. Fransa'yla Cemal konuşuyor, İngilizleri Talat ikna etmeye çalışıyor ve hiçbirinden sonuç alamıyorlar. Almanya bir süre sonra yanaşıyor. Demem o ki, biraz istemeye istemeye savaşa giriyorlar, ama savaşa girmiş olarak yapabilecekleri şeyler var, bunun da farkındalar. Gayrimüslimler meselesi işte o zaman başlamıştır, daha 1910'da. O tarihte önemli mesele Ege'dir, Rumlardır. Yine Mehmet Ali Tevfik, Balkan Harbi'nin hemen arkasından yazar, Yunanlılardan şöyle bir söz aktarır: "Biz İstanbul'u Selanik değil, İzmir yoluyla alacağız." Ama hangi Yunanlı söylemiş, neden söylemiş, bunu belirtmez. İzmirli gençlere seslenir: "Elenizm'in tehdidine nasıl karşılık vereceksiniz, Türklüğü kuvvetlendirmek için ne yapacaksınız? Kararınızı

verdiniz mi?" İzmirli gençler kararlarını verdiklerinde, onların yanında olacağını da vurgular.

Bir karara, daha doğrusu gençleri Rumlar'a saldırmaya zorluyor...

Herhalde bu daha açık söylenemez, ama yazan çizen bir adam olarak onun ajitasyonu bir temele oturuyor. Daha önce, yani Balkan Harbi olmadan, Ege bölgesinde İttihat ve Terakki Umum Müfettişi tayin edilen Celal Bayar bazı komiteler kurar ve Makedonya'da öğrendiklerini orada Rum zenginlere karşı uygulamaya başlar. Bu bir kıyım değildir, yani gidip kıyım halinde adam öldürmezler; şartlar müsait değildir, ama silahlı çeteler, geceleri çiftlikleri sarar, çiftlik evlerini ateşe tutar, yangın çıkarırlar. Gece vakti gider, ahırları açar, hayvanları kaçırır, ambarları ateşe verirler ve böylece hakikaten çok sayıda Egeli Rum, topraklarını bırakıp Yunanistan'a gider. Muhtemelen bu saldırılarda Ethem de bulunmuştur. Ethem de sonradan İzmir valisinin oğlunu kaçırıp, fidye ister. Bunlar, komite yöntemleri.

Rumlarla başlayan bu durum, Ermenilerle, Süryanilerle, Marunilerle devam ediyor...

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da benzer şeyler yaşanıyor. Amerikalı bir tarihçi, Hurewitz, savaş sonuna, yani 1918'e kadar Osmanlı topraklarından 300 bin göçmenin ABD'ye sığındığını söylüyor. 300 bin az bir rakam değil; bunlar İttihat ve Terakki iktidarı döneminde olan şeyler. Bu göçmenlerin yüzde 3'ü de Türk ve Müslüman kökenliymiş. Ayrıca, Güney Amerika'ya giden kıyamet kadar insan var. Mesela, eski Arjan-

tin Devlet Başkanı Carlos Menem'in lakabı Turko'ydu. Rio'da da bir İstanbul lokantası gördüm.

Onlar herhalde Hatay civarından gidenler. Arjantin'de mahalleleri bile var.

Bu benim gittiğim lokantadakiler Beyrutluydu. Hıristiyan Beyrutlu Araplardı, Beyrut rakısı falan vardı. Tabii Avrupa'ya gidenler de var. Onlar daha da kalabalık olabilir.

Göçenlerle ilgili toplam bir rakam vermek mümkün mü, böyle bir rakam var mı?

Lozan'dan sonra mübadele yapılıyor... İttihat ve Terakki'nin başından Rum mübadelesine kadar göç eden insan sayısı 4 milyon.

Bu rakam sadece Rumları mı kapsıyor?

Sadece Yunanistan'a gidenler. Belki başka yerlere dağılanlar da oldu.

Yunanistan o tarihlerde, on yıldan da az bir sürede giden bu kadar göçmeni taşıyabilecek güçte bir ülke miydi?

Yunanistan zaten kendisi 4-5 milyon nüfuslu bir yerdi. Venizelos bas bas bağırıyordu, "Yapamayız, alamayız," diye. Nitekim o gidenler mahvoldular, orada yıllarca süründüler. *Rembetiko* filminde gördüğümüz gibi kamplarda bir sürü kepazelik yaşadılar.

O yıllar açısından 4 milyon büyük bir rakam... Bu göçü 'içimizdeki düşman'la açıklamak mümkün mü?

Bu süreci hazırlayan iki sebep var; yalnız hangisi önceliklidir, ona karar vermek zor. Birincisi, Trablusgarp'dan itibaren bir milli savaş durumu var, bir türlü bitmiyor. Bunu biraz daha erkenden almak gerekirse, 1876'dan başlayıp Osmanlı adım adım Balkanlar'dan atılıyor. Sonunda, böyle bir ortamda, "Biz, en son sığınacağımız topraklarda bu adamları bırakmamalıyız," anlayışı gelişiyor. İkincisi, mal mülk bunların elinde, biz ne yapacağız? İşte orada Kara Kemal ortaya çıkıyor; bunların ekonomik dâhileri o. Bütün dünyada her siyasal parti sırtını bir toplumsal sınıfa verir, onun çıkarlarını gözetir. Burada bir parti var, ama böyle bir sınıf yok, o zaman biz bu sınıfı yapmalıyız, yaratmalıyız. Öncelikle Kara Kemal'in ön ayak olmasıyla, esnaf örgütleri, şirketler kuruluyor. Bir yandan da Tekin Alp bu konuda bir şeyler yazıp çiziyor. Ama pratikte iş yapan, daha çok Kara Kemal; kooperatifler, milli banka, milli sanayi kuralım... Olmuyor tabii, yetmiyor, zaman çok kısa, para pul da yok. Yerli bir burjuvazi yaratmanın en kestirme yolu, olan bir mülkün üstüne oturup mülkiyeti transfer etmek, eh bu da büyük bir suç. Üstelik Osmanlı devleti gibi kolu kanadı kırık, düvel-i muazzama karşısında direniş gücü olmayan bir toplumda, bu tür yasadışı yollardan herhangi bir adım atılamaz. Adamların birinci derecede korumaya gelecekleri insanların malı alınamaz, ama savaşa girmek, birdenbire bütün bunlar için uygun bir imkân doğuruyor. Daha bir üst düzey sorun denebilecek kapitülasyonları barış koşullarında iptal edemiyorlar da, savaş çıkınca, ilk iş olarak bunu yapıyorlar. Bu konuda gayet de haklılar, o zamanın ekonomik realitesi içinde, gümrük birliği hakkı falan, böyle şeyleri yapmaları lazımdı. Öbür hikâye haydutluğa girdiğinden, o başka bir mesele. Ancak bu gayet düz basit bir mantık: 'Düvel-i muazzamanın bir kıs-

mıyla savaş halindeyiz, dolayısıyla adam bizim bu uygulamalarımıza bir şey yapamaz. Öbürleriyle de zaten ittifak halindeyiz, bu ittifakın sürmesi için bize daha bir hoşgörüyle bakmak zorundalar. Evvel Allah bir de bizim taraf kazanırsa o zaman bu iş bitti, o halde bu kumarı oynamaya değer.' Böyle düşünüyorlar. Bunun üzerine de 1915'te Ermeni kıyımı başlıyor. Burada birtakım adamlar ne söylerse söylesin; savaşta bizi arkamızdan vurdular gibi gerekçeler hem geçerli değil, hem onları haklı çıkarmaz, çıkarmıyor. Sebep bu değildir, bütün bunlar çok daha önceden düşünülmüştür. 1913'de Memurin Muhakemat kanununun çıkması gibi çok kritik etkenler söz konusu.

Yani, bir öfke ya da infial değil...

Değil. 'Savaş sonunda bunlar başımıza gelecektir, gelebilir, biz şimdiden tedbirli olmalıyız' düşüncesi. Bunu bütün hükümet yapmıştır, bütün İttihat ve Terakki düşünmüştür demiyorum, ama böyle düşünen, kendi içinde tutarlı bir grup var.

Meclisin içinde Ermeni milletvekilleri de var: Bedros Halaçyan, Krikor Zohrab Efendi... Bunlar hiç sezinlemiyorlar mı olacakları?

Bilemiyorum, sezinlemiyorlar mı? Mutlaka sezinleyenleri vardır.

Sonra onları da öldürüyorlar...

Evet, ama hem o, hem de, "Osmanlı Bankası ne kadar Osmanlı'ysa ben de o kadar Osmanlı'yım," diyen bir Boşo Efen-

di var. Boşo Efendi Rumdur gerçi, ancak söyledikleri son derece provokatif. Bir yandan oradalar, ama bir yandan da herkes birkaç mücadeleyi bir arada veriyor herhalde.

Kurtarabileceklerini, önleyebileceklerini düşünüyorlar belki de.

Fiilen evet. Bir de zaten yapacakları bir şey yok.

Bu dönemde saray nasıl davranıyor, peki?

Sarayın hiçbir gücü yok, Sultan Reşad tamamen bir kukla.

Ermeni kıyımının 90. yılı sebebiyle bu konu çok tartışıldı, rakamlar verildi, Ermeni diasporası 900 bin ile 1,5 milyon arasında Ermeninin öldürüldüğünü savunuyor. Türkiye'nin verdiği rakam ise 600 bin. Sizin ulaştığınız rakam nedir?

1 milyonun çok abartma olduğu belli, çünkü o dönemde 1,5 milyon Ermeni var mı, o bile tartışmalı. Yalnız şöyle çarpıtmalar oluyor: Bu bizim milli tarihçilerimiz, mesela Osmanlı sayım rakamlarına bakıyor, ona göre bir rakam veriyorlar. O Osmanlı sayım rakamları nereden geliyor? Berlin Konferansı'nda, Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı altı vilayette reform yapılacağına dair söz verilmiş. Reform yapmak için atılacak ilk adımlardan biri de sayım; sayacak ki, kaç Ermeni var, bu reform kimleri kapsayacak, saptasın, ama Osmanlı'nın çıkarı Ermeni nüfusu mümkün olduğunca düşük göstermekten yana. O yüzden o rakamları alıyorlar, şu tarihte şu, bu tarihte bu diyorlar ve Ermeni nüfusun o dönemde 1 milyon 200 bin civarında olduğunu söylüyorlar.

Toplam rakam mı, İstanbul-Anadolu birlikte mi?

Yok, sadece Anadolu. Sonra bir adam, bir Almanın mektubunu alıyor. O Alman, rakamlar aklımda değil ama, "Bence Ermenilerin üçte ikisi telef oldu," yollu bir şey söylüyor. Osmanlı 1 milyon 200 bin demiş; bunu üçe böl, ikiyle çarp, 800 yüz bin. Muhtemelen yanlış rakamlar. Gerçi tutuyor da, Talat'ın kendisi de, "900 bin kişiyi sürdük," diyor, çünkü. Bu, "Öldürdük," anlamında değil, "Sürdük," diyor. Böyle bakıldığında, evet, 800 bin olabilir, ama o adam bunu ciddi ciddi tarih kitabı halinde yazıyor, belgeler sunuyor, çürütüyor. Almanın verdiği rakam Ermenilerin 2 milyon olduğu, bu nüfusun üçte ikisinin de telef olduğu. Ama adam, kendi verdiği rakamı sanki Alman da söylüyormuş gibi, "Onun üçte ikisini sürdüler," diyor. Diyeceğim o ki, bu rakamlarla sürekli utanmazca bir oynama var. Sonunda kendileri 400 bine çıktılar. Ermenilerden 400 bin kişinin öldüğünü kabul edebilmek için Ermenilere de 500 bin Türk öldürttüler. Bu akıl alacak bir şey değil, yani her Ermeninin bilmem ne kadar adam öldürmesi lazım ki, böyle bir rakama çıksınlar. Ermeniler de öldürüyor tabii, onlar da fırsat bulunca... Yalnız burada şu fark var; adamın gözü dönmüş, 1915'in intikamı olarak bulduğu yerde öldürüyor, gerçi bulduğu yerde de öldüremiyor, bir tek Rus işgali olan yerde yapabiliyor ve Ruslar da öyle her Allah'ın günü böyle şeyleri pek yaptırmıyorlar.

Bu, resmi tarihin kişiler kadar, zamanla da oynadığını göstermiyor mu? 1915 kabul edildiğinde dahi bize sunulan önce Ermenilerin öldürdüğü, sonra Türklerin...

Tabii öyle. Bir Van olayı var. Van'da Ermeniler Türkleri öldürüyorlar. Bildiğim kadarıyla 1915 kıyımı öncesine rastlayan

bir olay. Orada da 4–5 bin Türk öldürülüyor, ondan sonra muazzam kıyım olayı oluyor, ama sanki bunlar aynı zamanda cereyan ediyormuş ve hatta önce onlar öldürüyormuş gibi tarihlerle de oynuyorlar. Rakamlarla, her şeyle oynuyorlar. Onun için Ermeni kayıplarının 600 binin altında olacağını sanmıyorum, 1,5 milyon da sanmıyorum, ama 800 bin civarında olabilir.

Aslında, "Geri geldiler," diye açıklamalar da var. Talat, "900 bin, şu kadar da küsuratıyla Ermenileri göndermişiz," diyor. Sonra da elçilerle konuşurken, "Efendiler, Ermeni meselesi artık kalmamıştır," diyor. O 900 binden de pek kimse geri gelmiyor. Dolayısıyla, "Geri geldiler," iddiası bir hikâye. Diyorlar ki, "Suiistimali görülen 2 bin kişiyi yargılamışlar, bazılarını idam etmişler, işte efendim SS'leri yargılar mıymış Nazi devleti?" Oysa bu yargılananlar tamamen, devletin el koyup sonra kendi hesapları içerisinde dağıtacağı Ermeni mülkiyetini kendi üstlerine alan adamlar; yani çapulcular, onları yargılıyorlar.

O dönemde Enver Paşa'nın bir pişmanlığı ya da kontrolden çıkıyor diye bir endişesi var mı? Çünkü okuduğum kaynaklardan birinde, Enver Paşa'yı telefonla aradıkları, Doğu'da olup biteni anlattıkları, Paşa'nın renginin bembeyaz olduğu yazıyor...

Şimdi benim edindiğim izlenimler bunlar; ben tarihçi değil, filologum ya, bir yere kadar biliyorum. Enver'in ta başından itibaren Ermenileri öldürmeliyiz gibi bir ideolojisi olduğunu sanmıyorum. Ama Enver'e Sarıkamış'ı kapatacak bir örtü lazımdı, o çok önemliydi. Dolayısıyla, 'arkadan vurdular' demek işine gelmiş olabilir, ama zaten bu tür bir katliamı örgütlemek Enver gibi bir adamın mizacına aykırı. O atına bine-

cek, fütuhata gidecek, öyle kahramanlıklarla ilgili bir adam. Onun için doğrudan doğruya, uzun boylu bir itirazı da olmaz, 'yapıyorsanız arkadaşlar, bir bildiğiniz vardır' der; ama illa da yapalım diye bu konuda ısrar edecek ve önayak olacak bir adam değildir. Cemal'in de alakası yok. Cemal, Ermenilere klasik bir Osmanlı olarak bakmıştır...

Sorumluluğu kime bırakacağız o zaman, Talat Paşa'ya mı?

Evet. Ama Talat Paşa da muhtemelen çok yüreği yağ bağlayarak yapmadı bunu, onun altındakiler istiyorlardı, mutlaka olmalı diye, onu da ikna ettiler. Bu dediğim çerçevede, Kara Kemal'ler, Bahaeddin Şakir'ler, ekonomik gerekçelerle burada mülkiyete el konulursa ne olur, nasıl olur diye planlar yaptılar.

Talat'ın Müslümanlığı öne çıkartan bir yanı var, bu faktör de rol oynamış olabilir mi?

Kıyımı kabul etmesinde mi?

Evet.

Orada biraz muğlaklık olsa da 'biz' diye bir şey var. O 'biz'in içine Müslümanlık da giriyor, Türklük de, Osmanlılık da giriyor, ama Ermeniliğin girmediği kesin.

Ermeni kıyımının içinde olan, uygulayıcı olarak görülen Kürtler bugün de bir savunma ihtiyacı duyuyor, "Biz 1915'te masumduk," diyorlar. Kürtlerin kıyımdaki payı neydi?

Bu mesele daha eskiye uzanıyor. Abdülhamid imparator-

luğun dağılmasına karşı, 'bunu neresinden, hangi sıvayla tutarım' deyince, aslında pragmatik çerçevede çok da yanlış olmayan bir şekilde İslam'ı seçti. Hem başkaca bir aleti yoktu. Normal koşullarda Abdülhamid gibi bir adam, Osmanlı, Kürt ve Ermeni diye kıyasladığında, hiç tereddüt etmez, Ermeni der. Tabii, 'Ermeni en medeni adam, Allahın Kürdü ne olacak' diye düşünür. Lale Devri'nden sonra çıkan Bostancı defterlerinde, "İstanbul'da zinhar Kürt bırakmayın, Arnavut bırakmayın," şeklinde açıklamalar var, ama, "Ermeni bırakmayın," diye bir laf yok. Onlar zaten oradalar, oranın yerli adamları. Abdülhamid, Osmanlı'yı Müslümanlarla tutmaya karar verince, önce İstanbul'da, sonra birkaç yerde aşiret mekteplerini kuruyor. Mektepler yürümeyince bu kez Hamidiye Alayları'nı kuruyor. Hamidiye Alayları'yla birlikte Kürtler iyice palazlanıyor... Bunun da evveliyatı, Kürtlerin, Kürdistan denilen bölgede kendi otonom hayatlarını kurmaları... Ben de Taha Akyol'dan okuduğumu hatırlıyorum, bütün bu eyaletler içinde, Osmanlı'ya en az maddi getiri sağlayan yer Kürdistan. Elinde bir şeyi yok. Onun için de devlet oraya çok fazla dikkat etme ihtiyacı duymuyor. Kendi hallerine bırakmış. Fakat II. Mahmud'la birlikte işler değişiyor. II. Mahmud dönemi, bizim modern devlete ilk geçiş aşamamız; milli devlet kurma yolunda ilk adımlar bu dönemde atılıyor. Tarih itibariyle bizde bu işin, belki Almanya'dan da önce başladığını söyleyebiliriz, ama bu yöneliş, yeni bir merkezileştirme gerektiriyor. Osmanlı, eski geleneksel, tarımsal imparatorluk içinde oldukça merkezi bir sistem kurabilmiş, ama bu merkezilik 19. yüzyılda dünyanın vardığı merkezileşmeyle kıyaslandığında, son derece adem-i merkeziyetçi bir özelliğe sahip; eskimiş ve etkisiz bir şey. Bununla milli devletin kurulamayacağının farkına varıyorlar ve adem-i

merkeziyetçiliğe soyunuyorlar. Bu yöneliş ilk ağızda Kürtlere dokunuyor. İlk olarak da Kürtler Maruniler'e falan saldırıyorlar. Ta Bizans'tan beri çatışmalar hiçbir zaman cemaatle devlet arasında olmaz, bu çok zordur. Cemaat, öbür cemaate saldırır. Burada da aynı şey yaşanıyor; Kürtler etraftaki gayrimüslimlerle itişip kakışmaya başlıyorlar. Hamidiye Alayları'yla birinci hedefleri Ermeniler oluyor ve Ermenilerden kendi adlarına vergi alıyorlar. Ermeniler her yerde varlıklılar, tarımda da varlar, ama onun dışında, imalatta, ticarette, küçük esnaflıkta, kuyumculukta da etkinler. Kürtler, sayıları az da olsa, esameleri pek okunmasa da Süryanilerden de vergi alıyorlar. Aynı eziyeti Süryaniler de görüyorlar, yani çifte vergiye tabi oluyorlar: hem devlet vergi alıyor, hem de Kürtler. İpler burada kopuyor ve bu gerginlik devam ediyor. 1915'e geldiğimizde de birçok yerde, kıyım işinde, adamları fiilen imha etme işinde kullanmak için Kürtlerin istihdam edildiğini görüyoruz. Çünkü bu işi yapabilecek bölgesel silahlı güç onlar. Düzenli ordu, birçok yerde, çeşitli sebeplerle bu iş için kullanılamıyor. Kullanıldığı yerler var, bazı yerlerde insanlar ordu eliyle doğrudan doğruya imha ediliyor, ama bu, o komutana bağlı.

Yani, ordu bu kıyım için görevlendirilmiyor...

Yok, hayır. Bunun hikâyesini orduya nasıl anlatacaksınız, nasıl 'tehcir edeceksin' diyeceksiniz? Yüzbaşı, binbaşı, albay, rütbesi her neyse, bu emri aldığı zaman toplayıp Ermenileri götürüyor, ama ardından, "Şimdi bunları öldür," diye gayri resmi telgraf geliyor. Bu telgrafı alan asker, ordu olduğu için çok kere, "Niye öldürecekmişim?" diye soruyor. Onunla başa çıkmak zor. En iyi ihtimalle, "Kürtlere teslim et," diyorlar,

"Falan mevkiye gelince dağ başında bırak," diyorlar ya da. Sonra Kürtler geliyor, hallediyor. Çünkü bazı Kürt aşiretleri çok ciddi bir suç ortağı burada.

Ama bu suç ortaklığını hep reddettiler, bugün daha fazla reddediyorlar.

Kuşkusuz.

Bahaettin Şakir'in kıyım öncesi düşüncesi net: "Savaştayız. Avrupa ile Büyük Devletler'in (Amerika) müdahale etmesi gibi bir korkumuz olamaz," diyor. "Dünya basını da protesto sesi yükseltemez. Protesto etse bile, hiçbir sonuç vermez, ileride sorun bir oldubitti haline gelir." Avrupa ve Amerika'nın tutumu Şakir'in bu düşüncesini onaylar tarzda mı?

Tepkiler oldu tabii. Aslında Almanya ve Avusturya'nın bile tepkileri var, ama bir yandan da savaş müttefiki olduğumuz için çok fazla ses çıkaramıyorlar, yarım ağızla 'cık cık' diyorlar. Onların elçilerinin, konsolosluklarının yazışmalarına baktığımızda epey bir tiksintiyle, şahit oldukları olayları anlattıklarını, o şekilde raporlar verdiklerini görüyoruz. Öteki adamlarla, mesela İngilizlerle zaten savaş halindeyiz ve onlar da böyle bir kıyımın nasıl olduğuna dair bir hayret içinde değiller. Herhalde büsbütün beklemedikleri bir şey değil. Başından beri bu İttihatçıların ne tür adam olduklarının farkındalar, ayrıca Türkiye'ye de çok adam yerine koyarak bakmıyorlar. İttihatçıların tahtından ettiği Abdülhamid de onlara göre katil ruhlu bir adam. Kıyımın en çok aktarıldığı yer, bu sıralarda da tekrar tartışılan *Mavi Kitap*. *Mavi Kitap*, Türkiye'yle uğraşmaktan çok Almanya'ya karşı bir propaganda olarak kullanılmak üzere kaleme alınıyor, 'Alman-

lar işte böyle adamlarla müttefik' demek ve belki de Alman halkında kendi yönetimine karşı eleştirel bir bakış uyandırmak için. Arnold Toynbee daha sonra yazdıklarının bir propaganda olarak kullanılmasına üzülüyor, ama hayatının sonuna kadar bunun korkunç bir kıyım ya da jenosid (soykırım) olduğunu söylüyor.

Son dönemdeki tartışmalarda Toynbee'in bu üzüntüsü farklı aktarıldı. Kıyımı reddeden kesim tarafından kitabı propaganda esaslı yazmak durumunda kaldığı, bu yüzden de gerçekleri yansıtmadığı öne sürüldü.

Çünkü bir yerden parmaklarını geçirebilecekleri bir tutamak noktasına o kadar ihtiyaçları var ki... Toynbee, *Mavi Kitap*'ın propaganda amacıyla kullanıldığını söyleyince, bunu, "Gördünüz mü, Ermeni kıyımı olmadı," şekline dönüştürdüler. Aslında acıklı bir durum.

Ya, Amerikalıların tepkisi? O yıllarda Türkiye Büyükelçisi olan Henry Morgenthau, Talat Paşa'ya şöyle diyor: "Ermenilere karşı şiddete başvurmanızdan dolayı Amerikalılar kendilerini hakarete uğramış hissetmektedirler. Siz prensiplerinizi insanseverlik üzerine inşa etmelisiniz, ırk ayrımcılığı üzerine değil, aksi takdirde Amerika Birleşik Devletleri de sizi eşit ve dost olarak görmeyecektir. Siz her yerde Amerikan kamuoyunu karşınızda bulacaksınız. Halkımız bu katliamı unutmayacaktır. Amerikalılar Hıristiyanların kitlesel olarak katledilmesi yüzünden her zaman size kin besleyeceklerdir. Kendinizi asla savunamayacaksınız, siz her türlü adalet fikrini hiçe sayıyorsunuz." Ancak bu tepki bir sonuç getirmiyor, en azından ilk aşamada.

Morgenthau ve öteki Batılılar biliyorlar ne olup bittiğini. Türkiye'nin her tarafında misyonerleri, okulları var. Ama en başta diplomatik misyonları var. Ermenilerin olduğu yerlerde hepsini, yaşananları görmüşler. Raporlar verilmiş, mektuplar yazılmış. O saatten sonra da 'böyle bir şey olmadı' diye Amerika'yı ikna edebileceğimiz yok. Herhalde Amerika da büyükelçisinin lafına biraz daha fazla güvenecek. Evet, savaş koşulları var, ama henüz Amerika savaşa girmemiş. İstanbul'da bizim müttefikimiz olan Almanların, Avusturyalıların elçileri, diplomatik heyetleri var; ama İngilizlerin ve Fransızların kalmamış. Bu durumda liberal cepheyi temsil eden, bir tek Amerika. Onlar da sonuna kadar izliyorlar bu olayları.

Bu izlemelerin sonucu mu bir mahkeme kuruluyor?

Daha önce de birtakım mahkemeleri kendileri kurmuşlardı İttihatçılar, orada da idam edilen adamlar var, daha 1919 yargılamalarına gelmeden önce. Mesela Ahmed adında biri vardır, tam bir haydut. Onu, yanında bir arkadaşıyla birlikte Suriye taraflarında idam ederler. Eşyalarının arasından kanlı altınlar, küpeler, gerdanlıklar çıktığını söylerler. İdam edilme sebebi de odur.

Sebep, altınlar. Burada Cemal Paşa'dan da söz etmeliyiz sanırım, o kırıma karşı çıkıyor, hatta çok sayıda Ermeninin kurtulmasını sağlıyor. Ahmed de onun Suriye'de olduğu dönemde mi idam ediliyor?

Cemal Paşa ile Talat yazışıyorlar. Cemal, "Bu adamı serbest mi bırakacağım, yoksa idam mı edeceğim?" diye Talat'a soruyor. O da, "İdam edin, bu iş böyle bitsin, kapansın," diyor.

Muhtemelen sağ kaldığı ölçüde çok fazla konuşabilecek olmasından korkuyor, çünkü Ahmed o tip bir adam. Ama İttihatçıların yaptığı bu yargılamalar, devletin alıp kendi istediği adamlar arasında üleştireceği mala mülke bireysel olarak sahip çıkan adamları cezalandırmak içindir. Oysa bugün yine birtakım adamlar, hiç utanmaz arlanmaz bir şekilde, "Almanya SS'leri yargılar mıydı, ama biz yargıladığımıza göre demek ki jenosid yoktur," diyebiliyorlar.

1919'daki yargılama?

1919'da işgal altındayız ve tabii ki, savaşı kazanan güçlerin en büyük isteği, bu suçları işlemiş olan devletin cezalandırılması. O sırada Vahdettin padişah; elbette başka türlü davranmıyor, kendisi İttihat ve Terakki'ye son derece düşman olduğu gibi etrafına da sadrazam, vs. olarak kendisine yakın düşünen adamları topluyor. Başta Damat Ferit ve Ali Kemal olmak üzere hepsi koyu İttihatçı düşmanı adamlar. 1918'de, son Osmanlı meclisinde de bunun tartışmaları uç veriyor. Bu tartışmaları Türkiye'de Ayhan Aktar toparladı, ama dış kaynaklarda da var. Gayrimüslim, tabii özellikle de Ermeni olan milletvekilleri bunları gündeme getiriyorlar. Orada da hemen göze çarpan şey, Fethi Okyar'ın -o zaman Ali Fethi adıyla- "Böyle bir şey olmadı," dememesi.

Ama Fethi Okyar, "Onlar da yaptılar, Ermeniler de Türkleri katlettiler," diyor...

Resmi sıfatı olduğu için bir tutamak bulması lazım. Bu yargılama oldukça ciddi bir havayla başlıyor. Bol miktarda belge, kanıt toplanıyor. Bunlar *Takvim-i Vekayi*'de yayımlandı, an-

cak hâlâ yeni Türkçe'de yok. Haliyle bu da konunun hâlâ böyle oldu-olmadı diye tartışılmasına imkân veriyor. Ama *Takvim-i Vekayi* yeni harflerle çıkacak, yayımlanacak. Bildiğim kadarıyla tamamlanmaya yakın bir durumda. Mahkeme evrakına geçtiği için, o belgelerin, kanıtların ne olduğu biliniyor da kendileri kalmamış.

İmha mı edilmiş?

Evet, asılları, daha doğrusu kendileri imha edildi, ama en azından kayıtlarda var, biliniyor. Mahkemeye başkan olarak, sonradan Nemrut Mustafa adıyla tarihe geçen adam tayin ediliyor. Nemrut Mustafa pek sağlam ayakkabı değil. Ne de olsa mahkeme işgal altında yapılıyor. Red cephesi de bunlara dayanarak, "Onların kararları yanlıştır," diyor, yani bunu da tutamak yapıyor. Mesela Nurnberg'de Amerikalılar uluslararası divan kurmasalardı, Nazileri, buldukları Nazi rejimine muhalif olmuş Almanlarla yargılasalardı, yine aynı durum meydana gelecekti. Kanıtıydı, bilmem nesiydi hepsi aynı olacaktı, ama Alman mahkemesi yargılamış olacaktı. O zaman da bugünün Alman faşistleri muhtemelen, "Amerikalı silahların gölgesinde karar vermiş olan bu Alman mahkemesi yalan karar vermiştir," diyebilirdi. Bu böyle bir hikâye. Yargılama, bayağı teferruatlı kanıtlarla, belgelerle, çoğu Talat'lar, Bahaeddin Şakir'ler gibi asıl suçluların gıyabında yapılıyor ve bütün olay ortaya çıkıyor. Yani esrarengiz bir durum, esrar perdesinin altında kalan bir yer yok.

Gerçekten kapalı bir konu kalmıyor, her şey ortaya çıkıyor, belgeleniyor mu?

Çıkabileceği kadarıyla. Böyle olayların uzun boylu belgesi, bilmem nesi olmaz. 'Adamları tehcir edin' telgrafını normal numarayla, tarihle vekâletten çekiyor, ama arkasından 'o tehcir ettiklerinizi yolda öldürün' diye resmî telgraf çekmiyor. Evinde telgraf var Talat'ın. Talat zaten Selanikli telgrafçı ya, işi gayet iyi biliyor. Evine telgraf kutusu almış, oradan kendi özel telgrafını çekiyor, sonunda da, "Bunu aldıktan sonra imha edin," diyor, ama bugün hâlâ belge çıktı, tartışması yapılıyor. Sanki günün birinde bir dolap açacağız, belge orada duruyor! Üzerinde 'Ermenileri öldürün' diyorsa bu mesele belgelenmiş, yoksa da belgelenmemiş olacak! Herkesin söylediği, Hitler'in 'Yahudileri öldürün' diye imzalı bir yazısının olmadığı, dolayısıyla Yahudilerin öldürüldüğünün belgelenmediği...

Ermeni kıyımı sırasında Hamidiye Alayları sayesinde Kürtlerin de bu suça ortak olduğunu konuştuk. Anadolu'daki diğer halkların tutumu ne oluyor, onlar ne kadar bulaşıyorlar bu kıyıma?

İmhada, Kürtler ve Çerkezler herkesten çok rol oynamıştır. Çerkezlerin de Kürtlerin de ekonomik saikleri vardır böyle davranmakta. Özellikle Kürtler, Ermenilerle aynı yerlerde oturduklarından mala mülke konacaklar. Çerkez göçü devam ediyor, ayrıca Balkan tarafından da bir göç dalgası geliyor, ama o fazla önemli değil. Çerkezlere de, gelen diğer bütün göçmenlere de Ermenilerden boşalan mallar dağıtılıyor. Dolayısıyla, Ermenilerin yok olması onların da doğrudan doğruya çıkarına. Buna karşılık Anadolu'da yaşayan, Müslüman diyemeyeceğimiz çeşitli halklar, doğuda yaşayan Ermenilerle aynı bölgelerde, aşağı yukarı aynı zulme uğruyorlar. Süryanileri

yok edelim diye bir eğilim yoksa da, arada giden epey bir Süryani var, korkup kaçanı da var. Yezidiler de aynı şekilde. Bugün Ermenistan'da küçük bir Kürt azınlık yaşıyor. O Kürtler, Yezidi'dir. Mesela Azerbaycan'da da küçük bir Kürt azınlık var, ama onlar Şafî Kürtler. Yezidiler ancak Ermenistan'a sığınarak Müslüman baskısından kurtuluyorlar. Bir kısmı da Irak'a kaçıyor, oraya daha yakın olanlar.

Ermenilerin mülklerine el koyup bunun üzerinden ticaret geliştirme, yerli bir ticari sınıf oluşturma arzusunun ne kadarı gerçekleşiyor? Çünkü Birinci Dünya Savaşı sürüyor, arkasından da hemen Kurtuluş Savaşı başlıyor...

Henüz Kurtuluş Savaşı'na gelmeden bu mülkler paylaşılıyor, bitiyor. Bu mülklere, mala, önce devlet el koyuyor. Biraz önce değindiğimiz gibi, bir miktar fire veriliyor, özellikle de taşınabilir mallarda. Bu malları kendine alıp kaçanlar çıkıyor. Doğal bir durum bu, olayın bütünü bir devlet çapulculuğu olunca, bireysel çapulcular da işin içine giriyor elbette. Ama özellikle mal mülk, akar, yok tarla, yok ev bilmem ne deyince, bunlara devlet el koyuyor ve sonra zaman içinde dağıtıyor...

Paylaşımda nasıl bir yöntem izleniyor? Bir köyü talan edenlere ayrıcalık mı tanınıyor?

Haliyle, genellikle işin içinde olanlar, paylaşımda da en fazla pay alanlar oluyor. Ama bir yandan da, yine biraz önce dediğim gibi, Anadolu'ya göçenlere, 'Biz Türküz, Müslümanız' diyeceklere de dağıtılıyor mal mülk. Çünkü müstakbel plebisit durumlarına karşı Anadolu'nun Türk ya da Müslüman nüfusunun artması isteniyor. Göçenler hemen mal mülk sahibi ediliyor,

bunlar öncelikle kalan Ermeni mallarından karşılanıyor. Bunun yanı sıra bu iş Tokat'ta olduysa, Tokat'ta bu işin içinde olanların, yardım edenlerin ön planda olduğu bir üleşim, paylaşma uygulanıyor. Yakınlarda bir makalede okudum, Alman ya da Avusturyalı işadamları, bankalar, vs. birtakım Ermenilere krediler vermişler. Kıyımdan sonra bunları geri alamıyorlar, çünkü adamlar ortadan kaybolmuş. Bunun üzerine komisyonlara, bilmem nerelere başvurmak durumunda kalıyorlar. Bilmem nere konsolosluğu, "Benim Haçik'ten şu kadar alacağım var, Haçik'in malları da şimdi sizde, ne olacak?" diye soruyor. Bunlara oyalayıcı, geciktirici cevaplar veriliyor, uzun uzun böyle yazışmalar sürüyor.

Peki, ödeme yapılıyor mu hiç?

Yok, kapatılıyor. Belge yok diyorlar, ama işte her türlü belge var.

Tehcir sırasında Ermeni çocuklarının bir kısmını Müslüman aileler alıyor, din değiştirip, nüfuslarına geçiriyorlar, aynı durum kadınlar için de geçerli...

Evet, ki bu da jenosid kategorisine girer. İlle öldürmek gerekmiyor, din değiştirtmek, hayatını yolundan saptırtmak da jenosid.

Ama bunun da jenosid olduğunun üzerinde çok durulmuyor, bu duruma daha çok insani yanıyla bakılıyor...

Zaman zaman birtakım yazışmalarda görülüyor, 'din değiştiren çocukları, kadınları kabul edin' dendiği. Hatta Talât'tan gelen mesajlarda bile var böyle şeyler. Demek ki bu işi yapan-

lar, zararsız olanları bir şekilde alıp asimile etmeyi uygun görmüşler. Onun dışında tabana indiğimizde, bu olayın cereyan ettiği yerdeki günübirlik hayat çerçevesinde baktığımızda, insanların mümkün olduğu kadar kurtarma saikiyle hareket ettiklerini görüyoruz. Kadınları, çocukları kurtarmak görece daha kolay. Onu kurtarınca da evlenmek, evlat edinmek, ancak Müslüman yapmakla mümkün oluyor, Kazım Karabekir'in kendi başına 200 kadar çocuk için, "Benimdir," demesi gibi. İşte, Ruhi Su da o çocuklardan biridir...

Buna olumlu yanıyla, yani koruma amacıyla kurtardılar, diye mi bakmak gerekiyor?

Daha çok koruma olduğunu düşünüyorum ben, öyle sanıyorum.

Müslüman yapmaları da onları diğer Müslümanların şiddetinden korumak için miydi?

Muhtemelen. Bir de o adam Ermeniyi Müslümanlaştırırken bunu iyi bir hareket diye düşünüyor. "Ben şu alçağı Müslüman yapayım da görsün," demiyor. Aslında çok insan birilerini kurtarmaya çalışıyor, çok sayıda insan da gerçekten bu sayede kurtuluyor. Tabii kaç kişiler, bunlar kimler, bilemiyoruz, elimizde somut rakamlar yok. Ama tahmin edilenden çok daha yüksek rakam çıkması şaşırtıcı olmaz. Erivan'a son gittiğimde, Taşnak ileri gelenlerinden, parti teorisyeni dedikleri bir adamcağız vardı. Davranışı bir Taşnak'tan bekleyeceğimiz gibi kötü, kaba değildi, belirli bir nezaket çerçevesindeydi... Bir akşam bütün o toplantıya katılanlar, birlikte bir lokantada yemek yiyorduk. Biz de Baskın Oran,

Taner Akçam ve birkaç Türk aynı masadaydık. Bu adam kalktı, yanımıza geldi ve annesinin yalnız yaşayan iki Türk kadın tarafından iki yıl kadar süreyle evlerinde saklandığını ve hayatının öyle kurtulduğunu anlattı. "Sizin bilmenizi istedim," dedi, gitti. Kim bilir bunun gibi kaç tane bireysel hikâye var ki, bunun için, "Yardımcı olanları asacağız," diye bir talimatname çıkarma gereğini duymuşlar.

Fethiye Çetin Anneannem *kitabında, Ermeni olduğunu yıllarca saklayan, ancak yaşlılığında, kimliğini açıklayabilen anneannesini anlatıyor. Hayatları kurtuluyor, ama ondan sonrası da bir başka trajedi, kimliğini gizleme travması... 1970'lerde çıkan bir kitap daha var:* Nefret Köprüsü. *Yazarı Barbaros Baykara. Sağ görüşlü, ama tanıkların ağzıyla yaşananları veriyor, onun ideolojik yüklemelerini, duygusal hezeyanlarını çıkardığınızda, nelerin yaşandığını da görebiliyorsunuz.*

Okumadım onu henüz.

Kürtlere dönmek istiyorum yeniden; Kürtler bir kimlik talebinde bulunmadıkları gibi milliyetçi refleks de göstermiyorlar. Onları ne tutuyor? Neden kendi adlarına toprak istemiyorlar?

Bir milliyetçilik var, ama güçlü değil. Ancak elitler arasında, onların da hepsini kapsamayan veya aynı şiddette kapsamayan bir milliyetçilik söz konusu. Bir *beau şerif hikâyesi* vardır, yakışıklı olduğu için *beau* demişler, Fransızca'da 'güzel şerif' demek. Son derece hınzır olan Süleyman Nazif de *beau cheriff*'i 'boş herif' haline getirmiş. Onun Sevr'e katılma teşebbüsleri vardır, ama buradaki Kürtler onu desteklemezler, ciddiye almazlar. Seyit Abdülkadir vardır, Kürt

milliyetçiliğiyle flört eder, ama padişaha, daha doğrusu halifeye bağlıdır. Görüldüğü üzere, büyük Kürt çoğunluğu açısından hâlâ dinle ilgili bağlılıklar, milli bağlılıklardan ağır basıyor. Dolayısıyla, o tarihlerde pek bir şey olmuyor. Bunu yine ilk Taner Akçam söylemişti, kıyımda aldıkları rolden ötürü de, Ermenilerin geri gelmelerinden ve intikam almalarından çok korkuyorlar ve Türklerle kolayca birleşiyorlar. O Koçgiri ayaklanması dışında Kurtuluş Savaşı sırasında, anti-Türk bir duruşları yok.

Kürt Teali Cemiyeti var, ama pek itibar görmüyor, sanırım. Koçgiri de Dersim Alevilerinin isyanı...

Söylediğim gibi, dinle çok karışık. Lozan'ın azınlık haklarına ilişkin sonuçlarını tartışırken, Kürtler ne olacak dendiğinde, biz bunu şiddetle reddediyoruz.

Sevr'de Kürtlerden söz ediliyor, ama...

Ediliyor. "İsterlerse onlara özerklik tanınmalıdır," gibi şeyler söyleniyor. Bizim buna karşı çıkışımız ve Lozan'a Kürt lafını sokmayı engelleme başarımızın temelinde din yatıyor. Bizim bütün argümanlarımız, Müslümanlığa dayanıyor. 'Onlar Müslüman, biz Müslüman, biz kardeşiz, azınlık nerden çıktı?' Biz hâlâ bu gerekçeye sarılırız, Kürtlere herhangi bir hak tanımıyoruz, çünkü onlar bizden. Demek ki eşitliğimizin temeli Müslümanlık, ama bundan bir yıl sonra hilafeti kaldırınca eşitliğin temeli ortadan kalkıyor, bir yıl sonra da Şeyh Sait patlak veriyor. Şeyh Sait isyanı büyük ölçüde dini. Kürt olarak ona hak verilmemesi değil, devletin temelinin İslam olmaması adamı ayağa kaldırıyor, o etken çok daha ağır basıyor.

Şeyh Sait isyanından sonra 15 Kürt isyanı daha var, bunlarda da din mi ön plana çıkıyor?

Hayır. Muhtemelen sayıları 15'ten de fazladır. Ama zaman içinde din ögesinin payı sürekli azalır, etnik ögenin payı yükselir. Ama tabii bizim 'doğru' bakışımız, bunların hesabını vermek zorunda değil. Ne yaptıksak doğru yaptığımaza göre, bir iş bir yerde aksıyorsa, sebebi 'dış parmak'tır. Şeyh Sait isyanını da İngilizler çıkardı ya! Bir memlekette şu kadar yılda 38 isyan çıkıyor, ama bunun çıkma koşulları o ülkenin içinde değil. Dışarıdan üflüyorlar, oluveriyor. Dolayısıyla, dini öge, etnik öge, ülkede rejim, azınlık hakkı, boşver gitsin. Boş laf bunlar. Mesele 'dış parmak'ta.

Dördüncü Bölüm

Cumhuriyetin Yerleşmesi ve Unutulan Birinci Meclis

1919'daki Ermeni kıyımına katılanları yargılayan mahkemeden bahsettik. Sonra, Kurtuluş Savaşı. Savaş sırasında neler yaşanıyor? Milliyetçi, Türkçü ideoloji kendisini nasıl gösteriyor? Gayrimüslimlere nasıl davranılıyor?

Kurtuluş Savaşı, Yunanistan'la yapılan bir savaş. Bu savaşı Türkler kazanınca da Yunan ordusunun gerekçe yaparak Anadolu'ya asker çıkardığı Rumlar, artık burada oturamaz hale geliyorlar. Bunlardan bir kısmı, çekilen Yunan ordusuyla birlikte kaçarak gidiyor. Yunan ordusu buradan gittikten sonra bizi de yaşatmazlar korkusuna kapılıp, o ordunun arkasına takılıp kaçabildikleri yere, İzmir'e kadar gidiyorlar.

Orada denize dökülenler, ölenler var, bir sürü olaylar yaşanıyor. Çoğu da gidemiyor tabii. Gelip oraları kurtaran Türk ordusu onlara ne yaptı ne etti, bilmiyoruz. Herhalde Ermeni kıyımı gibi davranış biçiminin, adamına göre sergilendiği bir süreç olmuştur. Kimi yerde mutlaka çok iyi davranmışlar, dokunmamış, incitmemişlerdir. Ama bunun tam tersi de mutlaka yaşanmıştır. Özellikle kadınların ırzına geçmek gibi olaylar daha da kolay olur, yani bunlar da mutlaka olmuştur. Çekilen Yunan ordusu, elinin uzanabildiği yerde, yapmadığını bırakmamış. İki gün sonra, bu manzaraları görmüş olarak, sen geliyorsun... Ne yapar insanlar bu durumda? Ama sonunda bu iş mübadeleye gidiyor. Mübadelede yaklaşık 2 milyon Rum, Yunanistan'a gönderiliyor. Lozan Anlaşması'na göre de İmroz, Bozcaada, İstanbul dışındaki Rumlar gitmek durumundalar. Bu arada ben, görece ayrı bir kategori olarak Karamanlıları hep merak ederdim. Biz, bu Rumları göndermek istiyoruz, bu zaten bizim ta 19. yüzyıl başlarından itibaren güdülen bir devlet politikamız; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçmek de fark etmiyor, bu devlet politikasında. Çünkü bütün dünyada, böyle bir nüfus homojenleşmesi, böyle bir kaçınılmaz süreç var. Ulus-devletler çağında Türkiye'nin de bunun dışında durması beklenemez. Dolayısıyla, Lozan'da bu Karamanlı Rumların gitmesi için de bizim ısrar ettiğimizi tahmin ediyordum, herhangi bir şey okumadan. Sonra bir arkadaşım, Fikret Adanır uyardı. Arkasından karıştırdığım kaynaklarda da gördüm ki, hayır, Türkiye Karamanlıları ille de göndermek istememiş. Bunlar zaten Türkçe konuşur, ama Rum-Yunan alfabesiyle yazarlar, dinleri Hıristiyandır. Venizelos istemiş ve kendine göre parlak edebiyatlar yapmış.

Bu isteğin gerekçesi ne?

'Hıristiyan azınlığın durumu Türklerin insafına terk edilemez' şeklinde bir yorumla. Başka her yerde orada kalsınlar, gelmesinler diye ısrar ediyor, ama burada böyle bir tavrı var. Muhtemelen bu Papa Eftim daha o zamanlar var, yani onun da bir cemaati olması, Fener'e karşı alternatif olması, herhalde işine gelmedi, onun için de istemedi Türk Ortodoks Kilisesi'ni. Bizimkiler de muhtemelen Anadolu'nun ortasında, Yunanistan'la fazla coğrafi yakınlığı yok diye, zararlı bulmadılar. Yunan ordusu hemen İzmir'e, Ayvalık'a çıkıyor, orada da Rumlar var. Burada böyle bir durum yok, kimsenin bunları kurtarmaya gelecek hali yok. Öbür taraftan, yok olan veya terk eden bütün gayrimüslim nüfus gibi, bağcılık, vs. yaptıkları işi iyi bilen insanlar. Orta Anadolu'nun koşullarında, neyi nasıl yapacağını bilen çiftçi ya da kentte, kasabada esnaf, vb. çok az. Bu nüfus göçü zayıflatmıştır Türkiye'yi. Homojen nüfus ideali uğruna, bütün iş, zanaat bilen insanlar terk edip gidiyorlar ülkeyi ve aynı vasıfların tekrar öğrenilmesi adına müthiş bir zaman kaybediliyor... Kuşkusuz, asla da eskisi gibi olmuyor. Mesela, bağlar... Çok kolay tahmin edebileceğiniz üzere, Müslümanlıkla birlikte, bağcılık, şarapçılık bozuluyor. Zeytin de öyle. Biz, Rumların bıraktığı zeytini bugün hâlâ o düzeye ulaştırabilmiş değiliz.

Kayıp olarak şarapçılık ve bağcılığın dışında, demir ustalığını, altın gümüş işlemeciliğini, hatta mimarlığı da sayabiliriz, sanırım...

Öyle. Ermeniler çok marifetli insanlar. Kalanlara bakılınca bu açıkça görülüyor. Bugün Türkiye'de gezdiğinizde, hangi bölgeye giderseniz gidin, bir tane kent geziyorsunuz. Standart, 20. yüzyıl Türk kent tipi diye bir şey var; Trabzon'a da gitseniz, Adana'ya da, Bilecik'e de gitseniz o. Çirkin, ber-

bat, zevksiz bir şey. Ama bütün bu yerlerde, nümunelik kalmış, burası eski Adana, burası eski Trabzon, denecek yerler mevcut. Oradaki evlere, yapılara baktığınızda, ya bir Ermeni, ya Rum, ya da Süryani emeği olduğunu ve aradaki farkı görüyorsunuz...

Ya Pontus?

Pontus hikâyesi şöyle: Pontus, Venizelos'un planında, programında olan bir yer değildi. O aslında İzmir çevresini, Ayvalık'ı da kapsayacak kadar bir bölgeyi talep ediyordu. Tabii, nüfus bakımından da Venizelos'un orada hak talep etmesinin anlaşılır tarafları var. İzmir kentinde o tarihlerde Türk bayağı az, en yoğun olarak Rum nüfus görünüyor. Ermeni, bir miktar Yahudi ve Levanten de var, onların arasında kalınca Türkler çok az. Ayvalık 19. yüzyıla girerken özerk olmuştu. Osmanlı devlet memuru, polis falan girmiyordu Ayvalık'ın içine. Kendi seçtikleri üç kişilik bir Rum heyeti yönetiyordu. Bir de ayrıca, yüksek akademi falan kurulmuştu, üniversite ayarında...

Bu özerkliği nasıl sağlamıştı?

Talep ederek, isteyerek almıştır. Devletin de yetişemediği zamanlar... Muhtemelen oradan yetişen adamlar sonra Yunan milliyetçileri olmuşlardır. O aşamada, Osmanlı'dan ziyade Fener Patrikhanesi'ne karşıydı onlar. Bir de Kuruçeşme'de, yine aynı tarihlerde açtıkları bir üniversite vardı. Fener'i dinlemeyen, yeni Yunan entelijansiyasının modernist üniversitesiydi. 1820'lerde, Yunan bağımsızlık savaşı ortaya çıktıktan sonra yandı, ama yakan Osmanlılar mı, yoksa Fener mi, bilmiyoruz. Böyle şeyler vardı Osmanlı zamanında.

Aynı tarihlerde, 1820'lerde, II. Mahmud Patrik Grigorios'u Patrikhane'nin ana kapısına astırıyor... Hatta patrikhanenin önünden geçen caddeye Patrik'i asan Sadrazam'ın, Ali Paşa'nın ismi veriliyor.

Evet, isyan başladı, hemen asıldı. Oysa adamın birinci derdi imparatorluk içindeki Ortodokslar olduğundan bu isyanı pek ciddiye aldığı yoktu. Bu nedenle Mora'da 'hain' sayılıyordu. Ama idam edilince hemen *'martir'* ilan olundu. Pontus'ta, özellikle Trabzon çevresinde bir Rum nüfus göze çarpıyor. Ama dediğim gibi, Pontus dünyanın bir bucağı, uzak bir yerde ve artık Yunanistan'da da *megali idea* geçerli olmaktan çıkmış sayılır. Bu hedefle de oturup devlet politikası yapmak mümkün değil. *Megali idea*'ya göre, Helenlerin yaşadığı her yer Hellas'tır. Dolayısıyla, bu kavrama Helenlerin yoğun olarak yaşadığı İskenderiye de girer, Odesa da, Batum da. Pontus'ta bağımsızlık meselesini Papazlar çıkarmışlardır. Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi'ne kıyasla son derece politizedir, pratik politikanın çok daha fazla içindedir. Politikanın içinde oluşu da gayet sağcı ve milliyetçi bir biçime bürünür. Üzerinde siyah çift başlı kartalıyla, Bizans bayrağı asılı durur. Trabzon Pontus meselesini de Papazlar başlatıyorlar. Onlarla birlikte birtakım Rum çeteler oluşuyor. Çünkü model hep bu ve esas olarak Makedonya örneğiyle başlıyor. Makedonya'da bize yapılanları, biz İzmir'de taklit ediyoruz, ama aynı modeli Trabzon Rumları da tertip ediyorlar. Buna karşılık, nüfus kalabalığı bizde. Daha önce Ermenileri kesen meşhur Topal Osman burada da kendini gösteriyor. Topal Osman, bölgenin ileri gelenlerindendi. Daha sonra kendi çetelerini kurup Rumları, sivilleri, kadınları, çocukları yok etti. Bu yüzden o bölgeden kaçıp giden Yunanlılarda Türk düşmanlığı daha fazladır. Türkülerde de vardır bu, "Aman aman Topal Osman" diye türküler vardır.

Onlar mübadeleye dahil olmadılar, değil mi?

Çoğu mübadeleden önce gitmişti, kalmamıştı o zamana kadar. Tabii oralarda ihtida ederek Müslüman olan da çok var...

Çamlıhemşin üzerinde yoğunlaşan bir tartışma var...

Kendileri de bilmiyorlardı, şimdi baktılar, Ermenice biliyorlar, konuşuyorlar. Bayağı şok halindeler Hemşin'de de.

Gençler belki daha kabule yakın, ama yaşlılar ve aileler bu durumdan tedirgin...

Sonradan olanlar çok daha keskin olurlar ya, o sebeple. Milliyetçilik bakımından Trabzon, vs. Türkiye'nin en beter yerleri...

PKK'nın geçen yaz Trabzonlu bir askeri kaçırma sebebi de bu olabilir mi?

Olabilir...

Milliyetçilik derken, Ermenilerden, Rumlardan söz ediyoruz, ama 'bizi sırtımızdan hançerlediler' diye düşünülen Araplar da var...

Sanırım birçok Türkün kafasında böyle formüle olmuyor, böyle ifade edilmiyordur, ama şöyle bir fikir var: Bizden adam olmaz, ama Allah bizden de beteri var diyebilelim diye bir iyilik yapmış, Arapları yaratmış... Küçümseyebileceğimiz bir halk olarak Arapları görüyoruz.

O zaman bu küçümsemeyi, bir ulus-devlet refleksi, bir düşman daha yaratma arzusu olarak açıklamamak gerekiyor, çünkü hem öncesi var sanki, hem de daha derin bir öfkeyi ifade ediyor...

Evet, sanırım öncesinden de var. Bir kere Müslüman oluşumuz bir yana, hâlâ konuştuğumuz dilde de bu kadar Arapça kelime var, fakat bunlar hep İran üzerindendir, yani bizim doğrudan doğruya, Araplarla yüz yüze gelerek Müslüman olmamız söz konusu değil, İranlılardan almışız. Arapça terminolojiyi bile, o zaman kullandıkları telaffuz ve semantiğiyle İranlılardan almışız. Araplarla çok fazla yakınlığımız olmadığı gibi, karşılaştığımız zamanlarda da çok hoşlaşmıyoruz. Osmanlı'nın en önemli merkezlerinden biri Mısır, ama orada da Arap denilen fellah, ırgat. Mısır'da aristokrasi Çerkez, sonra da Türk, Osmanlı. Memlüklerden beri oralarda da Çerkez çoktur... Bütün bunların üstüne milliyetçilik binince, düşman olmak için bir sebep daha doğdu. Bizim kendimize ilişkin retoriğimizde, 'Türk hiçbir zaman esir olmadı, köle olmadı, Türk hürdür, hür yaşar' gibi bir edebiyatımız var, ama başkasının, bir Kürdün, bir Arap'ın hür olma hakkı yok; o, Türkün kurduğu devletin ikinci sınıf vatandaşı olarak yaşamakla yükümlü. Bunu yapmadığı zaman da hain oluyor, bizi de sırtımızdan bıçaklıyor... Bu, niye illa böyle oluyor, bunu da anlamıyorum. Savaş başlamadan daha önce Omdurman'da Mehdi'den kalan kuvvetleri yendi Kitchner, ondan sonra da Egyptian Office'in (Mısır ofisi) başına getirdiler. India Office'le (Hint Ofisi) Egyptian Ofis -İngiltere'nin sistemi böyle çalışır, kapitalizmi âdeta devlet bürokrasisine de uygulamışlardır, herkes birbirine rakiptir, itişir, kakışır, ben daha başarılı olacağım diye- Ortadoğu'ya bakıyor. Kitchner savaşın çıkacağını görüyor ve hemen Mekke Şerifi'yle temasa ge-

çiyor. Mekke Şerifi de Abdiilah, Abdülhamid'in son döneminde, Şerifler Yalısı'nı alıyor ve buraya yerleşiyorlar. Sonra Abdiilah ölüyor, yerine oğlu Hüseyin Paşa, Mekke Şerifi oluyor. Kitchner işte bu Hüseyin Paşa'yla ilişki kuruyor. Ona, "Müstakbel halife olarak seni düşünüyorum," diye yazıyor. Çünkü kendi hesabına göre, bu dünya harbi çok büyük olacak ve bundan Osmanlı'nın sağ çıkması mümkün görünmüyor. Osmanlı orada tarihe karışacak. Peki, Osmanlı kalmayınca, Halife denen adamın işini kim yapacak? Halifeyi biz bulmalıyız, biz desteklemeliyiz, o bizim adamımız olmalı, o zaman tüm Müslüman dünyayı daha rahat yönetebiliriz gibi bir anlayışla hareket ediyorlar. Bir de halifenin ne olduğunu bilmiyorlar, halifeyi Papa gibi ruhani bir prestij rütbesi sanıyorlar. Onun için de Hüseyin, "Benim topraklarım nereden nereye olacak," diye sorunca çok şaşırıyor Kitchner. Bu, dünya hakkında bir halt bilmeden, dünyayı ele geçirmeye çalışmanın bir örneği. Dünyayı nasıl bir incelikle yönetecekleri de bu bilgilerden anlaşılıyor, işte... Gene Irak'ı da böyle yönetiyorlar ya...

Dolayısıyla, Birinci Dünya Harbi'nde Hüseyin soyu ayaklanıyor, Lawrence gibi kişiler de bu işin yardımcıları. Arap haindir düşüncesi, oradan buraya gelir. Mesela 'Arabı çorabı' diye bir laf, çok eski bir deyim vardır. Arap aşağılamak, popüler Türk sporlarından biri, belli ki köklü bir yeri var bunun. Arapların tatil için İstanbul'a geldikleri, hatta mülk edindikleri zamanlarda, bir taksi şoförü, "Ben onları arabama almam, kokuyorlar," diyordu.

İçselleştirilmiş bir aşağılama biçimi...

Tuhaf bir durum. Tüm bu aşağılamaya rağmen Araplara karşı İsrail'i tutmak gibi bir şey de yoktur halkta. Bazı sıkı Ke-

malist adamlar İsrail'i tercih ederler. Mesela Yakup Kadri öyleydi, hatırlarım, "Bu pis Araplara karşı İsrail'i kollayacaksın," derdi. Ahalide böyle bir taraſgirlik yoktur, üstelik Müslüman diye kayırıcı bir tavır da görülür, gene de Arap aşağılaması söz konusudur. Aşağılama bir ihtiyaç herhalde, bütün dünyada.

Bu hacıya gidip gelenlerde de vardır, ikiye bölünüyorlar gibi, kimisi bu söylemi tersine çevirmek için çaba harcıyor, kimisi çok pisler, çok kötüler gibi yargılarda bulunuyor...

Paradoksal bir olay bu, Araba karşı Türk nerede duruyor? Ama Türkiye'de yine de hatırı sayılır bir Arap azınlık yaşıyor. Hatay, Urfa, Siverek, Siirt...

12 Eylül'den sonra baskılardan Araplar da paylarına düşeni aldı, Hatay civarında Arapça konuşmak, şarkı söylemek yasaklandı. Suriye'yle sınır, PKK'ya karşı tedbir gibi gerekçeler gösteriyorlardı...

Her zaman bir dışlama vardır. Adana'da da Fellah derler ve çok küçümserler, sanki standart bir Türk varmış gibi, oysa pek de öyle bir şey yok. İnsanları biraz kurcaladın mı, dibini eşeledin mi, herkes birkaç kuşaktan sonra bir başka şey olmaya başlıyor.

İran'da da çok sayıda Türk var..... Aynı tarihlerde oradaki nüfus hareketi ne durumda, orada neler olup bitiyor?

İran'la bizim sınırımız bayağı kapalı, çok eski zamanlardan beri. Bugün var olan sınır, 1639'da, Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla çizilmiştir. Ama biz 1639'dan sonra da onlarla savaşmaya devam ettik. 18. yüzyıldan sonra da bir sürü savaş yapıldı, son-

ra yine o sınıra geldi dayandı, bence o sınır da gerçekçi. Orada kapandı, kaldı. O tarihten sonra İran'la ilişkimiz asgari. Bir Azeri nüfus var, ama o nüfus da hiçbir zaman kendini burayla özdeşleştirmemiş, aslında Azerbaycan'la bile özdeşleştirmemiş, yani kendilerini İranlı hissetmişler, öyle hissediyorlar. Fazla bir alışveriş yok. Birinci Dünya Harbi'nde Ruslar ve İngilizler İran'ı paylaşırlarken, bizim Enver Paşa da, Turan'a giden yol diye, birtakım Azerilerle birkaç kör topal girişimde bulunuyor. Yanlış hatırlamıyorsam, Çerkez Ethem de, Teşkilatı Mahsusa'nın adamı olarak gidiyor İran'a, ama önemli bir olay yok İran'la, pozitif ya da negatif...

İran'da 1906'da bir devrim yaşanıyor. Ondan bir yıl önce de Rus devrimi var. Bu iki devrim İttihat ve Terakki'yi nasıl etkiliyor? Sizce 1908'de, İkinci Meşrutiyet'te, bu iki devrimin payı var mı?

İttihatçıların Rusya'daki devrimi anlamalarına imkân yoktu, çünkü bunu anlamak için gerekli kavramlar -birkaç istisna dışında- zihinlerinde yoktu, oluşmamıştı. İran, daha iyi anlayabilecekleri, kendileriyle bağlantı kurabilecekleri bir durum. Bu ikisinden çok 1905'te Japonya'nın Rusya'yı yenmesi, özellikle Türkçü kanat açısından büyük bir moral kaynağı olmuş ve Japonya hemen yol gösterici örnekler arasına girmiştir: Asyalı bir ırk, Avrupalı bir askeri gücü çökertebiliyor. O halde biz de...

İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu süreç, yakın tarihin en karanlık dönemlerinden biri. Katliamlar, entrikalar, siyasal cinayetler, ilk faili meçhuller, idamlar... Bizim yakın tarihin miladı olarak gördüğümüz, ulus-devletin, buna bağlı olarak, modernliğin, medeniyetin, Batılılaşmanın başlangıcı saydığımız Cumhuriyet'in oluşumunda, İttihat ve Terakki'den de pek çok isim var...

Örneğin, Ermeni kıyımı sebebiyle yargılanan, suçlu bulunarak Malta'ya sürülen Ali Cenani Bey, Ticaret Bakanı olarak Cumhuriyet'in ilk kabinesinde yer aldı. Aynı şekilde, Abdülhalik Renda da Malta'ya sürülmüş, daha sonra sadece bakanlık yapmakla kalmamış, meclis başkanlığıyla görevlendirilmişti. Bu bir zorunluluk muydu, tercih miydi?

Ulusal savaşın kendisine baktığımızda, birçok kaynağa göre Mustafa Kemal tek alternatif. Olabilecek başka herhangi bir şey yoktu, olabileceği yaptı ve oldu, gibi düşünsel bir altyapı söz konusu. Oysa şekillenen üç durum var; birisi sol denebilecek bir alternatif. Bu yok değil, hatta işin en başında en güçlü görünen de bu. Başta Çerkez Ethem'in temsil ettiği bir eğilim. Çerkez Ethem yanında 4-5 bin atlıyla gezerken, Ankara'yı koruyan, Refet Paşa'nın bulup getirdiği 200 zeybek ya da seymen vardı... Mesele sadece Çerkez Ethem de değil, savaş esirleri vardı Rusya'da ve 1917'de devrim olunca Bolşevikler alıp eğittiler, Türk ordusundan köylü esirler ne kadar eğitilebilirse... Bunların adı Kızıl Ordu'ya çıkmıştı. Mustafa Suphi olayının arkasında da bu vardı, Bakü'yü, TKP'nin durumunu biliyorsunuz... Bunlar Anadolu'ya Kızıl Ordu'yla gelmek istediler, Ankara da önce gelsinler görüşelim, eğer bir anlaşmaya varabilirsek, o zaman bunları düşünürüz, diye onları yalnız gelmeye ikna etti. Yalnız gelince de öldürdüler.

Bir de Yeşil Ordu var, Ethem birliklerine böyle de deniyor. Aralarında 'Bolşevik taburu' denen birlikler var. Belli ki Sovyet Devrimi'nin buraya kadar gelen serpintileri olmuş...

Evet, Yeşil Ordu'nun da başında Çerkez Ethem. Bu iki ordunun birleşmesi söz konusuydu. Daha sonraları Kızıl Ordu'nun yine bir gelme durumu oldu. Bunlar tarihimizin epey

karanlık yerleri ve bizim tarihte hiç işlenmemiş, incelenmemiş, ortaya çıkarılmamıştır, ama bildiğim kadarıyla İngilizler, Ermenileri yönlendirerek Kızıl Ordu'nun gelmesini engellemiştir. Sonra da bunlar dağılmış, kızıllıkları mızıllıkları kalmamış halde, bireysel olarak teker teker gelmişlerdir...

Nasıl bir engelleme yapıyor, İngilizler Ermenileri kullanarak?

Geçirmiyorlar. Askeri olarak durduruyorlar.

Bir çatışma mı yaşanıyor?

Benim bildiğim kadarıyla çatışmıyorlar. Bana bunları Türkmen Şamsuddinov diye, bizim Kurtuluş Savaşı konusunda uzmanlaşmış bir Sovyet tarihçisi anlattı. Tesadüfen ben Sovyetler'den dönerken aynı uçağa düştük. Moskova-Ankara-İstanbul yolculuğu boyunca bunları konuştuk. Şimdi bunlar olsaydı, Kızıl Ordu da var olanın çok ötesinde bir askeri güçtü. Bununla da savaşa gidilebilirdi... Böyle bir ihtimal yok denemez...

Ne olurdu, peki?

Yine Yunanlılar yenilirdi, çünkü Yunanistan öyle büyütülecek bir güç değildi. Bu savaşta, asker toplama konusunda Çerkez Ethem'in yöntemi daha elverişliydi. Mustafa Kemal nizami ordu kuruyordu, ama Ethem tam bir gerilla taktiği izlemekteydi. Ethem'in mücadelesi, dışardan gelen düşmanla birlikte bir miktar da olsa içerdeki sınıf olayını da karşısına alıyordu. Herhangi bir köye girdiği zaman Çerkes, "Buranın ağası kimdir, kimin toprak?" diye soruyor ve ağayı asıp, "Gelin çocuklar, bu toprakları bölüşün ve bana da asker olun," diyordu. Böyle asker topluyordu. İzmir Valisi Rahmi Bey'in

oğlunu kaçırmasından, başka bir sürü olaya kadar buna benzer yöntemlerle ilerleyen bir adamdı. Bu onun emri altında silahlı kuvvet bulundurmasını kolaylaştıran bir etken. Ortada, bilmem kaç yıl savaşmış ve askerlik denince gördüğü en yakın dağa kaçmaya başlayan bir Türk köylüsü var ve Mustafa Kemal nizami ordu kurmakta çok ciddi bir sıkıntı yaşıyor. İstiklal Mahkemeleri hep bu yüzden kuruluyor. Sabahattin Selek'in kitabında da gördüğümüz gibi, neredeyse savaşta ölen Türk askeri sayısından fazla insan, askerden kaçmak için çıkan çatışmalarda ölüyor. Ama uzun vadede bakıldığında, sonuçta bu hareket bir burjuva hareketi. Pek fazla oluşmamış bir burjuva ve ancak eşraf, mütegallibe öncülüğünde başarıya ulaşabilir. O da Çerkez Ethem'in yöntemiyle bağdaşmayacak bir durum. Onun için zaten, işin içinde daha sorumlu bir şekilde bulunan, başından beri direnişe geçmeye çalışan adamlar Ethem'e karşı Mustafa Kemal'i destekliyorlar. Ethem bir avantür sonuçta ve eğer o başarılı olsaydı -her şeye rağmen olabilirdi de- o zaman bence çok daha beter bir şey olurdu, bu benim kişisel kanaatim. Çerkez Ethem hakikaten kıt akıllı bir adamcağız. Türkiye bu mücadelenin sonunda müthiş bir Sovyet desteği alacak ve Doğu Avrupa'dan çok daha önce bir Sovyet uydusu olacaktı. O uyduların halini gördüğümüze göre, biz çok daha beter, Moğolistan gibi bir ülke olurduk. Solcuyum, ama bunun olmaması bence iyi bir şeydir. Bu, bir ihtimal, bir alternatifti. Öbürü de liberal demokratik alternatif. Bu sonuçta nasıl bir rejim olurdu? Cumhuriyet yine olabilirdi, belki biraz daha kuvvetli bir ihtimal, meşruti monarşi devam edebilirdi. Belki o da olmazdı da, en kuvvetlisi cumhuriyet ve hilafet beraber, böyle bir formül ortaya çıkardı. Padişah seküler bir yönetici olmazdı, ama Osmanlı ailesi hilafeti üstlenirdi, bir yandan da bir Cumhuriyet kuru-

lurdu. Genel rengi bakımından, liberal-muhafazakâr diyebileceğimiz bir yönetim olabilirdi.

Hilafetle bu ne kadar mümkün olabilirdi?

Olurdu bence. Kurtuluş Savaşı süresince ilk meclisi oluşturan, ikinci grup diye bilinen ekip -Hüseyin Avni Ulaş'lar-, Vahdettin için, "Bu adamın yaptığı ihanettir, böyle padişaha tahammül edilmez," demişlerdi, ama hilafete saygıları vardı. Resmi tarih bunu da tahrif etmiştir; padişahçılar, saltanatçılar demiştir, oysa değildiler, hilafet kurumuna saygı duyuyorlardı. Dolayısıyla, ilk Cumhuriyet'in kuruluşunda, altı ayında halife var ya, muhtemelen o kalacaktı, ilga edilmeyecekti ve Abdülmecid halifeliğinde bu iş başlamış olacaktı. Şimdi mesele Türkiye'yi Batılılaştırmak ise, tüm Osmanlı sınırları içinde yaşayan en Batılı aile, Osmanlı ailesi, herhalde Mustafa Kemal'in kendisinden de çok Batılı, adap erkân, yabancı dil bilmek, piyano çalmak falan... Halife Abdülmecid önemli ressamlarımızdandı; bu, halifenin resim yaptığı bir rejim olabilirdi. O zaman da modernizasyon ve Batılılaşma travması daha az şiddetli yaşanabilirdi. Halifeyle elbirliğiyle bir program yapılabilseydi, belki bugün bir Milli Selamet Partisi ya da Adalet ve Kalkınma Partisi olmayabilirdi, Türkiye'de böyle şeylere gerek kalmayabilirdi. Bunu Mustafa Kemal'in yapması tabii çok zor, ama birleştiği adamlarla değil de, cephe aldığı adamlarla bir arada devam edebilseydi, o zaman bunlar mümkün olabilirdi, hem de o paşalar düzeyinde, Karabekir'ler falan... Onlar hep Mustafa Kemal'in diktatoryal eğilimlerinden çok korkmuşlardır, çünkü çocukluktan, askerlikten tanıyorlar birbirlerini. 'Diktatoryal eğilimi var' demekte çok da haksız değiller tabii...

Mustafa Kemal'in meclisi kapatma eğilimleri olduğunu düşünen Kazım Karabekir, "Meclis kapanırsa ben Ankara'ya gelir, açarım," diye haber yolluyor...

O sırada Karabekir'in ordusu var, başka kimsenin yok. Onlar da kendi aralarında hep bölünmüşlerdir. Atatürk Terakkiperverler'i yok ederken, Fethi Okyar da yanındadır. Okyar liberal bir oluşum içinde, Adnan Adıvar'la, Rauf Orbay'la olabilecek bir adam, ama o da Serbest Fırka'ya kalmış, onun defteri de o zaman dürülmüştür. Avni Ulaş, Trabzon milletvekili Ali Şükrü, Orhan Kemal'in babası Abdülkadir Kemali gibi sola meyleden birkaç kişi var. Behiç Bey'leri de aralarına alabilirlerdi. Daha Birinci Meclis'te böyle bir geniş örgütlenme yaratabilirlerdi. Bizde, liberal bir çıkış hemen İslami bir taban bulmuştur, o yüzden bizde liberal demokrattan çok, liberal muhafazakâr vardır. Hâlâ öyle, ama bu mesela ta Prens Sebahattin'den başlar. Sonra Hürriyet Partisi'ni kurarlar, altı hemen dinci olur... Serbest Fırka'yı Fethi Bey kurar, ama tabanı İslamcıdır. Bunlar gösteriyor ki, güçlü olmasa da bu ne zaman tekrarlansa, hep aynı çeşitten adamlar bir araya geliveriyor. Güçlü değiller, çünkü hem İttihat ve Terakki'ye yenilmişler, hem de Cumhuriyetçi kadroya, iktidar olamamışlar... Bu hemen bir araya geliverme olayını sadece AKP'de değil, mesela Cem Boyner olayında da gördük, ama sonuçta yine başarısız oldu.

Neden başarısız oluyorlar? Bir süre sonra bu iki ideolojinin bir arada olamayacağı mı ortaya çıkıyor?

Onların dağılmasından çok, öbür taraf dağıtıyor bunları. Öbür taraf güç kullanıyor, bunlar hiçbir zaman ona sahip değiller. Orada silahlı kuvvetler var, ordu var, vs... Bunların o düzeyde bir varlığı yok. Saltanatçı değillerdi, Vahdettinci değiller-

di, sonraki o resmi tarihin anlattığı gibi, sarıklı falan da değillerdi. Türkiye koşullarında liberal bir anlayışı temsil ediyorlardı. Öyle bir şey de mümkün olabilirdi, ama Cumhuriyet bunu da elinin tersiyle itti. İkinci Meclis'te bunlardan tek bir adam yeniden seçilemedi. Tabii yine Türk tarihinin paradokslarından biridir, ki bizim ideolojimizde demokrasi işleri zorlaştıran bir faktör olarak görülür, her kafadan bir ses çıkacak, bu vakit kaybına yol açacak ve insanı zayıf düşürecek, oysa bize birlik ve beraberlik lazım! Onun için biz demokrasiyi devamlı erteleriz. O anda hep bir çözemediğimiz sorun vardır; komünizmden ötürü bir sorunumuz vardır, demokrasi ertelenir; Kürtler mesele olur, demokrasi ertelenir; İslamcılık, şeriat mesele olur, demokrasi ertelenir. Bizim kafamızda demokrasi âdeta bütün sorunları çözdükten sonra varılacak Nirvana gibi bir yerdedir. Herhalde demokrasi kavramına çok saygı duyduğumuz için! Halbuki demokrasi sorunlar çözülünce varılacak bir yer değil, sorun çözmek için uygulanabilecek bir yöntem.

Bunun sebebi asker devleti olmak mı?

Emir komuta toplumu bu, demokrasiye yatkın değil. Paradoks dediğim de şu: Bütün tarihimiz boyunca en demokratik olan meclis, bu Birinci Meclis'tir ve Kurtuluş Savaşı da bu meclisle kazanılmıştır. Bundan daha büyük bir sorunumuz olmadı o zamandan beri. Demek ki sorun demokrasiyle çözülebiliyor, ama hâlâ o kafa gidiyor, en çok da merkez mutlu. 'Bu mesele bitmeden demokrasi olmaz', bundan daha ikna edici bir gerekçe yok. Böyle olunca ne oldu? Yunus Nadi, Mahmut Esat Bozkurt, Şükrü Kaya, Recep Peker gibi bir kadroyla Mustafa Kemal ortaya çıktı. Bunların en ılımlısı, liberalizme de yaklaşabileni, zeki bir adam olduğu için Falih Rıfkı Atay'dı.

Ama bunlar öncelikle ve tamamen tek partici ve Mussolini hayranı. Dolayısıyla o şartlarda, mümkün olan faşizan alternatifle, ötekileri yok ederek Cumhuriyet'i kurmuş olduk. Atatürk'ün kendisinin -yine bildiğim kadarıyla, bu çok bildiğim demek değil, biraz sezgisel bir konu- ille de devletçi bir adam olduğu kanısında değilim. O altı okun içine en son eklenen, devletçiliktir. Mesela, İnönü'yü düşündüğümde, İnönü ile devletçilik, el ve eldiven gibi birbirine uyuyor, ama sanıyorum, Atatürk'ün daha bir İngiliz sistemine yakın, daha serbest kapitalist, daha liberal bir ideali vardı. İlk İzmir İktisat Kongresi gibi toplantılarda yaptığı konuşmalarda öyle anlaşılıyor, ama araya 1929 dünya buhranı girdi, devletçilik de ondan sonra telaffuz edildi.

Birinci Meclis'i sizin gözünüzde bugüne kadarki en demokratik meclis kılan nedir?

Bu meclisin ilk harcı Erzurum Kongresi'yle atıldı diyebiliriz. Savaşın kaybedildiği anlaşılmış, İttihatçılar kaçmış, işgal güçleri gelmişti, arkasının geleceği de görülüyordu. Dolayısıyla, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde 'ne yapacağız toplantıları' başladı. Ayrıca, 1915'te ve sonrasında olanlar sebebiyle kendilerini topun ağzında görüyorlardı. Büyük ölçüde kendiliğinden diyebileceğimiz şekilde Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları başladı. Ülkenin epey doğusunda olmasının da bir payı vardı bunun. Bu işler olurken Karabekir de kalan son ordu denebilecek, örgütlü, silahlı gücün başına gelmişti, yani onun askeri gücünün teminatı altında böyle bir toplantı yapılabilecek gibiydi. O sırada Mustafa Kemal de önce Samsun'a geldi. Niyeti, Sivas Kongresi'ni toplamak, Erzurum'u atlamak, belki de Erzurum'un olmasını engellemekti. Burada, Türkiye'de siyaset

yapan herkesin uyduğu, 'kendi inisiyatifinde olmayan bir harekete pek de izin verilmez' tavrını görürüz. Ama Erzurum kendiliğinden bir girişimdi; dolayısıyla, onu durdurmak mümkün olmadı ve Mustafa Kemal'in kendisi de oraya katılma gereğini duyarak gitti. Katılmayabilirdi de, çünkü orada bulunması söz konusu edilen delegelerden biri değildi. Cevat Dursunoğlu, "Benim yerime sen git," deyince, gitti. Bu bakımdan Sivas daha çok sonra toplanacak, İkinci Meclis'in nüvesi gibidir; Erzurum ise Birinci Meclis'e giden yolu açmıştır. Böylelikle memleketin çeşitli yerlerinden, oldukça aşağıdan yukarı denebilecek şekilde, seçilmiş insanlar Erzurum'a geldiler. Yukarıdan ayıklanarak meclise gelen adamlar olmadılar, aralarında mesleki ve siyasal görüş bakımından o zamanın Osmanlı toplumunda bulunabilecek çeşitli akımları, anlayışları temsil eden insanlar vardı. Zaten çok fazla ideoloji yoktu o tarihlerde, ama onların içinde, o zaman solcu denebilecek birkaç kişi, daha şeriatçı ya da daha liberal denebilecek, sonunda hepsi milliyetçi olan tipler vardı. Meclis çalışmaya başlayınca görüşler daha bir farklılaştı. Bu bakımdan kabaca üç grup oluştuğu söylenebilir; liberal grup, sarıklılar denilen daha dinci bir kesim ile Mustafa Kemal'in yanında bulunan ve çoğunluğu oluşturan kesim vardı. Bu son grup başarılı oldu, ama çok kavgalar yaşandı zaman zaman. Mustafa Kemal'e haksızlık ettikleri söylenebilir, yani o meşhur hikâye, doğum yeri üzerinde başlattıkları tartışmalar, 'o Selanikli, Türk değil' demeleri. Mustafa Kemal'in hayatında değişmez bir kalıp vardır; biraz önce söylediğim gibi, etrafındakiler onun diktatörlük eğilimlerinden çekinir ve onu kontrol altında tutmaya çalışırlar. Evet, 'Meclis'i kapatacağım' dediği de olmuştur, Karabekir de 'gelirim' demiştir, ama sonuçta Mustafa Kemal de gerekli olduğuna inandığını göstermiştir. Kolay değil, her türlü insa-

nın tepesinde, bir yandan da gürültü patırtı kavga itiraz, vs. O da epey bir olgunluk göstermiş, kendisinin içinde olduğu hareketin bir milli iradeyi temsil etmesine çok önem vermiştir.

Liberallerin bir siyasal adım atamaması, Mustafa Kemal'in otoritesinden mi, yoksa ülkenin ekonomik ve siyasal yapısının liberal bir görüşü taşımaya hazır olmayışından mı kaynaklanıyor?

O birikim ve deneyim yoktu tabii. Muhafazakâr liberal koalisyonu olabilirdi ancak ve liberale göre muhafazakâr yapı ağır basardı.

Ama bunun o gün de bugün de bir sonuca ulaşmayan ittifaklar olduğunu söylüyorsunuz...

Evet, zaman zaman, çeşitli oylamalarda, Mustafa Kemal'e karşı oldukları için birlikte oy kullandıkları oldu, ama bu kalıcı bir füzyon yaratmadı.

Burada bir parantez açıp, geçen aylarda ortaya atılan bir tartışmayı hatırlatmak istiyorum. Bülent Ecevit, anılarında, ailesini referans göstererek, "Vahdettin hain değildir," dedi ve ortalık karıştı. İlgili ilgisiz, bilgili bilgisiz pek çok insan yine taraf oldu. Siz hem Ecevit'in savını hem de bu sav etrafında dönen tartışmayı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Vahdettin hain miydi değil miydi tartışma biçimini, tartışmanın kendisinden daha önemli buldum ben; konunun kendisini de konuşuruz, ama önce bunu söyleyeyim: Demirel, Ecevit'in bu demecinden sonra *Hürriyet* gazetesine telefon açtı, "Bunun Türkiye'ye faydası ne," diye sordu, "Böyle bir tartışmayı açmanın faydası ne," dedi. Bu bana son derece önemli geli-

yor, çünkü bu Türkiye'de var olan egemen kültürün bir düşünceyle; iki gerçeklikle ilişki kurma biçimine dair bir şey söylüyor. Bu nedir? Gerçeklik diye bir şey vardır, ama insanın gerçekliği öğrenmesi çok kolay değildir. İnsan buna ancak o gerçekliğin ne olduğunu anlamak üzere yöntemli bir düşünsel çaba harcayarak ulaşabilir, ille de doğru olmayabilir, ama bir görüş belirtir. Şimdi, Ecevit gerçeklikle ilgili bir görüş edinmiş, Vahdettin ile vatan ilişkisi üzerine kendi görüşünü belirtiyor, Demirel bunun faydasını soruyor. Şimdi gerçeklik, benim bildiğim, ille kullanım değeri olan bir şey değildir. Kullanım ve mübadele değerini sonra Marksist terminoloji içinde değerlendirebiliriz, ama gerçeklik kendi içinde önemlidir, başka neye yaradığı çerçevesinde değil. Demirel'in, tarihe 'dün dündür, bugün bugündür' sözüyle geçmiş bir adam olarak, gerçekliğe nasıl baktığı biraz belli. Bu söz de bu tavrın herhalde pragmatik şahikası oldu. Ama Türkiye'de genelde böyle bu, yoksa bilhassa Demirel'e özgü bir şey değil, Demirel de bu kafileye katılan pek çok kişiden biri. Bu ülkede biz gerçeklik nedir, hiçbir zaman merak etmedik, hep bunun nasıl işe yarayacağını düşündük. Aynı sebeple, konuştuğumuz konulardan biri Ermeni kıyımı oldu. Bu, bir vatanperverlik vazifesi olarak da insanlara empoze ediliyor, çünkü Demirel'in o soruyu sorma biçiminde bu var. Memlekete ne faydası olacak? Gerçeklik şudur budur, bu zaten kendi tartışmalı bir şey ve gerçeklik üzerinde tek bir otorite kabul edilemez. Memlekete neyin faydalı olup olmayacağına kim, neye dayanarak karar verebiliyor? Daha sağlam bir ölçüye mi oturuyor, hayır, hiç de öyle bir şeye oturmuyor. İnsan her zaman, önce gerçeklikle ilişkisini doğru kurmaya çalışmalı. İnsanın düşünceleri son derece karmaşıktır, bir şeyin farkında olarak ya da olmayarak sapar, pragmatik hedeflere, çıkar hesaplarına yönelebilir. Durmadan kendimizi bunlardan koru-

maya çalışıp nesnellik için kendimizi zorlamamız lazım, çünkü kendi haline bıraktığımızda insan zihninin yapısı insanı her türlü öznelliğe, kendine dönüklüğe, içine kapalılığa, antropomorfik, bin türlü düşünce biçimine götürür. Ama ne zaman ki bir düşünen insan, 'hayır, güneş dünyanın değil, dünya güneşin etrafında dönüyor' demiştir, o zaman nesnellik adına bir adım atılmıştır ve ona dayanarak düşünceler değişmiştir. Ne zaman ki insan, 'hayır, Allah diye bir varlık, insanı ideal şekli budur diye yaratmadı, çeşitli süreçler içerisinde evrilerek böyle insan oldu' demişse o zaman düşünce bir adım atmıştır. Dünyayı Descartes mı kurtardı? Hayır, Descartes kurtarmadı, ama dünyayı kurtaran bir tane adam yok, bir sürü Descartes var. O bir sürü Descartes'ın öyle düşünmesine imkân hazırlayanlar bir araya geldiler ve dünya, bugünkü dünya oldu. Böyle dememizin bize ne faydası var diyenlerle de Nazizm oldu, Engizisyon oldu. Kuşkusuz, ben bu tartışmada Ecevit'in de nesnel gerçeklik öyle gerektiği için mi 'Vahdettin vatan haini değildir' dedi, yoksa o da bir başka -kendisinden duyarsam hiç yadırgamayacağım- devlet anlayışıyla, bir tarafında Türk olan bir devletin başında olan bir adamın kusuru olmamalıdır, gibi bir şeyle mi bunu söyledi, onu da bilemem...

Ecevit'in milliyetçi refleksle davranabileceğini mi düşünüyorsunuz?

Osmanlı da olsa bilmem ne de olsa, bunlar sonuçta bizim tarihimizdir, vatan haini olarak görmeyelim, aleyhinde bulunmayalım, devlette bulunmuşsa o zaman bir iyiliği vardır, padişah da olsa vatanperverdir, diye düşünmüş olabilir.

Bu kadar masalımsı olabilir mi Ecevit'in dayanağı? Açıklamayı yaptığı dönem sadece bir tesadüf mü?

Ben yorum yapmadan uzatmamayı tercih ediyorum. General demeç vermiş, gereksiz bir tartışma diye laf etmiş. Demin söylediğim konu; ne yararlıdır, ne değildir, kim karar veriyor, kime veriyor, hangi mekanizma içinde veriyor? Konu Vahdettin değil de vatan hainliği olabilirdi tek başına ve bunun tartışılması bizim için iyidir. Tesadüfen, aynı günlerde *Milliyet* gazetesinde Taha Akyol, Türkiye'de bilim hakkında Osman Bahadır'ın yazdığı bir yazıyla ilgili bir şeyler söylüyordu, bilimin ilerlemesine ilişkin. Bilimsel bakımdan bir eksikliği olmayan insanların Darülfünun'dan üniversiteye geçerken dışarıda bırakıldığını yazıyordu. Aynı şey: o adamlar şu şu sebeplerle bizim için faydalı değildirler, o halde onları dışarıda bırakalım. Peki bırakıldı, ondan sonra da bunu tartışmayalım, çünkü bunu Atatürk yaptı, bunu tartışmaya açarsak Atatürk düşmanlarının eline bilmem ne fırsatı vermiş olacağız. Bu her konuda, her alanda bir silsile halinde, böyle. Türkiye'nin gerçeklikle bir ilişkisi ve ihtiyacı yok.

Bu baskıyı, resmi tarihin ambalajının sağlamlaştırılması yolundaki çabayı bir yana koyarsak, tartışılması gayri resmi tarih yazıcıları için önemli. Buradan geçmişe başka türlü bakma, tarihi başka türlü okuma imkânı doğabilir, sonuç ne çıkarsa çıksın...

Bu konuda bir ilginç şey daha söylemek istiyorum, Vahdettin'in ne olduğunu tartışmaya gelmeden önce... Yine Elias'ın Almanya için yaptığı bir saptama var: "Alman tarihinde çoğulculuk yoktur, Almanya'da büyük Frederick vardır, o varken başka kimse yoktur; Alman tarihinde Bismarck vardır, o varken başka kimse yoktur. Biz Almanlar dünyayı hep tek monist çizgide görmeye alışığızdır, oysa İngiltere'de, Fransa'da böyle değildir," der. Devrimden yana Robespierre, Danton'u bağrına ba-

san bir Fransız, ama XIV. Louis de ihmal edilmez, diyebilir. İngiltere'de Disraeli ile Gladstone bir dönemin, birbirinin gözünü oyan diyeceğimiz iki rakibi. Bugün bir İngiliz kalkıp ben Disraelici'yim, dolayısıyla Gladstone beş para etmez diyecek ya da tersini söyleyecek, böyle bir şey düşünülemez. Biz yine Almanlar gibiyiz, monist gitmemiz lazım, dolayısıyla Atatürk'ün iyi olması için Vahdettin'in hain olması lazım. Vahdettin'le de kalmaz, Abdülhamid'in de çok kötü ve hain olması lazım. Biz, o bu, bu da şu sebeplerle böyle haklı olabilir, diye iki tarafı birden öğrenmeye, tanımaya çalışan zihin yapısını kendimize yasak etmiş bir toplumuz. Ancak tek bir doğru olacak, onun karşısındaki her şey de mutlak yanlış olacak. Öyle böyle de değil, Vahdettin yanlış şeyler düşünüyordu demekle yetinmeyip, vatan hainiydi denmesi de lazım. Düşüncesinin doğruluğunu yanlışlığını tartışamayız. Bu, ancak bir ahlâk sorunuyla sonuca bağlanabilir. Onun için de hainden daha hafif bir lafımız yoktur.

Bütün bunları söyledikten sonra ana soruya gelelim: Vahdettin hain midir, değil midir? Yani, bir adam padişahsa kendisine padişahlık edecek bir yer arar; gene padişahsa, mümkün olduğunca padişahça davranmak, başkasına ayağı takılmadan, mutlak emirlerini vermek ister. Vahdettin, İngilizlerden para mı alıyordu? Bu sorunun cevabı, kanıtı yok. O zaman niye hain oluyor bu insan? Hakikaten memleketin zorlu, sıkıntılı durumundan kendini sıyırmaya çalışması ve çıkış yolu olarak gördüğü düşüncelerinden ötürü kimseye hain deme hakkımız var mı? Birine hain demenin objektif ölçütleri olması gerekir. Bu adam herhangi bir Osmanlı padişahının olması gerektiği gibi bir İttihatçı düşmanı, bunun için de yeterince haklı sebebi var. Sonuçta, o İttihat Terakki iktidarı savaşa girmiş, İttihatçılar doğruydu, Vahdettin yanlıştı, hatta haindi dememiz gerekiyor, bu durumda. Vahdettin, yanında Damat Fe-

rit, Ali Kemal ve bir sürü adamla birlikte, Ankara hareketine İttihatçıların devamı olarak bakıyordu. Bu yanlış mıydı? Bu soruyu cevaplamak için Mustafa Kemal'i değerlendirmek ve yorumlamak lazım. Vahdettin bunu yapabilecek konumda mıydı, bilemiyorum. Mustafa Kemal'in çevresindeki insanlara bakıldığında hemen hemen İttihatçı olmayan yoktu.

Ecevit'in savlarından birisi de Vahdettin'in Mustafa Kemal'in Samsun'a gidişine göz yumduğu, müdahale etmediği...

Mustafa Kemal, Vahdettin'in yaveriydi ve birlikte Almanya'ya gitmişlerdi. Vahdettin haindi demek için Nutuk'tan birkaç cümle gösteriyorlar, ama Mustafa Kemal, bunun tersini düşündüğünü gösteren cümleler de kullanmıştır. Ayrıca, başarıya erişinceye kadar, bütün topluma ilan ettiği hedef, halifeyi ve padişahı işgal kuvvetlerinin elinden kurtarmaktır. Orada da hiçbir zaman Vahdettin haindir gibi bir laf etmez; 'özerkliğe sahip değil, işgal altında bir kentte olduğu için böyle davranmak zorunda, onu kurtarmaya mecburuz' diye konuşur. Zaman zaman hakkında çok olumsuz sayılmayan başka şeyler de söyler. Mustafa Kemal'in Vahdettin'e kişisel olarak ciddi bir nefreti var mıydı; sanmıyorum. Ama Mustafa Kemal 600 yıllık bir hanedandan ve imparatorluktan sonra Cumhuriyet'i kuruyor, bu çok önemli. Cumhuriyet'in başına kendisi geçmek niyetinde, dolayısıyla kendini meşrulaştırması lazım. Kendisini meşrulaştırmasının en kolay yolu da, yerini aldığı adamın ihanet etmiş olmasıydı. Bu sonuç açısından bunlar gerekliydi. Bütün bunlar, vay Mustafa Kemal haksız yere geldi de Osmanlıların mirasını pas etti, Kurtuluş Savaşı gibi bir olaydan sonra Cumhuriyet'in ilanı yanlıştı, anlamına gelmiyor. Tamam, bütün bunlar olabilir, başka türlü de davranabilirdi, ama böyle davrandı,

böyle davranmasının anlaşılır sebepleri bulunuyordu, ama bütün bunlar karşı tarafın hain, bilmem ne diye karalanmasını gerektirmez. Vahdettin, kuruyup çökmüş bir imparatorluk rejiminin, gene kendi içinden kuruyup göçmüş bir hanedanın son üyelerinden biri. O dönem Osmanlı şehzadelerinin eğitimleri içler acısı, içlerinden bir tek Abdülhamid çıkmış; mizaç meselesi belki, dediği dedik, tuttuğunu sağlam tutan bir adam, ama kültürel olarak baktığımızda o da tın tındır. Formel bir eğitim almayan otodidaktik insanlar, yetenekliyseler herkese parmak ısırtacak hünerler gösterebilir, bir yerde de korkunç cehalet örnekleri sergileyebilirler. Vahdettin'in Abdülhamid ayarında yeteneklerinin olduğunu söylemek çok zor, çok sıradan bir adamdı; o şartlar altında imparatorluğa, devlete yeni yön gösterecek, bir mücadele başlatacak, halkına bir mücadele azmi aşılayacak bir yeteneği yoktu.

Yetenekten çok belki de İttihat ve Terakki karşısında irade koyacak gücü yoktu...

İstanbul'daki, özellikle de Osmanlı devlet ricalinden gelmiş adamlar, 'savaşa girmekle bir halt ettik, İngilizlerin suyuna gidelim, büsbütün kızdırmayalım, o zaman belki yavaş yavaş kaybettiklerimizin bir kısmını geri alırız' düşüncesi içindeler. Bu adamlarla, Mustafa Kemal'in mücadele azmini, hakikaten her şey mahvolmuşken o azimle oradan, inanılmaz enerjiyle çekip çıkarmasını yan yana koyup baktığınızda arada dağlar kadar fark var. Ama bu illa ki bir hain suçlamasında bulunmayı da gerektirmiyor.

Bir televizyon programında, sokaktaki insanlara sordular Vahdettin'in hain olup olmadığını; kimisi cevap vermedi, kimisi

'bilmiyorum' dedi, ama çoğunluk hain olduğunu söyledi. Orta yaşlarının üzerindeki bir kadınsa şöyle bir cevap verdi: Tarihi, iktidarda kim varsa o yazar!

Tabii ki, tarihi kazanan yazar. Bizim Osmanlı tarihinde Vahdettin haindir, Abdülhamid çok kötüdür, Sultan Reşad ne yaptığını bilmeyecek kadar sersem bir adamdır, geriye doğru gidildiğinde çok parlak bir adam çıkmaz. Atatürk'ün talimatıyla yazılan, sonunda da ona beğendirilen tarih kitaplarında Kanuni'ye kadar gelinir. Biz Kanuni'ye kadar olanı beğeniriz, sonrasını beğenmeyiz. Niye? İşte, Sarı Selim'den itibaren padişah hareme dalmıştır, sefere çıkmamıştır, ama Kanuni fütuhat yapmıştır. Osmanlı'nın başarısını büsbütün reddetmek de olmuyor, ama biz bunu sadece askeri başarıya bağlıyoruz. Askeri başarının bittiği andan itibaren de hanedanı silip atıyoruz.

Başarı fetihlerle, toprak almayla ölçülüyor...

Evet, sonunda yine her şey askerlik başarısına bağlanıyor. Bu herhalde bütün ulus-devletlerin kuruluşunun kaçınılmaz kıldığı bir bakış açısı. Hâlâ da bu böyle.

Ama milliyetçilik, 1923'te hazırlanan Halk Fırkası Nizamnamesi'nde hiç yok; 1927'de cumhuriyetçilik ve halkçılıktan sonra üçüncü sırayı alıyor. 1937'de de anayasa değişikliğine gidilerek bir parti ilkesi olmaktan çıkarılıp devletin temel ilkeleri arasına sokuluyor.

Evet. Necdet Uğur'la bunu konuşmuştuk, muhtemelen bana da böyle düşündürten odur. İnönü devletçiydi, ama Atatürk liberal ekonomiye daha yatkındı, diye anlatmıştı. İnönü'nün çevresindekiler hem siyasal hem de ekonomik anlam-

da sonuna kadar devletçi, milliyetçi adamlar. Sola doğru herhangi bir sempatileri yok, devletin her şeyi kontrol ettiği faşizan bir düşünce yapısına sahipler. Bu, Osmanlı'dan geliyor, dünyaya baktığı zaman da Mussolini gibi kolay anlayabileceği, sempati duyabileceği, kendi diline tercüme edebileceği söylemler buluyorlar. Bu şartlar altında kuruluyor Cumhuriyet, yıllar yılı da tek parti rejimiyle devam ediyor.

Yukarıda, Mustafa Kemal'in değil de Çerkez Ethem'in başarılı olduğu bir sonu 'beter bir durum' şeklinde değerlendirdiniz. Sonunda yenilen Ethem oldu, Yunanistan'a kaçtı, arkasından binlerce Çerkez Bandırma'dan, Gönen'den, yani topraklarından sürüldü. Bu sadece Ethem'e duyulan bir öfke miydi, arkasında bir milliyetçi tavır var mıydı?

Çerkezler ilginç bir halktır. Bir kere herhalde diaspora konumunda yaşayanların sayısı, Çerkezistan denebilecek bir yer varsa, orada yaşayanlardan çok daha kalabalık olmalı. Çünkü hep göçmüşler veya köle ticaretinin nesnesi olmuşlar. Bu kölelik bazen, Mısır'da olduğu gibi yönetici kölelik şekline bürünmüş. Sonuçta, köle alacak olan adam, hali vakti yerinde bir adam. Hizmetkârlık için de alacak olsa, sonuçta bey, paşa, vs. büyük rütbeli bir adam. Dolayısıyla, yanında köle olarak çalıştırdıklarının da devlet işlerine bir şekilde bulaşma ihtimalleri var. Çerkezler hep devlet ilişkisi içerisinde olmuş bir halktır. Ama hep devlet hizmetinde olmuşlardır; devletlü değil. Çünkü bir aristokrasileri olsa bile, hanedan da değillerdir. Bu Ürdün'de de, Mısır'da da böyle. Türkiye'deki Çerkezler de Kurtuluş Savaşı gibi bir durumda iki devlet arasında kalıyorlar. Bir seçme yapmak durumundalar, bir kısmı padişahın yanında yer alıyor, geleneksel tercihi kullanıyor, bir kısmı da

-daha önce de İttihatçılığa soyunmuşlar- Ankara'ya biat ediyor. Çerkez Ethem bu ikisinin arasında kalan bir tip. Malum, Çerkezlerin çıkardığı Biga, Düzce isyanları var ve bunlar Çerkezlerin yoğun bir şekilde yaşadığı yerlerde oluyor. Bunlar, Kuvay-i Milliye'ye karşı hareketler, Aznavur da onlardan biridir. İstanbul'daki zaptiyelerden -Belgrad elçiliğinde ataşemiliterlik yaptı- Abuk Ahmet Paşa vardır, o da Çerkezdir. Yani, padişah hizmetinde bir sürü Çerkez vardır. Buna karşı, Bekir Sami gibi başından sonuna kadar Kuvay-i Milliye içinde kalmış olanlardan da söz etmek gerekir. Bir de Ethem gibi, öne çıkmış, Mustafa Kemal'le ters düşünce de sonunda hayatı Ürdün'de son bulmuş bir adam. Sonraları kardeşleri döndüler, o her şeye rağmen dönmedi, daha gururlu bir adamdı. Çerkezlerde kişisel bağlılık ilişkileri çok önemli olduğundan, hâlâ Bandırma civarında, Çerkezler arasında Ethemcilik vardır.

Birkaç yıldır, sürgünün yıldönümünde anma yapıyorlar ve yanılmıyorsam, diasporadaki Çerkezler de geliyor... Peki, Yahudiler bu uluslaşma döneminde nasıl bir siyaset izliyor?

Yahudi cemaati en başından beri ağırlıkla Sefarat'tır, ama zamanla, Avrupa'daki çeşitli hareketlerden sonra, Aşkenaz diyeceğimiz koldan da gelen olmuştur. İlk geldiklerinde çok da kaynaşmıyorlar, bir büyük yangından sonra ancak bir arada yaşama kültürü geliştiriyorlar. Tabii 19. yüzyıl boyunca bir Siyonizm hareketi başlıyor ve o zamandan beri bütün dünya Yahudilerinin gözü vaat edilmiş, kaybedilmiş topraklarda. Theodor Herzl -İsrail'in teorisyeni- buraya da geliyor ve Abdülhamid'le görüşmek istiyor, galiba görüşemiyor, ama onun taleplerini Abdülhamid biliyor. Şu kadar para vermeye, Osmanlı'ya her türlü yardımı yapmaya, her türlü Yahudi imkânlarını Osmanlı lehine

kullanmaya hazırlar, ama Abdülhamid bu toprak talebine yüz vermiyor. Birinci Dünya Harbi bitip, burası artık Türklerin bakacağı bir sorun olmaktan çıkınca, Yahudi azınlıkla toprağa bağlı olan sorunumuz da ortadan kalkıyor. Biz toprağa çok bağlı bir kültürden geliyoruz. Onun için de otokton denilen adamlar bizim gözümüzde kötü. Üstelik biz buraya hepsinden sonra gelmişiz. Bir de onun kompleksi var. Onun için Ermenilerle, Rumlarla ve tabii başladıktan sonra Kürtlerle meseleleri çözmek çok daha zor. Yahudilerle böyle bir derdimiz yok. Kudüs'ün elden çıktığı olay Birinci Dünya Harbi, arkasından da işgal başlıyor. Bu işgalle birlikte, özellikle İstanbul'da Rum ve Ermeni patrikhaneleri gelecek adına çok ümitli, Sevr yürüme yoluna girmiş, onlara da bir hayli pay çıkıyor. Yahudiler öyle değil. Hahambaşılık sadece Türkiye'de olan bir şey, Yahudilik'te hahamlık eşdeğerdir, hahamlar arasında bir hiyerarşi yoktur, ama biz hep bir cemaatten bir sorumlu adam istediğimizden, Osmanlı'dan itibaren, hahamlar aralarında toplanıp başlarını seçiyorlar. O zamanlar yanılmıyorsam, hahambaşı Haim Naum'du. O, üç azınlık cemaat başkanı arasında Türklere en yakın davranan olmuş, Ermeni ve Rum patriklerinden uzak durmuştur. Ötekiler gayet milliyetçiler, Yunan milliyetçisi, gözü kara adamlar. Ortodoks papazları olarak onların en büyük hayalleri, İstanbul'un Osmanlılardan alınıp Ellas'a geçmesi. Oysa programda o yok, ama onlar olsun diye umuyorlar...

Bu umutla Yunanistan da savaşı göze alıyor...

Evet. Bu arada söylememiz gereken bir şey var. Yunan ordusunun çıktığı yer, İzmir civarı ve onların gelmesiyle birlikte, Manisa'da, Balıkesir'de, şurada burada ilk Müdafai Hukuk toplantıları yapılmaya başlandı. Bunlar Selim İlkin'le İlhan Teke-

li'nin *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey* kitabında.var. İlkin ve Tekeli, meseleye Tahtakılıç'ın anılarını da birleştirerek bakıyorlar... Söyledikleri şu, bütün bu toplantılarda mahalli bir düşünce egemen: 'Balıkesir'i ne yapacağız, Manisa'yı nasıl koruyacağız', yani bütün ulusu kapsayan, Türkiye çapında bir bakış yok. Mustafa Kemal ve bazı paşalar bunun tamamen farkındalar, bu toplantıları desteklemiyorlar ve Yunanlılar geliyorlar. Yani, o anda Yunanlıları durduracak bir güçleri yok, ama fikir olarak da pek durdurma niyetinde değiller. Bütün bu 'Balıkesir'i nasıl kurtarırız, Manisa'da ne yapacağız' diyen adamlar, bu bölgeler düştükçe, bu işin ancak ulusal bir mücadeleyle olabileceğini anlayıp, bu duruma çözüm getirmesi için yüzlerini Ankara'ya dönüyorlar. Ayrıca, muhtemelen çeşitli askeri taktiklerle Yunanlıları içeri çekiyor Mustafa Kemal. İngiltere, Fransa ve İtalya'yla başlangıçtaki anlaşma bu değil, ama Yunanlılar Eskişehir'i de alıp ilerliyorlar. İzmir'i tutabilmek için buraları almak zorunda olduklarını savunuyor, İttihatçı çetelerin direnmesini gerekçe gösteriyorlar.

Bu taktik hem Yunanlıları hem de yerel halkı, kurulması öngörülen yeni devletin gerekliliğine inandırmak ve savaş içinde bir birlik düşüncesi oluşturmak için mi?

İki nokta. Bu daha çok Rusya'nın meşhur taktiğidir, Napoléon'u içeriye kadar çekmiştir, çünkü sonrası daha kolaydır, adamı merkez üssünden ne kadar uzaklaştırırsan, ikmalinde dezavantaj yaratırsan, askeri üstünlük kazanmış olursun. Yunanlılar da aptal aptal geliyorlar, onların da gözünü hırs bürümüş, ne kadar çok yere yayılırsak o kadar kârdır diye düşünüyorlar... İkinci sebep de içsel mesele... Daha çok yer Yunan yö-

netimi altına girdikçe, 'bizim kendimizi, kendi başımıza kurtaracak halimiz yok, gidip Ankara'ya kapılanalım, onların dediğini yapalım' düşüncesi oluşuyor. İşgal genişledikçe, böyle tersinden bir ulusal bilinç uyanıyor. Mustafa Kemal de bunun farkında, 'tamam' diyor, 'olsun bakalım'.

Siz bu süreci Kurtuluş Savaşı olarak tanımlıyor musunuz?

Neden 'kurtuluş' olduğuna bakmak gerek. Buna kimilerinin savundukları gibi, 'anti-emperyalist' mücadele diyecek bir durum söz konusu değil. 1. Dünya Harbi'nden sonra bir dizi ulus-devlet çıktı, üç imparatorluk dağıldı, biri çok radikal bir ideolojik dönüşüm geçirerek eski topraklarının bir kısmında yeni rejimle durmayı başardı, Sovyetler Birliği kuruldu. Osmanlı dağıldı, Avusturya dağıldı. O zamana kadar ulus-devlet olarak adını duymadığımız Finlandiya, Baltık devletleri, Çekoslovakya, Macaristan ve Yugoslavya ortaya çıktılar. Gene Avusturya topraklarının bir kısmı İtalya'ya, bir kısmı Romanya'ya, bir kısmı Ukrayna'ya ve Polonya'ya geçti ve bütün bu haritalar baştan çizildi. Almanya'dan da toprak aldı Polonya, büyüdü. Osmanlı'dan da doğuya geldiğimiz zaman bütün bir Arap coğrafyası, Suriye, Lübnan, Ürdün, Kuveyt, Emirlikler, Irak, bunların hepsi o zaman çıktı, hatta Suudi Arabistan da. Wilson ilkelerine baktığımızda, ulus-devlet yapmak, şekillendirmek önemli, ancak Osmanlı devleti gibi, kimin nerede olduğunun bilinmediği topraklarda bunun kavgasız gürültüsüz yapılması çok zordu. Budur kavga.

Ulus-devlet olma kavgası...

Evet, sınırlarının nerede olacağına birbirleriyle dövüşerek karar vermek ve çizmek. Ermeni hikâyesi de bir tarafıyla bu-

dur. Ekonomik boyutu da var, ama onu şimdilik başka bir tarafa bırakabiliriz. Yunanlılarla kavgamız da budur. Yoksa kimden kurtuluyorsun, ne oluyor, böyle bir şey yok ortada. Antikapitalist, anti-emperyalist savaş, sosyalist olmadan olmaz... Kapitalizmle savaşmadan 'anti-sömürgeci' belki olunur, ama 'anti-emperyalist' olunmaz.

İşgal sırasında milliyetçiliğin boyutuna değinmedik. İşgal döneminde Rumların Yunanistan'a ekonomik destekleri, örneğin para toplayarak Yunanistan'ın bir savaş gemisi edinmesini kolaylaştırmak gibi tavırları ambargoyla cezalandırılıyor. Rum mallarına ambargo uygulanıyor...

Bunları çok iyi bilmiyoruz, çok incelenmiş konular değil...

Peki, bu ambargoya da milliyetçilik üzerinden mi bakmalıyız?

Sanırım. Bunun ilk örneği, 1908'de Bosna'ya el koydukları zaman Avusturya'ya uygulanan boykottur. Ondan sonra anlaşılan böyle birtakım ambargolar tekrarlanıyor. Fakat bu Cumhuriyet'i kuran kuşak için, entelektüel formasyonlarını edindikleri yıllarda, imparatorluk içinde doğal ve bir avantaj olan irrasyonel, çok kültürlü, çok dinli yapı, yöneldikleri ulus-devletin önünde bir kambur, bir handikap. Üstelik bu adamlar kesin bir şekilde kanaat getirmişler ki, bu gavûr azınlıklar burada bulunduğu sürece, bu gavûr Avrupa bizim yakamızı bırakmayacak, bize huzur vermeyecek, dolayısıyla bizim bunlardan bir şekilde kurtulmamız lazım. Bunun epey aşırı bir şekli, varabildiği en kötü nokta Ermeni kıyımı, ama bu düşünce hep var. Mübadeleyle de bir ölçüde bu sağlanmış, sadece birtakım uluslararası garantilerin altında, bir zamanlar edilmiş taahhütlerle İstanbul

Rum burjuvazisi hâlâ duruyor. Atatürk'ün de bu konuya çok farklı bakmış olabileceğini sanmıyorum, ama en azından onun zamanında bir uygulama yok, daha doğrusu küçük şeyler var ve bir sınırın üstüne çıkmıyor. Rumlarla epey bir çekişme yaşanıyor. Mesela, Papa Eftim hikâyesi... Bu adamın cemaati kalmıyor, Galata'daki dört kiliseye el konuyor, sıfır cemaatiyle Cumhuriyet hediye ediyor. Nasıl el koyuyorsun? Bunlar hep toplum geleneklerini, kurallarını bozarak yapılan uygulamalar. Rum cemaatin dernekleri de kapatılıyor.

Patrik'in gücünü azaltmak amacıyla yapılmış sınırlamalar bunlar, cemaatin de yersiz yurtsuz kalması mı planlanıyor?

Tabii. Eftim de aralarında olmak üzere Cumhuriyet kurumları tarafından devamlı taciz edilmişler. Bu cemaatlerden birtakım adamlar devamlı çeşitli satın alma yöntemleriyle devletin yanında, cemaate karşı hareket etmeye çağrılmışlar. Ermeni patrikliği içinde Mutafyan'ın rakibi bir adam -Şahan Sıvacıyan- vardı. Sıvacıyan, 12 Eylül'den sonra asılan ASALA'cı çocuğu -Leon Ekmekçiyan- ikna etmekte kullanılmıştı. Onun Patrik seçilmesi için bizim 'derin devlet' epey çalışmıştı. Ama Atatürk devrinde sınırın üstüne çıkan bir olay yok. Kabuğun altında bir şeyler cereyan ediyor, yasallık kabuğunun altında ufak tefek ihlaller yaşanıyor olsa da, örneğin 2. Dünya Harbi'nde Varlık Vergisi kabuk mabuk bırakmıyor.

Beşinci Bölüm

Ulusal Kimliğin ve Kültürün İnşası

'Vatandaş, Türkçe konuş' kampanyaları da var...

O daha önce, yanılmıyorsam 1920'lerde ya da 1930'larda başlar...

'Vatandaş, Türkçe konuş' saldırgan bir kampanya, ama sanırım Türkiye'ye özgü bir uygulama değil. Ulus-devletlerin kuruluşundaki önemli unsurlardan biri, dil birliği. Aynı dili konuşmak, bir birleştirici işlevi görüyor...

Elbette. Şöyle de diyebiliriz. Geleneksel yöneticiler, aristokrasi. Bunlar da kendilerini kanlarının asaletiyle meşrulaş-

tıran adamlar, monarşiler ve aristokrasiler. Kendi aralarında birtakım kodları var. Kendi aralarında evleniyorlar, Fransız kralı gidip de bir Fransız burjuvasının kızıyla evlenmiyor, çünkü onun kanı asil değil, alt tarafı burjuva. Onun için Alman ya da Avusturya imparatorunun kızıyla evleniyor. Saydığım ilk üç örnek, özellikle de Amerika, bir Cumhuriyet'e gidiyor, biraz kuraldışı denebilir, ama Fransa'da burjuvazi ihtilal yaparak iktidara geliyor. Peki, sen kimsin, nerdensin de iktidar oldun, kanın da asil değil... O, ulusu temsilen gelmiş, burjuvanın kendini meşrulaştırmasını temsil ediyor; millet de burada biraz yoksul halk anlamında. Kendisi de var işin içinde tabii, siyasetin asıl önemli parçası olarak burjuva da var, ama sonunda popülist bir tarafı da var bunun. Milletin kendine gelmesini, kendine sahip olmasını, kendine hâkim olmasını engelleyen aristokrasi ve papazlar. Bu adamları biz tasfiye ediyoruz, halkı da kolluyoruz. Daha önce de anlattığım gibi, bu ilk üç örnekte ulus-devlet kuruyoruz diye bir hedef yok; demokrasiyi kuruyoruz, ama sonunda da bu ulus-devlet oluyor. O ulus-devletle de burjuvazi duruma hâkim olduktan sonra, kendisi ulusun temsilcisi durumuna geliyor ve aşağıdan gelen hareketlere tamam yeter, dur artık, diyor. Birdenbire ulusun menfaatleri gibi yeni bir dil ortaya çıkıyor ve vaktiyle ihtilal yapmış olan burjuvazi, ihtilalciliğin arkasını 'ulusun çıkarları' diyerek kesiyor. Hemen organik toplum modellerine geçiliyor; ayaklar, başlar kuruluyor, önemli olan ortak organizmanın yaşaması. Bir kısmı ırk teorilerine geçiyor, Gobineau'lar, vs...

Bir yandan da 'bizim de ulus-devletimiz olsun' diye özenenler var. Benim saptamama göre Almanya, biz ve uzakta da Japonya bu işi ancak askerle yapabiliyor. Askerle yapınca da, milliyetçilik ister istemez onun ideolojisi oluyor, ancak o bay-

rak altında bunu yapabiliyor. Eğer demokratik burjuva devrimi diye bir kategori varsa, bunlar da 'anti-demokratik burjuva devrimi' olarak tanımlanabilir. Anti-demokratik, çünkü aşağıyı egemen kılmak gibi bir hedefi yok. Belki, burjuva olsa bunlar da demokratik olabilirdi. Bütün bunların gerisinde de ulus-devlet olmanın gereği olarak bir dil birliği ihtiyacı duruyor.

Bu, Cumhuriyet'in de dile öncelik tanımasını anlaşılır hale getiriyor. Alfabenin değiştirilmesi de tek bir dilde buluşturmaya hizmet ediyor, yanılıyor muyum?

Bu, Ernest Gellner'ın teorisidir. Ulus-devletle ilgili çeşitli teoriler var, Benedict Anderson 'hayal edilmiş cemaatler'dir diyor, Anthony Smith ise 'hayır, bu hayal değildir, çok eskiye dayanan, çok somut, sağlam kökleri vardır' diyor. Bu konu geniş bir alanda tartışılıyor. Bence kökler var; o kökler, öteden beri kabaca aynı dili konuşan topluluklar olduğu için eskiye uzanıyor. Oysa ulus, ne de olsa yeni bir kavram, bütün o eski köklerle ulusu bir araya getirerek düşünmek yeni bir şey ve hayal gerektiriyor, yani ben Smith'den çok Anderson'a yakın bir yerde duruyorum. Burada Gellner şunu da söylüyor, 'sınaî kapitalizme geçişle birlikte onun bağdaşır olduğu siyasal birim, o ekonomik yapıyla ancak ulus-devlet olabilirdi'. Bunu da sanayi öncesi tarımsal toplumda iletişimin çok önemli olmamasına bağlıyor ki, ben de buna katılıyorum. Yerel topluluklar var, bunlar tarımsal topluluklar ve kural olarak, bir adam doğduğu köyde ölüyor. Eğer o topluluğu sarsan olağandışı bir olay yoksa -ki o da zaten bir kriz kabul ediliyor- insanlar çok nadir olarak bulundukları yeri terk edip gidiyorlar. Dolayısıyla, bu insan topluluklarının birbirleriyle ve merkezle ilişkileri asgari çizgide. Şöyle düşünebiliriz: Bir Hır-

vat köylüsü köyünde oturuyor, yılda bir kez padişah adına, kafasında sarığıyla tahsildar geliyor, parmak işaretiyle, bilmem neyle şu kadar vereceksin diyor. Köylü de işaretlerle o kadar yok diyor, tahsildar da yine işaretlerle rüşvet istiyor. Bu kadarlık bir görüşmeyi birbirlerinin dilini anlamadan da yapabiliyorlar. Geri kalanı da zaten Hırvat köylüsünü ilgilendirmiyor. Tarım yapmanın bir dili yok, arpa mı ekecek, buğday mı ekecek, bunun için dil gerekmiyor. Bu arada bir anlaşma yapılıyor da bu Hırvat köyü Avusturya'ya geçiyorsa, ertesi yıl Avusturya vergi tahsildarı geldiğinde yine parmaklarla anlatıyorlar birbirlerine dertlerini. Ama sınaî kapitalizm dediğimizde, müthiş bir iletişim zorunluluğu ortaya çıkıyor. Ben buna örnek olarak hep şunu veririm: Babıâli'de, bugün Vilayet dediğimiz binada, bütün Osmanlı devletinin işleri hallediliyordu. Sadrazam da başta orada oturuyordu. Orası onun hem eviydi, hem de bütün devlet işlerini orada görüyordu ve bu işler şimdiki Türkiye Cumhuriyeti'nin bilmem kaç katı topraklara yayılmıştı. O zamanki kalem efendilerinin sayısı 2 bin kişi civarında. İnanılır gibi değil, ama bütün imparatorluğu 2 bin memur idare ediyor. Şimdi bu Babıâli dediğimiz yerde bir büyücek salon var, vali birtakım resmi heyetleri orada kabul ediyor. Kendi oturduğu büyücek bir oda var, bir de muavinlerine bir kanat yapmışlar, o da sonradan eklenme, hepsi o. İstanbul Valiliği dediğimiz yer kim bilir kaç kilometre kare arazi tutar, kimbilir kaç tane yeni bina alır içine... Bütün bunlar kapitalizmin gereği, kâğıtlar geliyor, gidiyor. Kapitalizm ve sınaî toplum, modern üretim, müthiş bir yazışma ve bürokrasi istiyor... Bugün vardığımız aşamasıyla da baktığımızda, kendinize bir saç kurutma makinesi alsanız yanında kullanma kılavuzu veriyorlar, demek ki onu okuyacaksın... Bir standardizasyona gidiliyor, yani. Münih'teki

adamla Rotterdam'daki adamın aslında aynı dili konuşmadıklarına karar vermeleri 19. yüzyılda gerçekleşti. Yoksa Münih'teki adam Nurnberg'e gittiğinde de anlaşma sıkıntısı çekiyordu, ama Rotterdam'daki adamla biraz daha ileri bir anlaşmazlık yaşıyordu. Kısacası, Danimarkalılarla, İsveçlilerin ve Norveçlilerin ayrı dillerde konuştuklarına karar vermeleri 19. yüzyılda gerçekleşti, yoksa hepsi aynı dilde konuşuyorlardı. Sırplar, Hırvatlar ve Boşnakların ayrı dilde konuşmaya karar vermeleri daha üç gün öncesine dayanır, yoksa onlar da aynı dilde konuşuyorlardı. Bunlar çok siyasete bağlı kararlar, ama ulus-devlet böyle bir dilsel temel gerektiriyor ve dil, milli dil olunca da milliyet meselesi başlıyor. Şimdi bu yeni siyasal örgütlenme biçimine yeni bir ideoloji lazım...

Bu ideolojiye dilden başka simgeler de, örneğin bayrak ve marş gerekiyor...

Fransız ordusu harbe giderken Fransa kralının armasını yanına alır, giderdi. O armada beyaz zemin üzerine üç sarı zambak bulunuyordu. Paris şehrinin arması da kırmızı ve maviydi. Sonra Devrim oldu; kral, Versailles'dan getirilip Tuilleries'de oturmaya mahkûm edildi. Karman çorman aylardı. Kralı da alkışlayanlar vardı ve kral hoş görünmek için kırmızı mavi Paris armasını kendi beyaz armasının üstüne koydu. Buradan Fransız bayrağı türedi. Ondan sonra tüm Avrupa ülkeleri üç renkli bayraklar edindiler. Bir Devrim'le birlikte geldiği için, renkler başında hiç de öyle olmayan biçimde yorumlandı; mavi özgürlük oldu, kırmızı kardeşlik, beyaz da eşitlik. Böylece ulusal bir bayrak çıkmış oldu, herkes süratle bir ulusal bayrak edindi. Prusya'yla savaşırken "Marseillaise" diye bir marş yazmışlardı; Marsilya'dan bir grup adam Devrim'e katılmak için bu marşı

söyleyerek Paris'e girmişti, adı da buradan geliyordu. Bir süre sonra "Marseillaise" Fransız ulusal marşı oldu. Sonra diğer ülkeler de kendilerine birer ulusal marş yazdılar... Bunlar yeni toplumsal örgütlenme biçimini, ideolojisini haklı gösterme yöntemleriydi. Bu örgütlenme biçimi her zaman ya biraz büyük ya da küçük geldi, insanlığa. Çünkü insanın psikolojik olarak sıcaklık duyması ve sadakatle bağlanması biraz bireyselliğiyle, kişiliğiyle sınırlıdır. Ben Barcelona'yı gidip görmüşümdür ve severim, Yozgat'ı da gidip görmüşümdür ve sevmem, ama milletim bana Yozgat'ı sevmeyi, Barcelona'yı sevmemeyi emrediyorsa, burada tuhaf ve benim psikolojime aykırı bir durum vardır. Öyle şartlandırdıkları için çoğunluk Yozgat'ı sevmek zorunda hissediyor kendini. Bir yandan da bizden bu kadar sadakat talep eden bu birim, özellikle bugünün dünyasında sorunlarımızı çözmeye yetmiyor. Çünkü sorunlar da artık ulusal sınırlar içinde değil. Dolayısıyla, çözümler de o sınırlar içinde olamıyor, ama bir örgütlenme biçimi olarak o milliyetçi ideolojiyi yaratması lazım ki, bütün topluma, o toplumun nasıl yaşayacağına karar veren bir birim olarak ayağının basacağı bir yer olsun. Bu, şunla bunla hem milleti, hem de başında ben varım diye kendini meşrulaştıracak bir dizi sistem ve dünya tarihi gibi kocaman bir süreç içinde oldukça kısa bir süre de olsa, hâlâ içinde bulunduğumuz dönemin temel dinamiği. Belirleyici olan hâlâ bu sistem. İlk örnekler dışında olanlar, oradan türeme oldukları için milliyetçiliği her zaman daha sert, daha travmatik yaşamışlardır. Norbert Elias, Almanlar kitabında, bir Almanın kendisiyle gırgır geçme yeteneğinin çok az olduğunu ve Almanya hakkında ironik, biraz alaylı bir laf edildiğinde derhal alınıp hadise çıkaracağını, ama bir İngiliz ve bir Fransızın hiç de böyle davranmayacağını, gayet rahat gırgır geçebileceğini söyler. Şimdi milletlerle ilgili genelleme yapmak yanıltıcı olur, çünkü milletler

milyonlarca insandan teşekkül eder ve milyonlarca insanı şaşmaz bir şekilde içine alacak genelleme yapmak zordur. Bir yandan da bu genellemeleri yapmadan konuşamayız.

Elias'ın tarifindeki gibi bir genelleme yaptığınızda ve ulusdevleti kurma ve sürdürme yöntemlerine baktığınızda da Türkleri Almanlara benzetiyor musunuz?

Tabii, hem de çok benzetiyorum. Benim üstünde çalıştığım üç örnek, Japon, Alman, Türk... Üçünde de ciddi bir mizah eksikliği vardır. Gene de, öbür ikisiyle kıyaslarsak, en iyisi biziz aslında. Biz, en azından, yanımızda ecnebi yoksa kendimizle matrak geçebiliyoruz, ama bir Alman veya Japon, o kadar içselleştirmiş ki bu bağlılık halini, kendi başınayken de pek gırgır geçemiyor.

Bu espri yeteneğinin diğerlerine göre daha iyi olmasında çok kültürlü yaşamanın etkisi olabilir mi?

Bir miktar payı olabilir. Kendi aramızda, mesela Bektaşi fıkralarında, birilerine söylemek istediğimiz lafı zındığa söyleterek bayağı mizah yapmışız. Bunun benzerleri Alman veya Japon kültüründe yok. Onlarda tabii bizdeki çokkültürlülük hiç yok, Almanya'da Alman, Japonya'da Japon olmayan yok. Japonların bir de azınlıkları olsaydı, aman Allahım, o ulusdevletin kurulması nasıl kanlı, korkunç bir şey olurdu? İnsan dışarıdakilere yaptıklarını görünce böyle düşünüyor...

Ama bu mizah gücü ve yeteneği bizi yine de sert, travmatik bir ulus olmaktan, bir şiddet kültürünün içinde yaşamaktan kurtaramıyor. Kendimize yönelik her eleştiriyi kimliğimize yönelik bir saldırı olarak görüyoruz...

Galiba bunu, Ziya Gökalp'in medeniyet, kültür ayrımını daha önce de konuştuk. Bunlar İngiliz, Fransız kültüründe yoktur. Çünkü onların akıllarından, medeniyetim benim Fransızlığımla çelişiyor mu diye bir düşünce geçmez. Çünkü bu işleri, hem ekonomisini hem siyasetini ilk onlar yapmışlar, onun için çok komplekssiz olmuşlar. Bizdeyse sonradan olduğu için, derhal bir kimlik meselesi haline geliyor.

Bu kimlik meselesi Cumhuriyet'in ilk döneminde edebiyata nasıl yansıyor?

Milliyetçiliğin başlamasıyla birlikte belli birtakım kademeler oluşuyor. Bir Batılılar var, bu Batılıları genellikle bize düşman diye kabul ediyoruz, ama biz de onlar gibi olmak ve onların arasında yer almak istiyoruz. Edebiyata bakınca İngiliz, Fransız, Alman olup da çok iğrenç işler yapan adamlar yok. *Sodom ve Gomore*'da eşcinsel, zampara İngilizler var, ama mesela Ömer Seyfettin'in Bulgarları gibi bir şey yok.

Sodom ve Gomore *öyle ya da böyle dünya edebiyatında yer edinmiş bir roman, Ömer Seyfettin'de böyle bir başarı da yok...*

O kadar da fark yok aralarında, *Sodom ve Gomore* da çok aksayan tarafları olan bir roman. Ömer Seyfettin'in bazı hikâyelerinde vahşet daha belirgin, ama öte yandan, içeriğine katılmasak da, usta bir hikâyeci dedirtecek hikâyeleri de vardır. Bazı yerlerde iğrenç denecek derecede bir anlatım da görülüyor, ama o da sadece milliyetçilik meselesi değil, muhtemelen kafasından geçirdiği fantezileri kötü adamlara yaptırmasından ileri gelen bir şey. 'İçimizde kötüler var, şimdiye kadar iyi muamele ettiğimiz gâvurlar şimdi bizi arkadan vuruyorlar' demesi milliyetçi yönünü gösteriyor. Bu gâvurlar da döneme ve ta-

rihsel soruna göre biraz değişebiliyor; bir dönem bizi sırtımızdan vuranlar Bulgarlar. Onlarla 1913'ten sonra fazla bir ilişkimiz kalmayınca, sıra Rumlara ve Ermenilere geliyor, Yahudiler onlar kadar girmiyor edebiyata. Rumlar ve Ermeniler her türlü kötülüğü yapan adamlardır, onlarla barışmamıza pek imkân yoktur. Yakup Kadri, Kurtuluş Savaşı başlarında yazdığı yazıları *Ergenekon* başlığı altında toplar ve o yazıların birinde, "Biz Afrika'nın zencisi miyiz ki bize böyle davranıyorsunuz," diye bir laf eder. O anlayış çok hâkimdir, 'biz aslında Avrupalılarla bir olup Afrika'nın zencisine o şekilde davranacak kıymette adamlarız, bizim durmamız gereken yer konusunda Avrupalılar hata ediyorlar, onlar bu teknik arızayı giderebilirlerse aramızda çok ciddi bir mesele kalmayacak' anlayışıdır bu, çünkü gözümüz oradadır. Rumlara ve Ermenilere önceleri, bugüne kadar kardeşçe geçinmiştik, nasıl böyle yaparlar, derken birdenbire bir sorun çıkınca, 'iki gün öncesine kadar uşağımız olan' gibi laflar kullanıyoruz. Müslüman olup da kötülük edenler de var: Araplar ve Kürtler. Orada biraz daha insaflıyız, ama tabii bu nefret dereceleri içinde, kendi içinden çıkan da en kötüsüdür. Bir de Kürt ve hainse ondan daha kötüsü olmaz. Bu 'Vatandaş, Türkçe konuş' gibi uygulamalara bu kademeler çerçevesinde bakmak gerekiyor. Batı dillerinde medeniyet kavramı *cité*'den 'şehir'den gelmiştir, onun için *citoyen*'dir, 'aynı şehri paylaşan'dır. *Citizen* (İngilizce), *citoyen* (Fransızca) kavramına karşı bizim bulduğumuz kavram 'vatandaş', ama tam tutmuyor. Aslında Türkçe'de onun karşılığı kelime 'hemşehri' olmalı, ama biz onu başka bir bağlamda kullanıyoruz. Halbuki vatandaş, ulus kurma sürecinin bir unsuru, yani biz şehrin ötesinde bir anlam atfediyoruz, ama bunun dışında da her türlü semantikte bunun bir başka türlü anlaşılma biçimi var. 'Vatandaş, Türkçe konuş' lafını bir *citizen*'a

söylemek kolay değil, çünkü şehri paylaşıyoruz diye, aynı dili paylaşacağız diye bir şey yok. Bütün kozmopolit kentlerde birçok dil konuşulur, bu da o kentin bir zenginliğidir. Kimse de onlara tek dil konuşacaksın diyemez. *Dünya* gazetesi bir başlık atmıştı: "Halk plajlara hücum edince vatandaş denize giremedi" diye. Bunlar bizim literatürde vatandaşın nasıl anlaşıldığının ilginç örnekleri.

Vatan, 'Vatandaş, Türkçe konuş' gibi asimilasyon politikalarının dışında günlük dilimize pek yerleşmemiş görünüyor, neden?

Yerleşeceği kadar yerleşti. Namık Kemal'den sonra vatan kavramıyla birlikte vatandaş da dilimizde yer etti. Vatan neresi deyince, Kastamonu da diyebiliyordunuz, Namık Kemal'den önce, Yurttaşı da 'yurt'tan türetiyorlar. Yurt, aslında çadır demek...

1970'li yılların başında, Yurttaşlık Bilgisi dersi vardı...

Yurt Bilgisi diye hatırlıyorum bizim zamanımızda, ama bu anlatmak istediği kavrama daha da uzak. Batı dillerinde *cite, civilisation, civil, citoyen* kavramları arasındaki akrabalık Türkçe'de çıkamıyor. Arapça'da *medine, medeni* gibi bir bağ var. Burada da Öztürkçecilik meselesi devreye girdiğinden 'uygar' diye bir kelime icat ettik. Orhun Anıtları'nı yazan Uygurları, alfabe sahibi Türkler olarak en medeni Türkler sayıyoruz, ama etimolojisini düşünürsek, bir *civilisation*'a bağlı olmak için bir ulusal aidiyete gerek yoktur. Türk açısından bakarsak, dünyada medeni olmak için önce Uygur olmak gerekir, mesela bir Alman, Uygur değilse medeni de olamaz.

'Vatandaş, Türkçe Konuş' uzunca bir süre uygulanıyor. 1927'de başlıyor, sertleşerek sürdürülüyor. 1928'de, Edirne'de bu

komutu taşıyan bir pankart yıkılınca Yahudilere saldırılıyor. Sonra Varlık Vergisi ve Trakya olayları görülüyor...

Trakya olayları daha öncedir...

Trakya'daki Sefarad Yahudileri 1934'te bir gecede İstanbul'a göç etmek zorunda kalıyorlar, çünkü Milli İnkılap *dergisi gençleri kışkırtıyor... Sonra dava açılıyor, saldırganların ve kışkırtıcıların bir bölümü yargılanıyor, ama bu tehdit hep sürüyor... Sonunda sıra Varlık Vergisi'ne geliyor... Arada başka olaylar da yaşanıyor, sanırım.*

Ufak tefek şeyler var, özellikle Rum nüfusla itiş kakış hep devam ediyor. Yahudilerle ilişkiler sonraki yıllarda çok daha rahat görünüyor, ama bilemiyorsunuz ne oluyor, ne bitiyor. Balat'ta Ahrida Sinagog'u vardır, döşemesi mermerdir. Bir ziyaretimde, orada bulunan Yahudilerden biri, dünya savaşı sırasında süvari birliklerinin sinagogu at ahırı olarak kullandığını söyledi. Bir sinagogu at ahırı yapmak normalde insanın aklına kolay kolay gelmeyecek bir şey. Herhalde Hitler'e verilen tavizlerden biriydi.

İkinci savaş sırasında Yahudileri hedef alan İstanbul'da fırınlar yapıyoruz, türü söylentiler yayılıyor, daha da sert uygulamaysa Aşkale'de açılan çalışma kampı. Vergi ödeyemeyen 1,229 kişi Aşkale'ye gönderiliyor ve içlerinde hiç Müslüman Türk yok...

Orası Auschwitz modelinde bir yer değil, varlığının göz korkutması bekleniyor. Parası olan versin, kendini buradan kurtarsın, deniyor. Taş kırdırtmak, yol inşaatında çalıştırmak gibi işleri seçmeleri zaten bu yüzden, ama imha etmek, yok etmek gibi amaçlar güdülmüyor. Yıldırma politikası olarak da bakılabilir, tek tip üniforma giydirmek gibi uygulamalar söz konusu tabii...

O halde Varlık Vergisi'ni nasıl açıklayacağız?

Bir yanıyla azınlıklardan kurtulmak isteniyor, bir yanıyla da sermayeyi millileştirmek. Bir yanıyla mazeret olarak, söyledikleri şey de doğru, para lazım, bunu elde etmenin en kolay yolu da bu.

Bütün bu sebepler ve mazeretlerde öncelik hangisinin?

Asıl amaç, azınlıklardan kurtulmak. Atatürk'ün, İsmet İnönü'nün kuşağı, 'biz bu gayri müslimlerden kurtulmadıkça hep bize müdahale edilecek' diye yetişmişler. Tabii ki sermayeyi millileştirme çabaları da var. Bu adamlar, Rumlar da çok hırlı değiller, özellikle Haymatlos statüsünde olanlar, vergi kaçıran, kendi statülerinin verdiği her türlü imkândan sonuna kadar yararlanarak, Türkiye'ye hiç hayrı dokunmayacak şekilde kendine birikim yapan tipler. Bunlar, Cumhuriyet döneminde de devam ediyor. 1960'larda İstanbul'u terk edenlerin arasında dahi Haymatlos statüsünde olanlar vardı.

1964'te bir göç dalgası daha var, Haymatlos Rumlar, o dönemde de var mı?

Evet, o zaman da varlar.

Bu uygulamayı en ağır hangi azınlık grubu yaşadı?

En ağır, Rumlar. Sonra Ermeniler, Yahudiler, Selanikliler.

Bütün bu sürgünlerin, mübadelelerin yol açtığı zararlar ne, kültürel ve ekonomik açıdan?

Egemen sınıf için sadece mülk yeterli değildir. Görgü, kültür de gerekir ve bunlar da kolay elde edilen şeyler değildir. O

yüzden zenginlikle burjuva aynı şey değildir. Kimseyi kolayca aristokrat ya da burjuva yapamazsınız, ama bizim acelemiz olduğundan temelleri böyle atılıyor. Bu bize mahsus değildir, dünyanın her yerinde ilk birikimde talan hikâyesi vardır. Hatta Marx, *Kapital*'de uzun uzun bunun teorisini de yapar, "Talan ilk birikimde zorunlu bir unsurdur," der. Ben o kanaatte değilim, olduğu zaman hızlandırır, ama olmadığı zaman da olur. Ticari sermayeden kapitalist sermaye birikmez anlayışına da katılmıyorum.

Ama, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir ticari sermayeden de söz edemiyoruz.

Hayır. Sermaye birikimi, devamlı organik ve doğal olmayan koşullarda olmuştur. Buradan da kitaba uygun burjuva çıkmaz, zengin çıkar.

Osmanlı'nın sermaye birikimi yok muydu, 1914'de, sermaye yatırımlarının yüzde 15'i Osmanlı'ya ait, bu sermaye nereye kaydırılıyor?

Osmanlı'dan geçişte büyük bir kopuş oldu, Osmanlı'nın üst tabakasından Cumhuriyet üst tabakasına başarılı geçiş örneği çok azdır. Güngörmüş, münevver aile söyleyebiliriz, ama bunlar burjuva aile değildir. Ragıp Paşa'dan Sarıca ailesi çıktı, ama mesela Ahmet Tevfik Paşa'dan Park Otel'i kuran Okdaylar çıkabildi. Gayrimüslimlere bu imkân verilmedi, yine de ithalat gibi ticari hamlelerin başlamasıyla en çok Yahudiler zengin olabildi. Rumlar, Ermeniler işlerini bırakıp göçtüler. Sonra bir tekelci burjuva yetişti; Ankara'da iki hanım bilmem ne balosuna bilet satarlar, bir dükkâna girerler, yaşlı dükkân sahibine bilet alıp almayacağını sorarlarken, bir kapı açılır, gençten bir adam, "Bilet alıyoruz," der, bu genç adamın adı da

Vehbi Koç'tur. Bakkaliyeden bugünkü duruma gelirler. Meşhur Limancı Hamdi, Ahmet Hamdi, beş kişi bir araya gelirler, yedi bin lira kadar bir sermayeleri vardır, bunun beş bin lirasıyla bir motor alırlar. Giderler, Ankara'da tanıdıkları bakanlar aracılığıyla İstanbul Liman Şirketi'nin imtiyazını alırlar, sonra da o motora binip sağı solu gezmeye başlarlar, gelen gemilere kömür satar, nakliyat yapan şirketlere gidip, bu tekel bizim elimizde derler, siz de yapabilirsiniz, ama yaptığınız işlerin yüzde onunu alacağız, derler. Türkiye'de kapitalizm böyle, devletle iç içe kuruldu. Onun dediğinin dışına çıkamaz, kafa tutamaz, böyle bir burjuvazi yaratmıştır. Bir yandan bu tekelci burjuvazi kendi içinde dönüşüm geçirmeye başlar.

Bugün artık bir burjuva sınıfının oluştuğunu söyleyebilir miyiz?

Aşağıdan yukarı yeni yeni hareketler geldi. Bugün artık bayağı yaygın bir burjuva kısmı oluştu, Anadolu aslanı, kaplanı dediklerimiz. O eski tekelci burjuvazi şimdi epey medenileşti, burjuvalaştı. Kendini artık reşit hissediyor. Devlete hâlâ epey bağlı kalanları olmakla birlikte artık o vesayetin dışına çıkmak istiyor.

TÜSİAD'ın zaman zaman siyasal taleplerde bulunduğu, insan hakları, demokrasi, AB konusunda hükümetle ters düştüğü oldu, ama bunlar hep kısa soluklu tepkilerdi, önünde sonunda bir anlaşmaya gidildi...

Başbakan da gerçek iktidar olmadığı için öyle şeyler olacak.

Azınlıklara yönelik uygulamaların tarihine baktığımızda, bilmekle yetinmek mi gerekiyor, yoksa bir yüzleşmeye mi ihtiyacımız var? Bir yanda ulus-devlet kurmaya çalışan, bunun için ser-

maye oluşturmaya çabalayan bir ülke, diğer yanda bunun için yaşadıkları topraklardan sürülen milyonlarca insan. Bu tarihi nasıl okumalı ve yorumlamalıyız?

Hukuk dışı yapılan şeylere göz yummamak gerekir. Machiavelli, "Amaçlar, uğruna kullanılan araçları meşrulaştırır," demiştir; artık evrensel olmuş bir laftır bu. İnsanlar karar vermeliler, Makyavelci mi olmak istiyorlar, başka bir şey mi? Tüm bunlar oldu diye sonuçta Türkler canavardır demek de gerekmiyor. Türklerin yaptığı her şeyi başkaları da kısmen, değişik zamanlarda yaptılar. Türklere özgü suçlar yok dünyada, bütün insanlar suç işlediler. Suç işlemek güçsüz olmakla ilgilidir; bir anlamda, güçsüz olduğun için suç işlemek zorunda kalırsın, çünkü suç işlemeden o istediğin şeyi yapmaya gücün yetmez. Ama tabii suç işlemek aynı zamanda bir güç göstergesidir, çünkü bir gücün varsa suç işleyebilirsin, yoksa işletmezler. Böyle, paradoksal tarafı vardır suç olayının. Ben dünyada, elinde güç olup bunu suç işlemek için kullanmamış bir örnek bilmiyorum. Türkler de tam bu tanımlara uyan bir yakın dönem tarihi yaşadılar. Hem asıl gerekli olanlara güçleri yetmedi, hem de birtakım suçlar işlemeye güçleri yetti.

Bu suçlar işlenirken topyekûn olmasa da halkın katılımını da görüyoruz, ama suçluyu ararken önce iktidarlara mı bakacağız?

Tabii, öncelikle onlara bakacağız, çünkü bu suçlar işlenirken toplum tarafından hoş görüldüğü, toplum tarafından desteklendiği görülebilir, ama sonuçta toplumları elitleri biçimlendirir. Böyle bir eğitim vermişsen olacağı da budur.

Ulus-devlet olmanın ilk gereklerinden ikisi, cumhuriyetin ilk on yılı içinde gerçekleştiriliyor; 1930'da Türk Tarih Heyeti,

1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruluyor. Aynı yıllarda, bu iki kurumun çalışmalarını topluma yaymaya öncelik veren Türk Ocakları da var, hatta Mustafa Kemal'in bu kurumu, iktidarına ortak görerek kapattırdığı iddiaları da vurgulanıyor. Türk Ocakları kapatıldıktan bir yıl kadar sonra, aynı amaçlı Halk Evleri açılıyor. Bu kurumların milliyetçi kültürün gelişmesindeki payları ne?

Türk Ocakları başından beri vardı, lağvedildi ve Halkevi adını aldı. Bu da aslında ilginç bir karar ve arkasında daha çok Türk Ocakları'ndaki ırkçı örgütlenmenin yattığını düşünüyorum. Bir yandan da sosyalist olmayın, ama halkı da ihmal etmeyin diyen bir ilke, halkçılık, oklardan biri haline geliyor. Bunlar, korporatist anlayışı pekiştirecek kurumlar, normal olarak milliyetçiliğe istim verirken bir de tam karşılığında, bir trend gibi, Halkevi'ni, TDK'yı, TTK'yı iktidarın organları haline getiriyoruz herhalde. 1930'larda Bela Bartok, kurulacak olan konservatuarı açmak üzere Türkiye'ye gelir. Yanında asistanı Adnan Saygun, dolaşırlar, folklorik malzeme toplarlar. Sonra ne yazık ki, Bartok değil de, Paul Hindemith gelip açar konservatuarı. Bartok yerel musikilere meraklı olduğu için bu daha anlamlı bir deney olabilirdi, Hindemith ise Bach öğretmiştir. Neyse, mesele o değil. Bartok, Türk musikisinin yapısı üzerine bir kitap yazar, kitabın önsözünde Halkevi Partisi tarafından Türkiye'ye davet edildiğini, onların yardımıyla dolaştığını anlatır. Bu, adı geçen kurumların işlevini anlatan küçük bir anekdot. Modernist hareket, Cumhuriyet'ten öncesini de alırsak, başından beri ideolojisi zayıf, dar kadro hareketidir, onun için de bürokrasi Türkiye'de böylesine güçlü ve köklüdür. Dönüşüm, ancak kanun çıkararak olur, dönüşümün başka bir dayanağı yoktur. Neye dayanarak dönüştüreceksin? Hukuk normal olarak dünyanın her yerinde görece muhafazakâr bir şeydir, var olan ilişkileri esas alır, neyin, na-

sıl yapılacağının esaslarını çizer. Tabii, biz dönüşüm yapmak istediğimiz için, bizimki var olmayan ilişkileri yaratmak üzere kurulu bir hukuktur. Tekeşliliği esas alan medeni kanun çıkarılır, oysa fiili durum öyle değildir. Buna benzer pek çok durum var. Bunu nasıl kontrol edeceksin, tabii yine bürokrasi yoluyla. Benim, *homo legalicus* dediğim, yarı aydın bir adam yetişmiştir; bu adam *homo economicus* değildir, çünkü burjuva düzeninde olduğu gibi ekonominin bir lokomotif gücü yoktur. *Homo legalicus*'un dinamiği, kanunlarıdır. Onun için de zaten modernleşme tarihinde yayımlanan en önemli ideolojik organlardan biri, adını *Kadro* koymak durumunda kalır. O da bunu tanrı vergisi olarak kabul eder. Kadroyla ne yapılabilir, o kadro nasıl yetiştirilebilir? İttihat Terakki de, Cumhuriyet de buralardan bakar; bir kitle teorisi, bir kitle projesi yoktur. Bir köylü toplumundan bir sanayi toplumu çıkarma projesi de yoktur. Bu, esasında sosyalizmde olan projedir, Kemalizm'de 'köylü efendimizdir' gibi laflar, yani bir popülizm var, ama ben bu cümlede köylülüğü başka bir şeye dönüştürme arzusunu sezmiyorum, öyle bir koku almıyorum. Aksine, bu cümlede âdeta köylülüğün kutsanması ve ebedileşmesi gibi bir özlem hissedilir. Zaten anti-kentleşme, anti-sanayileşme politikası güden birtakım önemli kişilerle kurumlar olduğunu biliyoruz, bunlardan biri de Fevzi Çakmak'tır ve bu bilinçli bir karardır. İşçi sınıfı artınca sosyalizm oluyor, o halde sanayileşme olmasın, diye düşünülür. Ben bunun farkına Gellner'ı okuduğum zaman vardım, onun sorduğu bir sorudur: 'Cumhuriyet'in köylü kitlelerini başka bir şeye dönüştürme yolunda ciddi bir projesi var mıydı?' Ben, o zamana kadar, sanki böyle bir proje vardı ve gerçekleşememişti diye düşünmüştüm. Gellner'ı okuduktan sonra hakikaten böyle bir proje var mıydı, diye bir daha düşündüm, varsa da çok fazla izini görmüyorsun.

Peki, ne yapmayı düşünüyor? Nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşıyor, modernleşirken bu kalabalık için nasıl bir dönüşüm öngörüyor?

Gene köylüyü tutarak, kendi içinde bir şekilde modernize etmek gibi bir şeyi öngörüyor, çünkü 1940'lara geldiğimizde Köy Enstitüsü projesi çıkıyor ortaya. Bu projede köyler kendine yeterli ekonomik birimler olarak tasarlanıyor. Hem bilgi ve ideoloji verecek, hem de bunu maddi bir üretime dönüştürecek, köyün kendi içinden yetişmiş, dolayısıyla güvenilir ve sözü kabul edilebilir öğretmenler yetiştirmek öngörülüyor. Bu öğretmen, bulunduğu bölgeye göre köylüye neyin nasıl yapılacağını, bağcılığı, arıcılığı, duvar örmeyi, vs. öğretecek. Bunları 1930'larda yazılmış birtakım ütopik romanlarda da görüyoruz. Halk Partisi'nin yayını, Ziya Çalık'ın yazdığı *Takma Ayak Hasan Çavuş* romanı ve onun tekrarı gibi olan Hakkı Kamil Beşe'nin *Tek Çarık Yüzbaşı*'da, biri yüzbaşı diğeri çavuş, asker ocağında aydınlanan, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra köyüne dönüp burada kalkınma başlatan adamlar anlatılır. Bu kitapları okuduğumuzda aynı tren bizi Şevket Süreyya'nın *Toprak Uyanırsa* romanına getirir. Bir yandan kapitalist ve ulusal pazar diye bir şey, öte yandan ulusal pazara kapalı, kendine dönük, otarşik birimler olarak köyler öngörülür. Bunlar birbiriyle çelişen projeler, ama müthiş bir köy enstitüsü romantizmi vardır Türkiye'de. Bu, kısmen oradan yetişmiş öğretmenlerin daha anlaşılır sebeplerle yaptıkları bir romantizmdir, Kemalist aydın diyebileceğimiz insanın yüceltildiği, çağdaş ve çağdaşlaştırıcı proje olarak savundukları şeylerdir. Ama ben içinde ciddi bir sanayileşme projesi içermeyen bir çağdaşlaşma projesi nasıl olur, bilemiyorum.

Bugün de solcuların özlemle baktıkları bir proje bu.

Türkiye'de solcular arasında çelişkiden geçilmez zaten. Öztürkçe gibi bir ırkçı projenin destekçisi olurlar, sanayileşmeyi es geçen bir köylü projeyi ilerici olarak benimserler. Enternasyonalist değil, milliyetçidirler. Türkçe'yi köylü şivesiyle konuştuğu için başbakanla dalga geçebilirler. Batı ülkelerinde bir politikacı şivesini düzeltmişse bile özellikle şive konuşur ki ona aşağıdan gelen adam desinler, ama Türkiye'de bunlar böyle davranır, böyle tepki gösterirler.

Köy Enstitüleri'ni de milliyetçi ve milliyetçiliği besleyen kurumlar olarak değerlendirdiğinizi söyleyebilir miyiz?

Evet. Latife Tekin, kırdan kente gelmiş insanların romanı *Sevgili Arsız Ölüm*'ü yazdığı zaman, bunu söylemiştim. Cumhuriyet köylülere eğitim vererek, yetiştirerek, bunlara kentli bakış açısını empoze etti, bunun edebiyat içindeki yeri de ancak natüralizm olabilirdi. Mahmut Makal gibi adamlar natüralist edebiyat yaptılar. Köyden yetişme oldukları, oranın malı oldukları halde verilen ideolojiyle oraya dışardan bakmayı öğrendiler. Latife Tekin ise dünyayı o insanın baktığı yerden görmek nasıl mümkündür, ona bakıyordu. Onu yapabilmesi için onun da başka bir yerden bakması gerekiyor, o da Cumhuriyet'in yetiştirdiği yer değil, tamamen uluslararası bir yerden bakarak bunu yapabiliyordu. Evet, oradan yetişenler elit değillerdi, ama elitler onları yetiştirdi, ileride elit olmaları ve başka elitler yetiştirmeleri ümidiyle. Dolayısıyla ben, bütün bu kurumların bir sol projeyle ilgisini kuramam.

'Komünist eğitim veriyorlar', 'fuhuş yuvası' gibi birtakım asılsız iddialardan öte Köy Enstitüleri'nin kapatılma sebebini, mo-

dernleşme yolunda, köyden el çekip kentleşmeye ve sanayileşmeye doğru bir yol açmakta aramak gerekmiyor mu?

Altta yatan tarihi sebep budur. Toplumsal ilişkilerin birbiriyle bağdaşır olması gerekir. Tamamen farklı üretim tarzlarına tekabül eden üretim ilişkilerini bir genel üretim sistemi içinde birbiriyle eklemleyebilirsiniz, ama onların bağdaşması, birinin ötekine engel olmaması lazım. Mesela, kölecilik gibi çok eski dönemlerde var olmuş bir sisteme göre davranarak köle getirip, Amerika'nın Virginia'sında pamuk tarımı yapabilir ve bunu 19. yüzyılın birtakım koşullarıyla beraber yürütebilirsiniz. Ama bir zaman sonra Kuzey Amerika'da gelişen sanayi üretiminin gerektirdiği ilişkilerle, güneyinde kalan köleliğe dayalı pamuk üretim birbiriyle bağdaşmaz hale gelir. O zaman daha güçlü olan, öbürünü tasfiye eder. Şimdi bu yapılırken insanlar genellikle benim onu açıklamak için kullandığım terminolojiyle konuşmazlar, Amerikan Cumhurbaşkanı Abraham Lincoln kalkıp, 'Güneydeki bu plantasyon pamuk üretimi, kuzeydeki yapıyla bağdaşmaz hale gelmiştir' demez, 'bu insan haklarına aykırıdır, kölecilik şudur budur' der. Başka ideolojilerde de başka türlü gerekçeler bulunur. Burada da bu bağdaşmazlık insanların bilinçlerine, onların genel ideolojilerine yansıdığı için, kırsal ve hâlâ eşraf, mütegallibe alışkanlıkları içinde kapitalistleşmeye, burjuvalaşmaya çalışan adamlar 'okullarda komünistlik var, kim kiminle yatağa giriyor, belli değil' gibi gerekçelerle Türkiye'nin geleneklerine göreneklerine dayanarak okulu kapattılar, ama altta o gerekçelerin adiliği ve zırvalığından öte, dolayısıyla göz ardı edilmemesi gereken bir tarihsel eğilim de yatıyordu, sanırım.

Aynı yıllarda Tercüme Bürosu da var. Bu büroda yapılan çevirilerin, çalışmaların milliyetçi düşünce üzerindeki etkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz; dünya klasiklerini, felsefe ve uygar-

lık tarihine ilişkin metinlerin çevrilmesinin milliyetçiliğin gücünü kırmak gibi bir faydası var mı?

Var tabii. Bunlar önemli projeler. İçine kapanmayı bu kadar marifet bilen bir topluma, kendine göre bir hareket yaratmayı amaçlayarak dış dünyadan çeviri yapmak, iyi ve önemli bir politika. Köy Enstitüsü'nün de kurucu ideoloji içinde bir yeri var, ama bir yerde bir hareket başlattığınızda bu hareket çok kolay kontrol edilemeyebilir, dolayısıyla başlatanın onunla ilgili amaçlarının dışına da taşabilir. Türkiye gibi hep statik tarafları ağır basan bir toplumda, bütün bu başlatılan hareketlere iyi gözle bakmak ve iyi ki olmuş demek gerekir, bence.

Cevat Şakir'in mavi yolculuklarını, Vedat Günyol ve Sabahattin Eyüboğlu'nun Anadolu kültürü üzerine çalışmalarını, Anadolu'ya başka bir gözle bakma isteğini nasıl yorumluyorsunuz?

Bunu Ekrem Akurgal da söylerdi, "Biz Hitit'lerden gelmedik," derdi. Öyle olunca da güneş-dil gibi, o tuhaf teorilerle konuşamazdık, ne bileyim, üniversitelerde konferanslar veremezdik. Ama Akurgal güneş-dil teorisinden çıkabilecek en ileri, en sivilize mesajı çıkarmıştı: Madem biz vaktiyle Hattiler'in, Hititler'in oturduğu memlekete gelip yerleştik, onlar bizi doğurmasa da kendimizi onların manevi evlatları sayabiliriz. Biz onların kurduğu düzenden bazı şeyleri almakla kalmadık, onlardan çok şey de öğrendik, bu yüzden onlara kendi atalarımız gibi bakabiliriz. Mavi Anadolu düşüncesi de biraz böyledir, ama bence asıl önemlisi, 'biz Orta Asya'dan geldik, bizim tarihimiz Malazgirt'le başlar' diyen teorileri büsbütün söküp atmasa da en azından onların yanına bu düşünceyi koymasıdır. Burada, keşke öyle olsaydı diyebilirim, çünkü o medeniyetleri çok fazla kendimize kattığımız, özümsediği-

miz söylenemez, özümsendiği kadarı da sonra hafızadan gitmiştir. Selçuklular'dan önce başlayan ilişkilerden bir Dede Korkut hikâyeleri çıkıyor ortaya, ondan sonra bu hikâyelerin içine Akkoyunlular, Karakoyunlular bile karışmış olabilir. Bu öykülerin içinde Tepegöz vardır ve onun söylediği birkaç cümleden, Türklerin de her normal topluluk gibi gidip yerleştikleri yerlerdeki insanların bazı özelliklerini alıp kendilerine uyarlayabildiklerini görüyoruz. Burada, Türklerin Anadolu'da bir mitoloji oluşturmaya başladıklarını söylemek mümkünken, 'hayır, bu Orta Asya değil, bu Yunanistan'dan, Yunan mitolojisinden kopya derler' deyip o kapı tıkanıyor, bunun yerine olmadık birtakım hikâyelerin peşinden gidiliyor. Bunlar da yine ulus-devlet için yapılan şeyler, burada söylemek istediğim şu ki, Halikarnaslı gibi insanların, şu aşamaya değin milliyetçi olmayan bir yorum diye konuştuğumuz düşünceleri, aslında son derece milliyetçi birtakım isteklerle, düşüncelerle gerçekleştirmeleri. Cevat Şakir kahramanlarını özellikle anti-Batı, anti-Grek temele oturtur, tam bir bağnaz şovenizm uygular. Güneş-dil teorisinin 'Niagara' buluşu gibi yöntemlere başvurur (dönemin basını kelimelere Türkçe köken arayışını mizaha aktarırken, Niagara'nın 'ne yaygara'dan, 'Amazon'un 'amma uzun'dan geldiğini yazıp çizmişlerdi), zeybek Bakûs'ten gelmektedir, vs vs... Bu, epey bir 'folk' etimolojisidir, anakara Yunanistan bağnaz ve kötüdür, burası yani İyonya, materyalisttir, demokrattır. Üstelik aynı durum bugün de devam etmektedir. 'Özcü'lüğün bu türlüsü, bu da. Görüldüğü gibi, bu teori de böyle lüzumsuz birtakım anlatımlara dönüştürülmüştü.

İki ayrı üretilmiş tarihle karşı karşıyayız, sonuçta ikisinin de milliyetçi şablonu var...

Evet, ayrıca oturup kökensel bir roman da yazmamış, ama işte Uluç Reis, Turgut Reis gibi romanlarında inanılmaz bir yabancı düşmanlığı yapmış. Turgut Reis büyük bir ihtimalle Rum karışımı olan bir adamdır, Uluç Ali -asıl ismi Luka Galani- zaten İtalyandır, ama Halikarnas Balıkçısı onları safkan Türk yapmaya çalışmıştır. Uluç Reis'in İtalyan doğumlu olmasına dayanamıyorsun, bayağı bir kan saflığı arıyorsun, o zaman öbür projeyle bu nasıl bir araya geliyor, o zaman neden 'Mavi Anadolu' diye konuşuyorsun?

Neden? Bunu da milliyetçi bir kültür yaratma ihtiyacı olarak mı değerlendirmeliyiz?

O genel kalıp içinde bir tercih olarak değerlendirebiliriz.

Güneş-Dil teorisi, aslında dili Türkçeleştirme, kelimelere Türkçe bir köken arama çabasının kontrolden çıkmasının, yani amacından sapmasının bir sonucu. Her ulus-devletin kuruluş öyküsünde benzer saçmalıklar yaşandı mı? Dille, kelimelerle bu kadar oynamanın yarattığı sıkıntılar ne oldu?

Güneş-Dil teorisi, bir yanıyla, yaratılmış 'Öz-Türkçe' canavarından ricat sinyalidir. Çünkü 'özleşme' ciddiye alınır ve sonuçlarına götürülünce ortada dil kalmaz. 'Çarık', 'çadır', 'merdiven', 'serçe', 'pencere', 'dam' Türkçe değilse, 'su' Türkçe değilse, hangi kelimelerle konuşacaksınız? Ama bu 'ricat'ın yanında bir de 'ofansif' imkân tanıdığına inanılıyordu. Çünkü, malum, dünyaya medeniyet götürmüş oluyorduk, filan. Bu, Atatürk'ün zihninde ciddi bir konudur. Daha sıradan Türk milliyetçileri Attila, Cengiz diye işi götürürler, bu onlara yeter. Ama Atatürk 'askeri başarı'nın yanında, bir de 'medeniyet'

kokusu olmasının önemini kavrayacak kadar sofistike. Bu teoriyle asıl buraya varmak istiyordu. Tabii böyle asılsız esassız teorilerle varılacak bir yer yok. Bu girişim Cumhuriyet tarihine müthiş bir ırkçılık kamburu bindirdi, ya da zaten var olanı büyüttü; bütün toplumun tarihle ilişkisini berbat etti. Hâlâ düzeltemiyoruz. Bunlar çok kötü, ama yalnız bize özgü değil. Dil, ulusun kurucu ögelerinden olduğu için, her ulus-devlet kuranın dille ilgili bir sorunu olur.

1982 tarihli bir yazınızda, Osmanlı'dan başlayarak seçkinle seçkin olmayanın dille ayrıldığını, böylelikle dilin bir iletişim aracı olmaktan çıktığını vurguluyorsunuz. Bugün de aynı iletişimsizlik sürüyor mu? Bugün kullanılan dilde milliyetçiliğin yansımaları ne kadar güçlü?

Günümüzde özleşme, vb. dile dil-dışı müdahale eylemleri son bulduğu için toplum ve entelijensiya ayrı dillerden konuşmuyor. Gerçi entelijensiya içinden bir kısım, sahiden ayrı dili konuşuyor: İngilizce. O başka. Ama şimdi fark, her yerde olduğu gibi, eğitimliyle eğitimsizin aynı dili konuşmasında olabilecek fark. Aynı dili anlaşmamak üzere kullanma durumu değil.

Bela Bartok'tan söz ettiniz, Türkiye'ye geliyor ve araştırmalar yapıyor. Bartok Macar, o da İkinci Dünya Savaşı'ndan etkileniyor, hatta Naziler iktidara geldiğinde Almanya'daki bütün çalışmalarını donduruyor, sonraki yıllarda da ABD'ye göçüyor. Nazilerin iktidarda olduğu yıllarda çok sayıda bilim adamı ya Yahudi olduğu için ya da Nazilerle işbirliğine yanaşmadığından Türkiye'ye geliyor. Bugün de Türkiye'de bilimin tarihine bakıldığında, önemli bir parantez Alman bilim adamları için

açılır, ama savaş yıllarında bir an önce Türkiye'den gitmelerini isteyen bir politika izleniyor.

Evet, haklısın, bugün de üniversitelerin pek çok kürsüsüne baktığımızda omurgasını Alman bilim adamlarının kurduğunu görüyoruz. Mesela Dünya Hematologlar Birliği vardır, bir dönem başkanlığını Muzaffer Aksoy, bir dönem de Orhan Nuri Ulutin yapıyor. Türkler ön planda, ama bu herhalde kandan ileri gelmiyor. Hematoloji kürsüsünü Prof. Dr. E. Frank kurdu, Ulutin ve Aksoy da onun asistanlarıydı. Onun yanında yetiştikten sonra dünya çapında hematologlar olabildiler. Bu bilim adamlarının çoğu 1945'e kadar buraya ve uygulamalarına dayanabildiler, sonra da gittiler.

Gitmelerini sadece savaşın bitmesiyle açıklamak mümkün değil, sanırım. İstedikleri bilimsel çalışmaları yapmalarına da izin verilmiyor, uygun ortam yaratılmıyor.

Gitmelerine bazen bireysel, bazen memleketin genel koşulları sebep olabilir, ama sonuçta onları tutmak isteseydik, tutardık. Yapmamız gerekenleri yapmadık.

Neden yapmıyoruz, gerekçe yine yabancı ya da Yahudi düşmanlığı mı?

Böyle bir yanı olmakla birlikte, bu adamlar orada durdukça çapsız birtakım adamların sivrilmesi zorlaşıyordu. Bizde, milli sınırlar, gümrük sınırları gibi kavramlar gerçek işleyişlerinin dışındaki alanlarda da geçerli olmuştur. Koruyucu gümrük koymanın arkasında kalitesiz mal üreten fabrikalar kurarak milli burjuva olma kolaylığı, entelektüel gümrüklerin arkasında da akademik-entelektüel hayata kalitesiz entelektüel

olarak devam etme imkânı vardır. Bilim adamlarını gönderirken bunların hepsi kullanılmış.

Yine ikinci savaş sırasında Türkiye'nin eğitim için Almanya'ya gönderdiği öğrenciler var, onlara baktığımızda da bir bölümünün Nazizmi benimsediklerini, üniversitelerde ya da bulundukları konumlarda faşist bir siyaset güttüklerini görüyoruz.

Bunlardan biri Erbakan'dır, mesela. Onun dinciliği ağır basar, ama dinciliğinin yanı sıra Naziliğe yatkın denecek düşünceleri vardır, anti-Semitizme prim vermiştir... Mühendislik ya da başka alanlarda pek çok isim var. Elbette, Almanya, faşist düşüncelere yakınlaşmak için daha uygun bir ülke.

Almanya'da faşistler iktidarda bulunmasa ve savaş olmasa da benzer ideolojiyle döneceklerdi diyorsunuz...

Evet. Bu Japonya'da da böyledir. Hiçbir şey rastlantı değildir. Bilmem ne kanununu Batı'dan almaya kalktıklarında önce Fransızlarla konuşmuşlar, ama sonra Alman kanunlarını almışlardır.

Altıncı Bölüm

Devletin Kanatları Altındaki 'Sağ', Devletle Göbek Bağını Kesemeyen 'Sol'

İkinci savaş yıllarında Varlık Vergisi uygulamasıyla, Yahudilere yönelik saldırılarla, yukarıda konuştuğumuz Alman bilim adamlarına yönelik tutumlarla milliyetçiliğin boyutunun ırkçılığa vardırıldığını söylemek mümkün mü?

Türkiye'de milliyetçilik ve ırkçılık her zaman yan yana gitti. Ne zaman biri önde ne zaman öbürü, anlaması zordur. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Mustafa Kemal'in Sovyetler'e karşı uyguladığı politika bir anlamda ırkçılığın siyasal sınırlarını çizmiş oldu. Çünkü dünyada yaşayan Türkler ve Turancılık dendiğinde bunların bir kısmı Sovyet toprakları içinde yaşıyordu, dolayısıyla Türkiye'nin bu tür bir ırkçı

politika uygulaması Sovyetler'in çok hoşuna gitmeyecekti. Türkiye'nin Sovyetler'e bir vefa borcu vardı ve Atatürk de bunları inkâr eden bir adam değildi. Her zaman gözü Batı'da olmakla birlikte Sovyetler'le iyi dostluk ilişkilerini önemsemiş, ırkçılığın kültürel platformdan siyasal platforma sıçramasına izin vermemişti. Kültürel ırkçılık yapılması demek, 'bu değirmen dönüyor' demektir. Yukarıda da sözünü etmiştik, Cumhuriyet'in erken yıllarında, Mustafa Kemal'in politikalarıyla birlikte bir Anadoluculuk akımı başladı, 'Türkçüyüz mürkçüyüz, ama her koyun kendi bacağından asılır, biz de şimdi Cumhuriyetimizi kurduk, Anadolu Türkçülüğü yapalım' dendi. Aslında Gökalp ve diğerleri de buna çok uzak adamlar değillerdir, ama bununla yetinmeyenler de vardı. 1940'lara doğru gelirken dünyada ırkçılığın dozu artınca, Türkiye'deki ırkçılar gittikçe daha fazla cesaret topladılar. Savaşa girilen yıllarda, başta Reha Oğuz Türkkan gibi adamlar, müthiş bir çığırtkanlığa girdiler, "Nazi Almanya ezeli dostumuz, biz de aradan saldırıp oradaki Türkleri kurtarmalıyız," demeye başladılar. Bunlar bir yandan somut politika olarak tavsiye edilirken, bir yandan da savaşçı olmanın ezeli ve ebedi bir erdem olduğu vurgulandı. Savaş sevmeyen ulusların yok olmaya mahkûm olacağının propagandası yapıldı. Tavşana kaç tazıya tut politikası uygulayan İnönü rejimi onların bu tavrına göz yumdu, çünkü onları susturmak Almanlara karşı durmak demekti. Ancak kazanamayacakları anlaşılınca Almanlara karşı tavır alındı. Herhalde çok ciddi bir örgütlenmeleri yoktu. Ayrıca kendini şöyle veya böyle Türk addedenlerin de aralarında bir birlik ve beraberlik yoktu. Eskişehirspor 1. Lig takımıyken, o zaman Eskişehir'le kim oynarsa oynasın ilk işleri, "İbne Tatarlar, altımızda yatarlar" diye bağırmaktı. Bunlarla böyle bir Turancılık yapmak kolay değildi. Biz, bu

terminolojiyle başka türlü duygular hissedemezdik. Bizim çok tuhaf bir yapımız var, kendimizden başka bir şey görmemek, kendimizden başka bir şeye saygı duymamak gibi. Korkunç bir anlayışsızlık.

Nasıl edindik bunu, sadece eğitimle, kültürle, tarihle açıklamak mümkün mü?

Böyle bir ideoloji var: bir yanıyla 'emperyal', bir yanıyla da köylü izolasyonu; bunu kendi doğal hakkımız sayıyoruz galiba.

O zaman Osmanlı'nın mirası demek yanlış olmaz.

Olmaz. Bu, yıkılan bir imparatorlukta ne yapacağız diye kafa yoran adamlar, çare olarak pan-şu, pan-bu gibi birtakım çözümlerle ortaya çıkıyorlarsa, demek ne kadar fiilen kötü durumda olsalar da, ayranları yok içmeye misali, birtakım teşrifattan vazgeçemiyorlar demektir.

Kaç kuşakta temizlenecek bu?

Bilemiyorum, bu eğitim sistemiyle temizlenmez, çünkü her şey bunu yeniden üretmek üzerine kurulu. Kendi kendine temizlenmesi de çok zor.

İkinci savaştan sonra dünyada faşizme karşı bir tavır gelişiyor, ama Türkiye'de durum biraz daha farklı, milliyetçilik Müslümanlık'la arasındaki mesafeyi kapatma çabasına girişiyor.

Şöyle denebilir, faşist akım siyasal harekete doğru kanalize oldukça kendi içinde de birtakım bölünmelere uğradı. Nihal Atsız diye bir adam bugün hâlâ onaylanmamış durumdadır,

çok okunur ve çok da saygı görür, ancak bir siyasal güç olmaktan çıkar, çünkü dinle bir alakası yoktur. Siyasallaşma kararıyla birlikte, Alpaslan Türkeş'le birlikte bugünkü MHP'ye de uzanacak olan çizgi, dindar olmaya karar verir. Tek tek bu adamlara baktığımızda hepsinin dinle ve Müslümanlıkla arasında bir ilişkisi bulunduğunu görürüz.

İslamcılarla ittifak kurmalarının sebebi, savaştaki yenilgi mi?

Hayır. Türkiye'de sağ, politika yapmak, dinle bir ilişki kurmadan mümkün değilmiş gibi bir zihniyet taşıyor, yani eğer bir kitleselleşme istiyorsanız, dini reddederek, dışlayarak bunu yapamazsınız. O adamların hepsi dinci hareketlere gayet kötü de bakarlar, ama bir yandan da o 'üç hilal' gibi Müslümanlığı hatırlatan bütün işaretleri alırlar. Nihal Atsız'ın *Bozkurtların Ölümü* başlıklı bir romanı var. Orada, Müslümanlık öncesi Türkleri alarak, "Bizi asıl belirleyen budur," diye gösteriyor. Ama MHP hiçbir zaman böyle yapamıyor. O dış Türkler, Orta Asya, bir mitoloji hep söz konusu, ama Müslümanlığı da dışarıda bırakan bir Türklük olamıyor. Bu, bu hareketin içinde olan çeşitli adamların bir şekilde uğraştığı bir konudur.

İsmail Hami Danışmend sürekli bu konuda yazar. Onun tezi şudur: Tabii ki Türklük Müslümanlıktan çok daha eskidir, ama ortada öyle bir ilahi tecelli var ki, aslında Allah Müslümanlığı bir bakıma Türkleri düşünerek yapmış ya da Türkler daha Müslümanlık diye bir laf duymadan da Müslüman gibi yaşıyorlarmış ve zaten Türkler olmasa Müslümanlık perişan olup gidecekmiş. Emeviler'den sonra devam edemeyeceklermiş, Müslümanlığı Türkler devam ettirmişler; Danişmend'in sentezi bu. Herkes kendine göre, Türklüğü ve Müslümanlığı bağdaştırmaya çalışıyor. Atsız bu konuda bir

uçta ve radikal bir adam olarak görülebilir; *Bozkurtların Ölümü*'nün bir bölümünde Hıristiyan papazlarla Türkleri karşılaştırır ve onları konuşturur. Biraz zorlama bir bölümdür ve aslında hikâye için gerekli de değildir, ama orada o Hıristiyan papazların ardında sadece Hıristiyanlığı değil, bütün bu organize dinlerin akıldışılığını eleştirir, alaya alır. Öte yandan, *Deli Kurt* diye de bir roman yazıyor, oradaysa işin içine Müslümanlık da giriyor. Osmanlı ordusu ile İsa Çelebi'nin bilinmeyen oğlu, Karamanlıları tepelemek üzere Konya'ya giderler. Orada kendi ordusundan bir yeniçeriyi öldürür, İsa Çelebi'nin oğlu; malum yeniçeri, malum devşirme, yani kanı Türk değil. Türkmenlerle de tanışır, ahbaplık kurar... Özetle, *Deli Kurt* romanında bile Atsız, elinden geldiği kadar o saf Türk kanı kökenini vurgular. Acaba ona o romanı hangi koşullar yazdırdı, acaba o da siyasetin içinde daha fazla söz sahibi olmak için mi Müslüman ve Osmanlı sentezi yapma gereği duydu? Bunları bilemiyorum, ama orada dahi bir tür seküler Türk kanını vurguluyor.

Atsız'ın bu kitapları Alpaslan Türkeş'in "Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman" sloganından önce, değil mi? Atsız da bu tartışma içinde iktidarını kısmen kaybediyor, hareket içinde.

Evet, 1941'dedir *Bozkurtlar*, ama *Deli Kurt*'u hatırlamıyorum. Uzun bir süre, İkinci Dünya Harbi'nden 1960'lı yıllara kadar ayrı bir siyasal hareket, örgütlü, partili bir Turancı hareket olmadı.

Bu aradaki süreçte, Menderes iktidarı döneminde milliyetçilik nasıl bir seyir izliyor?

Türkiye'de şöyle bir şey vardır, insanlar gençken çok milliyetçi, sonra olgunlaşarak, yaşlanarak daha ılımlı milliyetçi olurlar. Gençken MHP'li olan biri, olgunlaşır, AP'li olur, DP'li olur şeklinde. Bunlar her zaman çok iç içedir, sadece bir doz meselesi söz konusudur, hiçbir zaman dünyaya bakış çerçevesinde köklü farklılıklar arz etmez. İşte, bir Süleyman Demirel, Tan Matbaası'nın basılmasında bulunuyor, sonra da...

Milliyetçilerle iktidar arasında bir uyuşmazlık var mı o dönemde, çok radikal milliyetçi hareket görülmüyor pek?

Evet. *Çınaraltı, Dergâh* gibi daha sağ, Anadolucu dergiler, hareketler var. Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, DP (Demokrat Parti) hareketinde yer alıyor, bakan olarak görev yapıyor. Bunlar, Orhan Seyfi Orhon gibi ortada duran adamlar. Bir tarafları Turancılığa açık, çünkü geçmişlerinde o var, bir taraflarıyla durmuş oturmuş, yazlarını Anadolu kulübünde geçiren adamlar.

O dönemde, hatta 1940'ların ikinci yarısında sonradan solcu, en azından sosyal-demokrat denebilecek isimleri bir arada görüyoruz, örneğin hem Necip Fazıl Kısakürek var, hem Peyami Safa, hem de Özdemir Asaf, Sait Faik Abasıyanık. Benzer bir birliktelik de Demokrat Parti'nin iktidara taşınmasında gözleniyor.

1946'da ikinci bir partinin de seçimlere katılması mümkün olduğunda, o zamana dek tek parti ağırlığını yaşamış solcu aydınlardan bazıları, DP'ye sempatiyle baktılar. Bunların başında Mehmet Ali Aybar gelir. Komintern çizgileriyle, 'Kemalizm Türkiye için iyidir, dolayısıyla Türk komünistleri Kemalist rejimi desteklemelidir' diye düşünenler de olduğundan bütün sol, yekpare bir biçimde DP'yi desteklemedi. TKP çevreleri,

Mihri Belli -sonra yazdı, ama herhalde o tarihlerde de düşüncesi çok fazla değişmiyordu- iktidarın 1950 seçimleriyle değişmesini karşı-devrim olarak görmek gerek, diyorlardı. Aybar, tam tersine DP'yle elden geldiğince ortak iş yapmaya çalıştı, ama yine de bu tür solcular azınlıktaydı. Esat Adil gibi, 'çok partililik iyidir, DP daha liberal bir çizgide, o halde bunları desteklemekte yarar var' diyen, dar da olsa bir çevre, bir çizgi bulunuyordu. Bu destek 1950'lerin ortasına kadar bir miktar devam da etti. Ama 6 Eylül 1955, arkasından da sıkıyönetim ilan edilince, DP'nin liberal denecek hali kalmadı.

6-7 Eylül'den önce, daha DP iktidara gelir gelmez Komünist Partisi'nin açılması, altı ay sonra kapatılması ve 1951 tevkifatı var, bunlar da yeterince güven kaybettirici politikalar değil mi?

'51 tevfikatı olduğunda hatırladığım kadarıyla Fevzi Lütfü İçişleri Bakanı'ydı, ama polisin işkence yaptığı ortaya çıkınca, canı sıkıldı ve kabineden ayrıldı. 1955'te de zaten Hürriyet Partisi harekâtı başladı. Fethi Çelikbaş gibi, DP içinden de birtakım adamlar DP'nin daha faşizan uygulamalarına karşı tepki gösterdiler. Bundan bir süre sonra Fuat Köprülü kendini çekti, Fatin Rüştü Zorlu Dışişleri Bakanı oldu. O tarihlerde aslında MHP'nin söylediklerini herkes dile getiriyordu Türkiye'de. Mesela, eğitim sistemi... Benim hatırladığım, 1950'lerde ilkokul öğrencisiyken öğretmenin bize anlattığı da başka bir şey değildi. Nitekim yıllar geçti aradan, ben ilkokul öğretmenim kadını 1960'larda ülkücü-milliyetçi bir derneğin üyesi olarak gördüm. O kadın toplumun geneline aykırı bir kadın değildi, herkes öyle konuşurdu.

DP döneminde milliyetçi hezeyanın yaşandığı bir dönem de Kore Savaşı. Behice Boran ve arkadaşlarının kurduğu ilk Barış

Derneği bu döneme denk geliyor. Boran ve dernek yöneticileri savaş koşullarında, milli birliği bozucu davranışlar gösterdikleri gerekçesiyle tutuklanıyorlar.

Evet, onlar da bir avuç insan ve kimsenin onlara yakınlık duyduğu yok. Paldır küldür giriyoruz savaşa. Benim yakınlarda okuduğum, 1950'lerde, radyodaki ordu konuşmalarını konu alan kitap da gösteriyor ki, subayların en çok değindiği konulardan biri Kore Savaşı, çünkü epey zamandır savaş görmeyen Türk ordusuna Kore'deki, Kunuri kahramanlıklarını anlatmak kalıyor. Bu övgüler de komünizme karşı mücadeleyle karışıyor, çünkü Soğuk Savaş dönemiyle birlikte yavaş yavaş bir komünizm lafı ağza alınmaya başlanıyor. Gerçi bunun evveliyatı da var; Stalin'in talepleriyle birlikte Atatürk zamanında da kurulmuş olan Sovyetler'le iyi geçinme politikası artık uygulanabilir bir politika olmaktan çıkıyor.

Komünizmle Mücadele Dernekleri kuruluyor bu dönemde ve azınlıkları hedef alan milliyetçi saldırganlık solculara yöneliyor.

Evet, komünizm sağ hareketin çok esaslı bir parçası haline geliyor. Daha sonraki yıllarda da, 1960'larda, iç savaş ortamına girilen 1970'lerde komünizm mücadelesi öne çıkıyor. Dış Türkler diye bir ifade yine var, ama bu laf pek de meymenetli değildir, çünkü her şeyin merkezinde kendini gören, kimseyi adam yerine koymayan Türkiye'de kimseyi 'Kazak kardeşlerimizi, Özbek kardeşlerimizi Sovyetler'in elinden kurtaralım' diye kaldırıp götüremezsiniz. Bu pek tutmaz. Böyle olunca geriye ne kalıyor, komünizmle mücadele... O tarihlerde Avrupa'da Amerikalıların çeşitli yerlerde kurduğu özgür radyo, bilmem neyin sesi gibi radyolar var, oralarda bizim sivil-asker adamlar görev yapıyorlar, Kırgızlara falan hitap ediyor, "Biz

sizin kardeşiniziz, el ele tutuşalım, Sovyet zaliminden kurtulun," deniyor, ama bütün mesele Sovyetler. CKMP'nin Kırgızlarla Türkler birleşsin diye bir programı yok.

Demokrat Parti, Soğuk Savaş döneminde ABD'yle 'komünizm tehlikesi' üzerinden bir ilişki kuruyor ve bildiğim kadarıyla böyle bir tehlikenin varlığını göstermek amacıyla elinden geleni yapıyor.

Evet, DP iktidarı ayağı taşa geldi mi komünistlerden bir tür medet umma ruh haline girmişti, yani ABD'den daha çok para istemek adına komünizm tehlikesi diye bir umacı icat ederlerdi. Halbuki, yarattıkları umacıya kendilerinin de inandıkları yoktu. Ama tevkifat yaparlar, bilmem ne yaparlar, böyle bir durum yaratırlardı. Türkiye, komünizmden kendine, Amerika'dan para alabilmek üzerine kurulu bir vazife çıkarıyordu. Ben dış politikanın Türkiye'nin içinde olanlar üzerindeki payının çok abartılmaması gerektiğini düşünenlerdenim. Attila İlhan gibi birine baktığınızda, o her şeyi bir dünya komplosu olarak görürdü. Hem Marksist olup, hem dünya sistemi, birikim modelleri diyenler de, yani Sungur Savran gibi düşünenler de her şeyi büyük bir uluslararası plana oturturlar. Ben iç dinamikleri her zaman daha çok belirleyici buldum, bulurum. 'İç/dış' ayrımı bana da çok doğru gelmiyor aslında, ama ben dengeyi farklı kuruyorum.

Bu, bugünkü tutumlara ilişkin de açıklayıcı olabilir belki. 'Dış mihrak' dediğimizde işi hafifletiyor ve sorumluluğu iktidarlardan çekmeye mi yarıyor?

Mesela, Şeyh Sait isyanı İngiliz kışkırtmasıdır deniyor, Uğur Mumcu bunun başlıca savunucularındandı. Eh, böyle olunca

hep bize kötülük eden bir dışarısı, dış güçler diye bir odak var. Şeyh Sait'lerin isyan etmesini haklı çıkartacak herhangi bir sebep yok sayılıyor. Bu düşünce buna yarıyor tabii ki.

Biz masumuz...

Evet, bizim kabahatimiz yok. Ermenileri birileri kışkırtıyor, Kürtleri birileri kışkırtıyor. Böyle kurulmuş bir dünyamız var bizim. Bu tabii, yaşadığımız gerçek hayatı anlamamızı engelleyen bir duvar, onu gerçekten görmemizi, anlamamızı, analiz etmemizi imkânsız hale getiriyor. Ne idüğü belirsiz dış güçler diye açıklanıyor her şey, bizim yaptığımız hiçbir şey de belirleyici değil.

O yüzden de Süleyman Demirel gibi isimler uzun süre politika yapabiliyor.

Süleyman Demirel bu memleketin dinamiklerini iyi bilen biri, baştan bilmiyordu belki ama iyi adapte oldu. O bir mücadele ruhuyla geldi, AP'nin başına geçti, ama çok fazla mücadele veremeyeceğini gördü. Ondan sonra iki darbe geçirdi; şimdi 'darbeler kötüdür, ama onlar da bizim' diye konuşuyor, yani ayak uydurmuş... Yine bir Cumhurbaşkanlığı sıkıntısı çekilirse, ikinci bir hizmet imkânı Demirel'e verilirse, yine görev alabilir, ama bunun askerle de uyum göstermesi lazım, bunu da dengeliyor.

Tekrar 27 Mayıs'a dönelim isterseniz, Menderes iktidardan indirildi; o, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu asıldı. Alpaslan Türkeş'in de darbenin hazırlayıcıları arasında yer aldığını gözönünde bulundurursak, bu süreci 'milliyetçilik' açısından nasıl değerlendirebiliriz?

Türkeş o harekâta katılmış, orada rol oynamış, komitede bulunması çok gökten inme bir şey değil, ama o komite içinde olanlar arasında hem herkesten biraz daha farklılaşmış bir görüşü var, hem de bu görüş siyasal bir çizgi olmaya aday. Diğerleriyse genel Türk milliyetçiliğinin ürünü, çeşitli rütbelerden subaylar... Normal Türk subayı Halk Partisi'ne yakın, Atatürk'ün izinde, özellikle daha yaşlı olanlar hep o tarafta toplanıyorlar. Türkeş de muhtemelen, o zamana kadar bir kısmı tam da böyle bir çizgiye girmemiş, daha bir genç takımı etrafında toplamaya başlıyor. Bunlar yeni nesil subaylar, mesela Muzaffer Özdağ gibi bir adam üsteğmen olduğunda zaten faşist de olmuştur. Dündar Taşar da öyleydi, ne olduğunu bilerek hareketin içine girmişti, ama mesela Numan Esin böyle bir karar vermiş bir adam mıydı? Pek sanmıyorum. Numan Esin gibi, Türkeş'in cazibesine kapılarak oraya doğru meyledenler de vardı. Sonra komite bu grubu kendi içinden atmak istedi. Nereye atacaktı? Önce elçiliklere gönderdiler, ama ilelebet elçilikte oturamayacaklarına göre, bir gün döneceklerdi. Döndüler ve aslında o zaman topluma atılmış oldular. Onlar birbirleriyle bir şekilde kader birliği yapmış bir kadroydu.

Bu, kısa süreli bir kader birliği mi?

O kadar değil, CKMP'ye (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) girdiler bir kadro olarak. O zamanlar CKMP, Osman Bölükbaşı'nın partisiydi. Bir kongrelik süre içinde örgütlendiler ve partiyi Bölükbaşı'ndan aldılar.

27 Mayıs'ı bir anlamda da Kemalistler ile Turancıların savaşı ve Kemalistlerin zaferi olarak mı görmeliyiz?

O aşamada Turancılar, ırkçılar diye bakılamazdı herhalde. 'İdareyi sivillere bırakalım bırakmayalım' münakaşasıydı onlarınki. 'Bırakmayalım' diyenlerin kafasında Turancılık da vardı, ama sanki o anda kavganın özü o değildi. Kemalistler, Atatürk'ün çizgisinde, partisiyle birlikte muhalefet eden İnönü'yle tekrar sivile dönmek, siyaset yapmak istiyorlardı. Öbürleri de 'yapılacak çok iş var, bu sivillere bırakılmaz, bu radikal işleri biz yapmalıyız, ondan sonra düşünürüz' diyorlardı. Alparslan Türkeş'in içeriye girmiş çıkmış adam olarak İnönü'ye hiçbir sempatisi yoktu, tam tersine ona epeyce bir kini olduğu anlaşılıyor. Ancak Numan Esin, Orhan Kabibay, İrfan Solmazer gibi 14'lerden olan genç adamlar tam ırkçı, Turancı olmadılar, ama onların da 'Türkiye'yi adam edeceksin, kardeşim, icabında zorla edeceksin' yaklaşımları vardı. Özetle, Turancılıkta tam anlaşmış, uzlaşmış adamlar değillerdi.

Onların istediği olsaydı, iktidara onlar gelseydi ne olacağını kestirmek çok da mümkün değil herhalde?

Çok korkunç olacağını tahmin edebiliriz, ama somut olarak ne yapar ederlerdi, ne olurdu, bilemeyiz. Burada vurgulamamız gereken nokta şu: Silahlı Kuvvetler'in Türkiye'de iki darbe yapması, şu, bu, çok münasebetsiz bir durumdur. Buna karşılık, kritik dönüm noktalarında da daha düzen içi diyebileceğimiz, daha muhafazakâr, ama dolayısıyla toplum adına daha iyi olan eğilimler ağır basmıştır.

Bu anlamda 27 Mayıs'ı olumladığınızı söyleyebilir miyiz?

Hayır. Hiç alakası yok. O kavgada sivile devretmeliyiz diyenlerin daha ağır basması, yahut 12 Mart olayına baktığımız-

da, muhafazakârların 9 Mart'ta yapalım diyenleri durdurup daha düzen içi bir şey yapmaları söz konusudur. Öbür türlü olsaydı, onun da büyük bir facia olacağı bence epey açık.

O halde, 1960 ihtilalini tarihin içinde nereye yerleştirmeliyiz?

Bu soruyu cevaplayabilmek için, 1940'ların sonuna dönmeliyiz. Yine devletin başında İnönü var, yine dış koşulların hayli belirleyici olduğu bir ortam söz konusu. Savaş bitmiş, bütün dünyada faşizm, Nazizm yenilmiş, demokrasi adına büyük bir coşku dalgası kaplamış ortalığı. BM gibi bir örgüt kuruluyor, San Francisco toplantıları düzenleniyor. Çok partili rejime geçme kararını İnönü veriyor, ama ilk seçimde, 1946'da partisi iktidarı bırakmıyor. Dürüst bir seçim olmuyor, bu çok belli. Bütün yapılanları hesaplama imkânı olsa, 'şu kadar oy çalındı, bu kadar oy yakıldı, ama sonuçta Halk Partisi şu kadar bir marjla da olsa kazandı' denebilirdi. Belki de öyle olurdu, ama bilmiyoruz ki, yani rakamlar yok. Murtaza Çelikel'in anlattıklarından biliyoruz, seçim günü eve geldiğinde görüyor ki Halk Partisi ilçe başkanı babası, DP'ye verilmiş oyları yakmakla meşgul, ortalık duman içinde. Böyle kıyamet gibi hikâye var. 1946'da aslında bütün enerjisini kaybetmiş, bir şey yapma ihtimali de kalmamış Halk Partisi bir seçim daha kazanıyor. Bunu Şevket Süreyya da söylüyor, bu dört yıl boşu boşuna geçmiş bir dört yıl, diyor. Dolayısıyla, iktidar devri 1950'de gerçekleşiyor. Bu da gayet ilginç, iktidarı 1950'de veriyor, 1960'da alıyorsun. Devleti teşkil eden zevat ancak on yıl sabredebiliyor, tam kendilerinden olmayan bir güruhun iktidarda olmasına. Demokrat Parti'nin iktidar olduğu ilk dönemde, birtakım kanunları değiştirmesi, mesela 'emireri' müessesesini kaldırması sonradan bu darbeyi hazırlayan faktörlerden biri oluyor. Tabii onu o anda öyle gör-

mek mümkün değil, çünkü kimse ileride darbe olacağını bilmiyor, ama genelkurmay, Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi ve DP'liler oturup tartışıyorlar. Başbakan Menderes, Samet Ağaoğlu da var toplantıda, "Şereflı, kahraman Türk askerini hizmetçi olarak çalıştırmamalıyız, askerse askerlik yapmalı, mutfakta oturup patates soymamalı," diyorlar. Bu, kahraman Türk askeri retoriklerini aslında subayların kullanması gerekiyor, bu yüzden de çok kızıyorlar, nasıl elimizden alırsınız bu retoriği diye, ama işte Demokratlar sadece kullanmakla kalmıyor, değiştiriyorlar da. Emireri müessesesi kaldırılıyor, daha doğrusu sadece adı değişiyor, yine aynı uygulama sürdürülüyor, ama...

Sadece patates soymakla kalmayan, çamaşır yıkamaya, bütün ev işlerini yaptırmaya kadar uzanan bir müessese bu.

'Hadi git evladım, Leyla hanımın taşlarını ov', bilmem ne... Gariptir, bizim Türk kültürü, amir konumunda olan adam ille de bir esir ister. Köleliğin kanunla kaldırılması pek çok Avrupa ülkesine göre bir hayli uzadı, gecikti, kaldırıldıktan sonra da bir şekilde yine devam etti. Mesela Mark Twain, bu 'özgürlük' döneminde Osmanlı'nın köle pazarlarını matrak geçerek anlatır. Kölelik lağvedilmiştir ama, der, Tophane'ye gideceksiniz, arka sokakta... vs. Aşağı yukarı aynı tarihlerde de evlatlık müessesesi başlar; ahretlik, besleme dediğimiz hikâyedir bu, yani ille birilerinin birkaç kölesi olacak.

Neden?

Ekonomiyle açıklamak çok zor, çünkü o dönemde egemen sınıfın da ekonomiyle alakası yok, ama ona hizmetkâr lazım.

Beslemeyi bir tür köle olarak mı görmeliyiz?

Evet, çünkü boğaz tokluğuna çalıştırılır, belki ailesine, o da az miktarda bir para verilir. Çok çirkin bir kurumdur aslında.

Biz beslemeyi Kemalettin Tuğcu'nun kitaplarından öğrenmiş bir kuşağız. Herhalde 1970'lerde, gündelikçi kavramının oturmasıyla beslemelik de bitmiş olmalı.

Büyük ölçüde 1970'lerde bitmiştir, ama uzun sürmüştür. Daha uzun yıllar, bir yığın evde, yıllar önce besleme olarak alınmış insanlar var olmaya devam edip gittiler. Çok çarpık çurpuk bir yetişme, büyüme çeşidiydi bu. Çoğu evlenmez, daha doğrusu çaktırmadan evlendirilmez, çünkü insan gücünün ellerinden gitmesini istemezler, bir şekilde o insana 'evlenmeyeceğim' dedirtirler, eşe dosta da 'evlenmiyor ki' diye konuşurlar. Bir yığın iki yüzlülük, tonla sahtekârlık, çocuklarıyla beslemeleri arasında daima ciddi bir ayrım vardır, ama yok gibi davranırlar, özünde boktan bir manzara. Neyse, bu bir parantez tabii.

Emireri müessesesini konuşuyorduk...

Demokrat Parti emireri müessesesini kaldırıyor, kapitalizasyon yapıyor, bürokrasiyi zayıflatıyor ve toplumda başka dinamikleri etkiliyor. Bu düzenlemeler ordunun maaşını da etkiliyor, durumları başkalarından çok da kötü görünmüyor, sadece askerlere yapılmış bir muamele yok, ama onlar bunu asker oldukları için sadece kendilerine uygulanmış gibi, sanki kendilerine karşı bir düşmanlık gözetilmiş gibi algılıyorlar. Bütün bunlar da 27 Mayıs'ta ciddi bir ordu desteğinin varlığına zemin hazırlıyor.

27 Mayıs birçok şeyin sonu, dolayısıyla birçok şeyin başı gibi alınabilir. Osmanlı'dan gelen bir gelenek var, seyfiyye ve

ilmiyye, yani hâkim sınıfın iki direği. Seyfiyye her zaman duruma daha hâkim, ama ilmiyyenin, seyfiyyenin de kabul ettiği, daha saygı gören bir yanı var. Ordu darbe yapıyor, sonra profesörleri çağırıyor ve anayasa komisyonları, kurucu meclisleri oluşturuyor. 27 Mayıs'ta gene o eski ittifakı andıran bir durum görüyoruz, ama 12 Mart'ta üniversite artık zapturapt altına alınması gereken bir fitne ocağı haline geliyor. Bu sadece 12 Mart'ta değil, 12 Eylül'de de öyle. Bu, 27 Mayıs'ın tarihimizde ne ifade ettiğini anlamak açısından önemli, çünkü ordunun yeni yapılanması bakımından da bu tarih bir milat. 'Karavanaya karışan taşların, toprakların yerine çökmesi vakit alır, onun için kazanı fazla karıştırma' derler. 27 Mayıs'ta işte bu oluyor, Milli Birlik Komitesi içinde iktidarı sivillere bırakalım-bırakmayalım diyenlerin tartışması sürüyor, bırakmayalım diyenler Talat Turhan, Talat Aydemir'lerin başında olduğu Silahlı Kuvvetler Birliği'ni kuruyor. Talat Aydemir'in o iki girişimi malum, Cevdet Sunay'lar da daha muhafazakâr olup, bu girişimleri zapt etmeye çalışan adamlar olarak ortaya çıkıyorlar.

Bildiğim bir hikâye var, bu adamlar, Fethi Gürcan'lar, yargılama sürecinde, Harp Okulu'nda mı nerede, bir yerde hapiste tutuluyorlardı. O sırada da tesadüfen Kürtçülükten tutuklanmış bazı adamlar da aynı hapishanede yatıyor, birbirlerini görüyor, konuşuyorlar. Bu Kürtlerden biri, galiba ikinci asılan adama, "Darbeyi başarsaydınız, ne yapacaktınız, yerine nasıl bir şey koyacaktınız," diye soruyor. O da, "Bütün bilim adamlarını bir araya getirecek, var olan bütün yönetim sistemlerinin, kapitalizmin, faşizmin, komünizmin en iyi taraflarını bir araya getirerek yeni bir sistem yapın diyecektik," diye cevap veriyor. Bu kafayla nasıl korkunç bir şey olabileceği belli.

Bir hayli korkunç. Peki, o dönemde gerçekten 'solcu' diyebileceğimiz gruplar orduyu desteklemekten başka bir tutum, başka bir alternatif gösterebiliyorlar mı?

27 Mayıs'a gelmeden beş yıl öncesine baktığınızda da, 'tek partiye karşı Demokrat Parti daha iyi' diyebilecek solcular az da olsa var, ama iktidarda oldukları on yılda Demokrat Parti'yle de, bir bakıma tek parti gerilimini yaşadıktan sonra solda olup da 'bu adamlar da fena değil' diyen kalmadı. Onun için de, 27 Nisan'dan itibaren ortaya çıkan bütün hareketlerde solcular ön plandaydı ve bir şekilde de iktidarla savaş halindeydiler. Öyle olunca Demokrat Parti'yi ortadan kaldıran darbe, solculara sevimli göründü. Bir de, daha önce de bunu konuşmuştuk, solculuk Türkiye'de hiçbir zaman milliyetçilikten çok kesin çizgilerle ayrılmamıştır, ortada çok yadırganacak bir durum yok.

Ben 12 Mart'ta altı ayımı Selimiye'de geçirdim. Koğuşta, Ersin mi, Erdinç mi, ismini tam hatırlamıyorum, bizden daha büyük, MTTB gençlik teşkilatında yetişmiş, Halk Partili biri vardı. Yavaş yavaş aklı başına geliyordu. Koğuşta cuntacı emekli subaylar da yatıyordu, onlara bakarak 'vay anasını, biz neler yapmışız' yollu bir uyanış süreci içindeydi. Köprü yıkacaktın diye yakalayıp getirmişler, işkence yapmışlar, neye uğradığını şaşırmıştı. Onu ziyarete gelenler düşünüyor, 'yahu, biz kuyrukları telin mitingleri yapardık, değil mi' diye birden 27 Mayıs günleri aklına geliyor, sonra da kendini suçluyordu. Ne olduğunu 12 Mart'ta bazıları anladı, ama birçokları o zaman da anlamadı.

Bir de insan düşüncesinin bir çalışma şekli vardır, önceden olmuş tarihi bir olay insanın ufkunu epeyce kapar, yani insan hep geriye dönüş yapmaya çalışır. Halbuki o bir daha

olmayacaktır, bir şey bir kere olur. Fransız Devrimi'ni yapan adamlar mutlaka geçmişte daha önce yapılmış bir şeyin derdindeydiler, onları o kadar net bilmiyoruz ama 1917 Devrimi'ni yapan Troçki'lerin ve hepsinin kafasında devamlı Fransız Devrimi olduğu belli, çünkü yazıyorlar, "Tıpkı Fransız ihtilalinde olduğu gibi"... Hepsi kendilerine Fransız Devrimi'nden roller benimsiyorlar, kimi Robespierre'i, kimi Danton'u oynuyor.

Bu da dönemin gereklerini, koşullarını ortadan kaldırıp, başarısız devrimler ihtimali mi doğuruyor?

Biraz öyle, ama sonuçta gene öyle olmuyor. Çünkü olaylar başka türlü de olsa birtakım benzerliklere her devrimde rastlanır. Şimdi, bizim solun kafasını 27 Mayıs tıkadı, 1960-1970 arası dönem 'ee bu madem oldu, gene olur, o halde bunun üzerine strateji kuralım'la geçti.

Nasıl stratejiler kuruldu, peki?

Asıl strateji, sol darbe stratejisiydi diyebiliriz. Biliyorsunuz, 1961'de, 27 Mayıs'ın hemen ardından TİP kuruldu. Malum, başta pek fazla esamesi okunmadı, ama gittiler Aybar'ı buldular. Aybar gelince başka birçok sol aydın da partiye girdi. Türkiye toprağına sol tohumun düştüğü, yeni gençliğin sola doğru meylettiği bir dönemdi ve bayağı gür bir akış vardı. Bunlar bir araya geldiler ve seçimde iktidara yürümeyi strateji olarak benimsemiş bir sosyalist parti oluştu. Elbette, Türkiye'nin verdiği yasal imkânlar çerçevesinde kurulmuştu, ama bu çerçeveyi genişletme mücadelesi başlatıldı, 141-142 kaldırılmalı gibi talepler üzerinden politika yapıldı. Fakat 1965'te, seçimlerde İnönü bir manevrayla devreye girdi. Seçimlere, Adalet Parti-

si'nin büyük bir çoğunlukla iktidara gelmesini engellemek için getirdiği 'milli bakiye' denilen sistemle gidildi ve İşçi Partisi de, Meclis'e 15 adam sokmak gibi, kendi gerçek gücünün epey ötesinde bir başarı kazanmış oldu. O milletvekillerinden biri, Muzaffer Karan hemen istifa etti. Karan da 14'lerden TİP'e gelen biriydi, ama Türkeş'le anlaşmalı mıydı, bilemiyoruz.

1969 seçimlerindeyse milli bakiye sistemi ortadan kalktığı için bu 15 milletvekili 2 milletvekiline inmiş oldu, böylece Meclis'te grup da kurulamadı. Zaten o tarihlerde Çekoslovakya, SSCB tarafından işgal edilmişti ve parti içinde bölünme başlamıştı.

Daha oraya, 1969'a gelmeden, 1967'de Doğan Avcıoğlu *Yön*'de bu konuda kaleme alınmış ilk başyazısını yayınladı. Orada, "Avrupa ülkelerinde gelişkin kapitalizm, dolayısıyla gelişkin işçi sınıfı, sınıf bilinci, sınıfa dayalı sol partiler vardır ve oralarda bu partilerin oyla iktidara gelmesi olabilecek bir şeydir. Türkiye azgelişmiş bir ülkedir, kapitalizm yoktur," diyordu. O sıralar ambalaj ve montaj sanayii diye bir deyim çıkmıştı ve komprador kapitalizm deniyordu. Komprador lafları savaş öncesi çıkmıştı, ama o tarihlerde değil Çin'i, Üçüncü Dünya ülkelerini bile çok iyi anlatmayan tanımlardı bunlar, yine de biz bunu Türkiye'ye gayet kolayca adapte ettik. Dolayısıyla, burada ancak ara tabakalar bir öncü rol oynayabilirdi. Avcıoğlu, "Bu ara tabakalar, asker, sivil aydın zümredir," dedi, yani açıkça, "Bu darbeyle olur," demek istiyordu. Azgelişmiş bir ülke, sola açık subayların yapacağı bir hareketle böyle bir mecraya girebilirdi!

O sırada hakikaten dünyada çeşitli ideolojilerden darbeler gayet yaygındı. Hatta İngilizce, *Kudeta nasıl yapılır?* diye bir de kitap çıkmıştı; yazarı, darbe yapmanın yollarını, tekniklerini anlatıyordu. Avcıoğlu'nun önerdiği bu model, yine doğru-

dan doğruya 27 Mayıs modeli. Yine azgelişmiş bir ülkede okumamış, cahil kitlelerin, köylü kitlelerinin seçtiği komprador kapitalist bir iktidar var. Böylece bir kez daha aynı olay yaşanacak, komprador kapitalist iktidara karşı ilerici subaylar darbe yapacaklar, ama onlara darbenin yolunu açabilmek için de ilerici öğrencilerin yoğun bir ajitasyon faaliyeti yürütmesi lazım. Bu durumda sol program, işçi mişçi demek aykırı bir durum, çünkü ilerici subaylarımız sosyalist değiller, herkes de tahmin ediyor ki sosyalizmden pek hazzetmiyorlar. Zaten Türkiye'de işçi sınıfı da yok, ciddi bir tehlike gibi görülmüyor, yani müthiş bir komünist potansiyel var da bir şeyler olacakmış gibi bir durum yok.

Ama Türkiye tarihinin görüp görebileceği en büyük işçi eylemi, DİSK'in kapatılması amacıyla iş yasalarında yapılması öngörülen değişikliklerden sonra yaşanıyor, yüz binlerle gösterilen işçi sokağa çıkıyor.

Bu da zaten akışı değiştirdi. Ne değişti peki? 15-16 Haziran olunca, bunun yarattığı tuhaf tepkiler ortaya çıktı. Bu işçi sınıfı ne olacak, diyen sosyalist olmuş, büyük çoğunluğu öğrenci kökenli sol militanlar, "Zaten işçi sınıfı bilinçlenmiş vaziyette, gayet de devrimci, bize kentte yapılacak iş kalmamış, o halde biz dağlara gidelim," dediler. Dediklerini de yaptılar ve bu uyanmış işçi sınıfının arasına girip çalışacaklarına, kentler güvenlik altında deyip dağlara gittiler, ama işçi sınıfının uyanmış olduğuna dair bu kanaat sadece solcu militanlarda yoktu, genel bir kanaatti.

Söylediklerinize bakılırsa, pek de gerçekliği olmayan bir durum bu; 15-16 Haziran, pek de uyanmış bir işçi sınıfını göstermiyor gibi.

Fazla bir gerçekliği yok, evet. Ben o tarihte İngiltere'ydim, haberi okuduğumda tabii ki coştum, heyecanlandım. Buraya döndüğümde o arkadaşlarla bu gelişmeleri değerlendirdik. Daha sonra hapse girdiğimizde o olaylar olurken görevli solcu genç subaylarla da konuştuk. Bize neler olup bittiğini anlattılar, mesela Maltepe yönünden işçiler, iç yolu kullanarak, yol üstündeki fabrikalardan Türk-İş'li işçileri de toplayarak Kadıköy'e doğru yürüyorlar. Askerler yolda barikat kurmuşlar. O genç subaylar, kurulan barikatın kalan yolun önünde değil, arkasında olduğunu anlatıyorlar. O barikatı görünce yan yola sapıp gidiyorsun, yan yol seni Bağdat Caddesi'ne götürüyor. Genç subaylar, bunu bir provokasyon olarak değerlendiriyorlardı; galeyana gelmiş işçileri Bağdat Caddesi'nin üzerine gönderiyorlar, orada yağmaya girişsinler, yıksınlar, vitrin kırsınlar. Doğru mudur, değil midir, bilmem, ama genç subayların yorumu böyleydi.

Hiç yağma olayları oldu mu?

Hayır, olmadı, ama o adamlar sonunda Kurbağalıdere'de çatıştılar, orada iki işçi öldü. Kurbağalıdere'ye de zaten Bağdat Caddesi üzerinden yürüyerek gelmişlerdi, madem barikat kuruyorsun, o zaman o yan yola da kur, adamları orada tut. Bunları görünce, insan hakikaten böyle garip hesapların olduğunu düşünüyor. Bu 'Sol Cunta' adı, bu hesabı yapan subaylarda da tersine bir endişe yarattı, çünkü solcuların ne yapacağı belli değil, üstelik ortalıkta bir de işçiler var, böyle olunca o Sol Cunta, solculuğundan vazgeçti. 9 Mart ve 12 Mart hikâyesinin gerisinde yatan budur, ama işler bu noktaya gelinceye kadar, devamlı "Ordu-gençlik el ele, milli cephede" türü sloganlar atılırdı...

Üniversitelerin, üstelik 1960'lı yıllarda görece sol kaynaklara ulaşıp, bilgiye erişmelerine rağmen sivil-asker ayrımını kuramamaları ilginç.

12 Mart döneminde İstanbul Üniversitesi'nde işgal oluyor, Senato bir haftalığına üniversiteyi kapatıyor, açıldığı gün okul tekrar işgal ediliyor. Merkez binada öğretim üyeleri, öğrenciler ne yapacaklarını konuşuyorlar. Senato yine kapatma kararı veriyor. Böyle bir kararı takiben, mahkemeden arama kararı alınıyor ve polis 'okulu boşaltın, arama yapacağız' diyor; bu biliniyor, çünkü bir önceki işgalde böyle olmuş. Asistanlardan biri bu ikinci işgalde, polis geldiğinde okulu terk etmemeyi öneriyor, çünkü 'eylem bir adım ileri götürülmeli' diyor. 'Çıkmıyoruz' deyince, 'polis saldırınca ne olacak' diye soruluyor. Asistan, 'muhtemelen polis saldırmaz, korkar' diye cevaplıyor, 'jandarmayı çağırır, jandarma gelince de "Ordu gençlik el ele, milli cephede" sloganıyla, jandarma-polis arasında okulu terk ederiz'. Herkesin kafası böyle işliyor.

Dönemin örgütlerinin de mi?

O dönemde, sağda solda biten, 1970'lerdeki gibi 50-60 örgüt yoktu; belli başlı dört beş hareket vardı. DEV-GENÇ içinden hem THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu), hem de THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi) çıkmış, şekillenmişti. Maocu hareketten TİKKO oluşumu uç vermeye başlamıştı, ayrıca Sarp Kuray'ın grubu vardı. Bir tarafta da TİP ile DEV-GENÇ'li ya da başka bir örgütten olup da, gerilla hareketlerine gitmeyip Mihri Belli etrafında toplanmış az sayıda adam yer alıyordu. Bunların hepsinin asker içinde birtakım gruplar veya bireylerle kurulmuş ilişkileri vardı ki, bunların en yoğun olanlarından biri Sarp Kuray'ın grubuydu. O, Deniz

Kuvvetleri'ni temel almış, orada örgütlenmişti. THKP'de Orhan Savaşçı-Mahir Çayan akrabalığı, hısımlığı sebebiyle Hava Kuvvetleri'nden epeyce bir kadro toparlamıştı, ama daha az sayıda da olsa bir miktar Karacı, daha az miktarda da Denizci vardı.

İlişki kurulanlar hep genç subaylar herhalde.

Gençler. En yüksek rütbelisi Orhan Savaşçı yüzbaşı, onların ilişkide olduğu binbaşı, yarbay, hatta general de vardı, ama onlar Atatürkçü'ydü, Cunta'nın adamlarıydı. Gerçi THKP'de, büyük davada yargılanan bir-iki binbaşı çıkmıştı, yine de onların THKP-C'yle alakası yoktu. Yüzbaşı İlyas Aydın ve Orhan Savaşçı gibi, kendine Marksist-Leninist diyen başka subaylar ancak yüzbaşıya varıyordu.

THKP'yle benim ilişkim 12 Mart yapıldıktan bir zaman sonra, Sinan Cemgil'lerin öldürülmesiyle başladı. Darbenin olacağı biliniyordu, bunu herkes bekliyordu ve Cunta olunca Amerikalı subay kaçıralım, öldürelim, Amerika'yla Cunta'nın arası açılsın gibisinden fikirler ortaya atılmıştı. Hakikaten de birtakım adamlar bu işe girişiyorlar, Amerikalı subayların evlerini, kaçta gelip kaçta gittiklerini tespit ediyorlar. Henüz birkaç ay var, ne zaman olacağı belli değil, ama o gün geldiğinde bunlar da gidip işlerini yapacaklar. 12 Mart'a bir ay kala Amerikalılar evlerine gelmemeye başlıyorlar, onlar da bu tür niyetlerden, planlardan haberdarlar.

O dönemde sürekli bir Cunta hesabı yapılıyor, etrafta da birtakım subaylar dolaşıyor. Mina Urgan, bana haber yolladı bir gün. İki devrimci, ilerici subay, Mina Urgan'dan randevu istemişler, mümkünse tanıdığı başka sosyalist arkadaşlarını da çağırmasını istemişler, konuşmak istiyorlarmış. Ben de gittim, birkaç kişi daha vardı, çok da kalabalık değildik. İki

sivil giyinmiş subay, biri daha donanımlı, ağzı laf yapıyor, "Ordu bir harekât gerçekleştirecek bugünlerde, bu belli ve kaçınılmaz," dedi. Belli ki, ordunun bu harekâtı yaptıktan sonra nasıl davranacağı konusunda bir yol haritası yok, varsa da belli değil. O anda solun ortaya çıkıp bazı talepler sıralaması gerekiyor. Şu olsun bu olsun, bankalar devletleşsin, petrol bilmem ne olsun demesi lazım, ayrıca bu taleplerin de idareyi ele almış subaylara sevimli görünmesi ve yapılması gerekli şeyler izlenimi verilmesi gerekiyor. "Ama siz sol, çok dağınık bir haldesiniz," diye de yakınıyor o subay, "Ortaya çıkıp bu solu daha örgütlü bir hale getiremez misiniz?" Bizden kendi aramızda konuşup ne yapacaksak yapmamızı da istiyor. Görülüyor ki, direksiyon muhtemelen solcu olmayacak subayların elinde ve bu, kendilerini solcu addeden subaylar, subay olmayan solculardan böyle bir şey talep ediyorlar. Yine konuşmalarından anlaşılıyor ki, bizim çorbada tuzumuz olacak mı olmayacak mı, çok belli değil.

Yol haritasını sizin mi çizmenizi istiyorlar, yani?

Evet, mesela onlar toprak reformu yapmayı isteyeceklerse, sol da kalkıp bu talebi dile getirecekse, bakın işte toplumda da toprak reformu isteniyor denecek, böyle bir şey. Mina Hanım'ın evindeki bu tuhaf konuşmalar sırasında ikinci subay da, "Parti kurmayı da düşünüyoruz, halkla konuşuyoruz, ama halk partilerden, hatta parti lafından da nefret ediyor. Kurulacak bu örgüte başka bir isim vermemiz lazım. Bizim aklımıza 'baba' geldi, bunu *Yön* dergisi yazarlarından birine anlattık, o da beğendi" diyor.

İnanılmaz...

Türk askerinin siyaset görüşü, parti anlayışı bu, 'Baba' adını verelim... Ben de tesadüfen bu olaya karıştım, ama her tarafta askerler dolaşıyor, bu tür görüşmeler oluyordu. Nitekim 12 Mart oldu. İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom kaçırıldı. Bu, daha önceden planlanan Amerikalı kaçırıp, Cunta ile Amerika'nın arasını bozma mantığıydı; aynı mantık içinde gerçekleşen bir olaydı, ordu içinde solcuları, partide çatışmayı ön plana çıkaracaktı. Mahir Çayan, ölümüne kadar sol Kemalistler diye bir şey söyledi, bunu söylerken de Tokat'ın Zile ilçesindeki sol Kemalist eczacıdan söz etmiyordu, malum, askeriyedeki Kemalistleri anlatıyordu.

27 Mayıs böylece kendinden sonraki solun önüne âdeta tekrarlanması gereken bir program olarak çıktı ve her şeyi belirledi. 12 Mart olayında da yurt dışında kaçmayan herkes sonunda hapse düştü, bu furyadan pek kurtulan olmadı. Hapishanede hep bu mesele, Cunta ilişkileri konuşuldu ve o zamanın solu, Cunta'ya ve dolayısıyla Kemalizm'e karşı gelirkenkinden çok farklı bir tavırla çıktı, hapishaneden. Bunları reddederek çıktı.

O konuşmalarda ilk ortaya konan neydi, ilk farkına varılan ne oldu?

Bu bir oyundu, biz de hıyar gibi bu oyuna gelmiştik.

Hiç sezilmemiş miydi bu oyun? Yada şöyle mi bakmalıyız, sol kendisini o kadar ordunun bir parçası olarak görüyordu ki, tam da o slogana uygun politika üretti, yani orduyla el ele bir politika üretmekte siyaseten de çekince görmedi?

Bence öyle, gerçi gene de çok öyle oyuna gelinmişlik diye bir durum yoktu. Görülen bir şey varsa, o da en fazla, ör-

güt ziyaret edip, 'arslanlar, hepimiz aynı görüşteyiz' diyen adamların, aslında hiçbirinin o görüşte olmadığını hapishanede görüp anlamış olmalarıdır. Cuntacı subayları, Halk Partisi kökenli, gençlik derneklerinde ihtiyarlamış birtakım adamları, Castro Nuriler'i, yani Marksist olmadan, Marksist olmayan sol olarak orada bulunanları tanıdılar, ama bu bilinen bir şeydi.

Mesela, bizim üsteğmenlerden birinin hikâyesi meşhurdu; buna kontgerillada işkence ediyorlar, dayanamayacağı raddeye gelince kendi örgütüyle ilgili birtakım bilgiler veriyor, ama ertesi gün işkenceciler Cunta ilişkilerine konsantre olup da, bu konuda onu söyletmeye çalışınca susuyor. Çünkü onlar ayrı bir örgüt, onları ele vermesinin şerefsizce bir davranış olacağını düşünüyor, böyle bir örgütsel dürüstlük anlayışı taşıyor. Sonra bunu gözleri bağlı, hücresine götürüyorlar, bırakırlarken içlerinden biri, "İyi ettin, söylemedin," diyor; bu daha önceden duyduğu bir ses, yani cuntadan olduğunu tahmin ettiği adam. Biz de bundan yola çıkarak bir fıkra türettiydik. Bir adamı alıp işkenceye götürüyorlar, soruyorlar işte 'bu kim, şu kim', bu 'Ecevit'e kandık', 'tamam, biz onun anasını...' deyip bırakıyorlar. İyi polis rolünde bir adam geliyor, 'seni buradan kurtarmak istiyorum' diyor. Bu 'öyle diyorsunuz, ama dün beni fena ettiler' deyince, iyi polis, 'tamam evladım' diyor, 'ben hemen seni çıkartacağım'. O gidiyor, diğerleri geliyor, bunu tekrar elden geçiriyorlar, 'kim var bu işin başında' diye soruyorlar, bu 'Faruk Gürler' var, diyor. Diyorlar, 'biz onun da anasını...' Üçüncü gün yine bu iyi polis rolündeki geliyor, bizimki 'iki gündür canım çıktı' diye yakınıyor, 'ha' diyor adam, 'biz onların da anasını...'

İçerde mi üretmiştiniz bu fıkrayı?

Evet, ülkenin kanatları fıkrası bu, böyle çok kanatlı bir fıkra. Esasında ortadaki öyle çok gizli saklı oyun değildi, ama sonunda aslında programı, düşüncesi hiç tutmayan adamlar olduğumuz, o anlamda da 'yürüyün aslanlar' deyip, kendi yapacakları Cunta'nın ajitasyonu olarak, sonradan canımıza okumak üzere bütün bunları yaptıkları daha ayan beyan ortaya çıktı. Buna karşılık, herkes aynı tavrı almadı tabii, işkenceden, hapishane ve yargılamadan sonra birileri bu küçük burjuva hareketiydi, diye bir güçsüzlük hissetti; biz devlet karşısında basacağı hiçbir zemin olmayan birtakım sefil çapulcularız, başka bir şey değiliz, diye düşündü.

Öyle düşünenlerin bir kısmı, TKP'li oldular. Çünkü o zaman Sovyetler Birliği var, dağ gibi, ona arkanı dayıyorsun. Çinciler zaten oluşmuştu. Yine en müdafaasız, sırtını devlete dayama yoluna girmeyen adamlar, Dev-Yol, Kurtuluş vesaire olarak ortaya çıkanlardı. Şimdi, buradan bir atlamayla, 12 Mart'ta bu konularda ayağı epey bir yere basmış olarak çıkan sol, 12 Eylül'ü de yaşamasına rağmen birdenbire yok emperyalizme, yok Müslüman hükümete karşı tekrar ordusuyla, Kemalizmle ciddi bir ittifaka girdi. Bütün bu olup bitenlerden sonra bu beni çok şaşırtıyor.

12 Mart'ta sol cuntayla ilişkisini bir türlü gerçekten 'sol' olarak kuramıyor, sonunda yavaş yavaş da olsa uyanıyor, peki aynı dönemde sağ ne yapıyor?

Şöyle diyebiliriz, Türkiye'de sol uyanırken, daha doğrusu oluşurken Türkiye'de hemen bir karşı sağ örgütlenme başladı. Başlangıçta İlim Yayma ve Komünizmle Mücadele Cemiyetleri çerçevesinde olan bir şeydi bu. Daha önce de Türkiye'de bu kaba kuvvet gösterisi yaşanmıştı; bir örnek vermek gerekirse,

akla hemen Düzce geliyor. Oralardan birtakım insanlar, kamyonlara, traktörlere, römorklara konulur, bir yerden bir yere hazır kuvvet sevk edilirdi. İşçi Partisi'nin pek çok toplantısı bu şekilde basıldı. Sonraları İstanbul Valisi olan Vefa Poyraz, Bursa'dayken bir komplo halinde TİP'in oradaki mitingini bastırdı, insanları dövdürdü, Adnan Cemgil'in çenesi kırıldı, bu tür olaylar yaşandı. Kanlı Pazar'da, camiden çıkıp Taksim'e yürütülen adamlar 6. Filo'yu protesto eden solculara saldırdılar, 1 kişi öldü. Yani komünizme karşı Müslümanlık da kullanılıyordu. Bu, 68'le birlikte başladı; sokaktaki Müslüman adam, inancının ötesinde faşist örgütlenmeye de kalkıştı. Komando Mustafa diye bilinen bir adam vardı mesela bu sağ çevreler içinde, bir de Ufuk Şehri adında biri işgal sırasında merkez binanın önüne gelip ateş etmiş, "Erkekseniz çıkın," diye bağırmıştı. Edebiyat Fakültesi'ni 1968'de önce sağcılar işgal ettiler, bir tek orada varlık gösterdiler; başlarında, adını sonraları da duyduğumuz, Erzurum İspir'den gelen Nurettin İspir vardı, ama sonra solcular gelip bunları kovaladılar ve orası da bir solcu işgal konseyinin eline geçti. Ta bu tarihlerde komanda kampları gibi laflar yayıldı ve CKMP içinde Türkeş ve ekibinin paramiliter güçleri oluştu, kısa zamanda da bu güçler Ülkü Ocakları oldular.

Her şeye rağmen 12 Mart'a kadar bunlar çok belirleyici olaylar değildi. 12 Mart geçtikten sonra, 1970'li dönem, bir tarafta Ülkü Ocakları'nın, diğer tarafta çeşitli sol örgütlerin olduğu, tamamen bu ikisinin arasında cereyan eden bir maç gibidir, ama daha önce de söylediğim gibi, 12 Mart'a kadar bütün ayrışmalar, çatışmalar daha ağır aksak gidiyordu. 1965 seçimlerinde onlar meclise 10 milletvekili sokabildiler galiba, TİP 15 milletvekili soktu. Halbuki Türkiye'de aşırı milliyetçilikle solculuğun gücüne baktığımızda, bence her zaman milli-

yetçilik çok daha güçlü olmuştur, ancak o daha erken bir konjonktürdü ve sağ o anlamda daha toparlanamamıştı.

O dönemde daha çok merkezde yer aldığı için mi?

Evet, muhtemelen öyle.

12 Mart'tan sonraki ilk süreçte MHP iktidarda değil, ama o kampları devlet desteği olmadan kurması imkânsız, değil mi?

İmkansız elbette. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay komünizm tehlikesi diye konuşuyor, Ülkü Ocakları'nın varlığını kabul ediyor, ama onlar için 'vatanperver çocuklar' diyor. Her kademede açık bir kollama durumu var. Biz 1970'lerde *Birikim*'i çıkarmaya başladık, Ömer (Laçiner) MHP'lileri çok inceledi, Sivaslı olduğu için geldiği yer de ona bu incelemesinde avantaj kazandırdı, çünkü ülkücülük Türkiye'de tam bir Orta Anadolu olayı. Biliyorsunuz, Orta Anadolu aynı zamanda Ermeni kıyımının da yaşandığı bölgedir.

Bu milliyetçilikte Ermenilerin geri dönüp hak talep etmeleri korkusunun payı olabilir mi?

O tarihlerde tümüyle bununla açıklamak mümkün değil, elbette kaba kuvvetle üzerine oturdukları malın geri alınması korkusu uzun sürmüştür, hâlâ bu işler ortaya çıkarsa gelip alırlar mı, diye korkanlar, buna karşı saldırgan bir milliyetçilik geliştirmişlerdir. Yozgat, Kırşehir, Çankırı, Nevşehir, Kayseri, Niğde, Kırıkkale, bu şehirler kadar olmasa da Eskişehir, doğrudan doğruya faşizan eğilimlerin görüldüğü yerler. Konya'daysa din daha ağır basıyor. Bu faşizan eğilim Alevi-Sünni, sağcı-solcu çatışmasının bu kentlere daha rahat oturmasına yol açtı, bu

da tabii ciheti askeriyeyi işkillendirdi. Ülkücü hareket, Türkiye'de var olan ve askerlerin çok da hazzetmediği bir mezhep ayrımını âdeta kendine dayanak edindi. Maraş, Çorum olayları yaşanınca bunların kendilerini iktidar yapmak için vatanın, milletin istikbalini tehlikeye atan bazı tehlikeli oyunlara giriştiği görüldü. 12 Eylül bunun için hafif de olsa onlara da tosladı.

Ama Çorum, Maraş katliamlarını yaparken de devletten destek görüyorlar.

Bu olayların bütün o sağ devlet yapısı içinde bağlantıları var. Ülkü-Bir, Pol-Bir gibi dernekler ve ağırlıkları var. Solcular okullara giremez, girseler de İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde olduğu gibi bir koridorda izole bir şekilde dururlar. Polislerin ülkücülerle devamlı temas halinde olduklarını, Kazım abi, bilmem ne abi, diye bağıra çağıra konuştuklarını görülür.

Yeniden Orta Anadolu'ya dönersek, faşist hareket Ermeni korkusunun dışında hangi sebeplerle bu bölgede zemin buluyor?

Orta Anadolu Türkiye'nin en geri kalmış, en yoksul yerlerinden sayılabilir. Çoğunluğu Sünni grup oluşturuyor ve bu çoğunluk muhafazakâr olduğu için, Türkiye'nin ağır aksak da olsa modernizasyon temposuna ayak uydurmakta zorluk çekiyor. Oysa yine aynı bölgenin Alevi nüfusu modern hayat kalıplarına daha kolay ayak uydurabiliyor. Zaten kültürü buna müsait, mesela kadın erkek ilişkilerinde daha rahatlar. Bir kaybeden bir de kazanan gibi bir çatışma yaşanıyor, ama o Alevi ve Sünni, sol ve sağ ya da ülkücü ve solcu gibi çeşitli kılıklara bürünüp bir çatışmaya dönüşüyor.

Ekonomik boyutu da var mı bu çatışmanın? Ermenilerin olduğu gibi Aleviler'in de Sünni nüfusa göre daha çok mal mülk sahibi olduğu söylenebilir mi?

Evet, benzer bir durum söz konusu. Ne tamamen ekonomik, ne tamamen dini, ne tamamen siyasal bir sebebe dayandırılabilir. Bunların hepsinin içinde belki en iğreti duran siyasal, ideoloji tarafı, çünkü dünyadaki sağ ve sol dediğimiz kavramlar Türkiye'de çok fazla karşılık bulmuyor. Bu, ancak Alevilik gibi yapılara oturduğunda bir anlam kazanabiliyor ya da bakış açısına göre anlamını kaybedebiliyor. Onun için 1970'ler boyunca aslında bir yönüyle çok etkili olan, âdeta Türkiye'nin gündemini belirleyen birkaç hareketten biri olan bu faşist, ülkücü hareket, kalburüstü kesime kendini kabul ettiremedi. Türkiye'nin artık ambalaj ya da montajdan ibaret olmayan bir sanayileşmesi, özellikle 1960'larda hızlanan, dünyayla kendine göre bir ilişki kurma biçimi vardı. Nevşehir'den, Yozgat'tan gelme faşist kadroların, Ferhat Tüysüz, Veli Oduncu gibi ancak adam öldürmeyi bilen birtakım delikanlıların Avrupa piyasalarıyla işbirliğine gitmeyi planlayan, dünyayla ilişkilenmenin çabalarını gösteren sermayenin gözünde bir yeri, bir anlamı yoktu, Hitler'in kendini kabul ettirmesi gibi bir durumun gerçekleşmesi mümkün değildi. Dış pazara yönelik adamların onun programını anlaması, kabul etmesi, benimsemesi gibi süreçlerden geçerek, Nazizim ya da faşizm gibi bir noktaya gelmesi söz konusu bile olamazdı, çünkü burjuva toplumunun oraya varmadan önce, darda da olsa, deneyebileceği çok başka alternatifleri bulunuyordu.

Yine de Halit Narin gibi sanayiciler vardı, milliyetçi hareketleri desteleyen.

Halit Narin, evet. Asıl Sancaktül vardı, sanıyorum sahibi Murat Bayrak'tı, fakat bireysel bir adamdı. Yugoslavya'dan gelmişti, komünizm düşmanı olsa da ülkücülerle çok organik bir ilişki kurmadı. Halit Narin ise biraz platonik, milliyetçi bir işadamıydı. Onun ötesinde fazla bir destek düşünmüyordu. Büyük sermayenin, orta sermayenin, gerçek anlamda bürokrasinin, asker-sivil bürokrasinin çok fazla desteğini alamadılar. Çünkü onlar Kemalist ve elitist kalelerinden çıkmadılar; onlara göre ülkücü hareket çok avam bir hareketti, başında Türkeş gibi bir asker de bulunsa bu hareketin bir saygıdeğerliği yoktu.

Ama yine de güçleri büyüktü, çünkü -kısmen de desek- desteklendiler.

Çünkü ihtirasları yüksekti. Bir dönem yine Ömer Laçiner'in oldukça iyi analiz ettiği Hamit Fendoğlu'nun elinde bomba patlayıp ölmesi olayı vardır. Bomba, sadece Fendoğlu'na değil, aynı anda patlamak üzere tasarlanarak üç yere gönderiliyor, ama burası Türkiye olduğu için o plan yatıyor, Hamido ölüyor. Anlaşılan İtalya'da Mussolini'nin yaptığı gibi bir tür Roma'ya yürüyüş gibi bir hareket planlamışlar. Yine de sokaktaki enerjilerini, toplumun sokak dışında kalan birtakım belirleyici düzeylerinde devam ettiremediler. Bu yüzden o hareket öyle kaldı. Gene o tarihlerde aramızda konuşurduk, o zaman da Fenerbahçe'de, Bağdat Caddesi'nde gece otomobil yarışı yapan gençlik vardı; bu gençler faşist olmaya karar verirlerse, iş, işte o zaman tehlikeli, derdik. Çünkü bunlar başka bir kafa, başka bir kültür, onlar da girerlerdi işin içine.

Sermayenin de desteğini alırlardı, sanırım.

Evet, ve şimdi böyle bir eğilim var.

Yani, bugünün asıl tehlikesi Bağdat Caddesi'nin gençleri mi?

Milliyetçilik onlar arasında yaygınlaşırsa, onlar hemen bunun önderliğini de ele geçirirler. O zaman Orta Anadolu desteğini de alan, ama artık kentlileşmiş bir başka türlü faşizm ortaya çıkabilir. Evet, şimdi var bu eğilim, ortam gerildi, 1970'li yıllardaki gibi kan dökülmüyor, ama potansiyel olarak daha da tehlikeli bir durumun içindeyiz, bence.

Bu tehlikeyi daha sonra tekrar ele alabiliriz, şimdi yine 1950'lere, 1960'la dönmek istiyorum, bu yıllarda başlayan göç milliyetçiliği nasıl tetikledi?

Bu süreç, DP'yle birlikte başlıyor. Daha önce sızıntı halinde bir göç olurken, kent kendine gelenleri alıp terbiye ediyor, kendine benzetiyor, ama birdenbire rakamlar çok büyüyünce kent de çaresiz kalıyor. Çok kısa sürelerde nüfusun yapısı değişiyor, mesela bir tarihte nüfusunun yüzde 52'si hâlâ İstanbul'da doğmuş görünüyorken, üç-dört yıl sonra bu oran düşüyor. Bu konuyu 6 Eylül'e bağlamak da mümkün. İstanbul'da, çokuluslu yaşama tecrübesi en zengin olan yerde, bu şehirde - aslında bu tüm dünyada böyledir, en büyük kentler, daha kozmopolittir- 1955'te bu denge tamamen değişiyor. 6 Eylül'de bu işleri yapan adamlar, İstanbul'a geleli birkaç yıl olan adamlar. Bunlarla sistematik bir milliyetçilik gelmiş değil, ama böyle bir durumda en kolay oraya çekilebilecekler onlar; eğitimsiz, mesleksiz, işsiz, bir lumpen kentli, lumpen proletarya.

Proletarya denebilir mi?

Değil, ama lumpen. Bunun bir sırası da var, üniversite öğrencilerini daha da kolay manipüle edebiliyorlar. Taksim'de en başta üniversite öğrencileri var; toplanmış bağırıyor, çağırıyorlar, sonra Düzce'den (yani, sağcı bilinen bazı kasabalardan) hazır kuvvet geliyor ve Beyoğlu'nda dükkânlara saldırıyorlar. Üçüncü aşamadaysa gecekondu mahallerinden gelenler var. Taşlıtarla'da, bütün gecekondu mahallelerinde duyuluyor ki, Beyoğlu'nda dükkânlar kırılıp dökülmüş, sırtına paltoyu geçiren çıkıp gidiyormuş. Onlar da geliyor, yani onlar doğrudan doğruya bu saldırıyı başlatanlar değiller. Sonra biz de gazetelerde okuduk, adam köprüde yakalanmış, sırtında yedi palto varmış, vs. vs.

Milliyetçilik kadar, İslamcılık da göçle kentlere taşınıyor ve güç kazanıyor, kentle baş etmeye çalışanlara bir aidiyet alanı sağlıyor.

Daha önce söyledik, 1970'li yıllarda milliyetçiliğin kaleleri Anadolu'daydı. Büyük kentler, genel olarak sola -Türkiye'de bu sol tanımını ihtiyatla kullanmak gerekiyor, ama gene de o sağa karşı sol denen bir oluşum da var- oy veriyor, öbürüne vermiyor. İstanbul'dan Antakya'ya kadar, bir şehir geleneği olan yerler, özellikle denize yakın yerler, fazla milliyetçilik göstermediler.

Çünkü, bir göç durumunda, göçenlerin ilk derdi intibak sürecidir. ASALA 1915'te kıyıma uğrayan ve sürülen Ermenilerin üçüncü kuşağından çıktı diyoruz ya, bu da göçün bu halini anlatıyor. İlk gidenler para kazanıyor, ikinci kuşak yine öyle devam ediyor, onlar intibak işlerini halledince üçüncü kuşak 'ben niye buradayım' diye düşünüp, sonra radikal bir politika arayışına girebiliyor. Burada da öyle, ilk gelen adamlar önce ev yapıyorlar, yıkılacak mı yıkılmayacak mı derken,

milliyetçilik gibi şeylerle ilgilenecek halleri kalmıyor. Politikayla ilgilenecekse de daha bir gerçekçi olması, oyunu hangi belediye başkanına verirse gecekondusunun yıkılmayacağını hesaplaması gerekiyor.

12 Eylül'de siyasal çatışmalar bitince bütün o alanlarda yaşayan insanlar başka türlü bir evrime girdiler. O zamandan beri de milliyetçilik ve İslamcılık dediğimiz hareketler, Anadolu kasabası hareketi olmaktan çıktılar, büyük kent dinamikleri içinde kendini yeniden üreten bir düzeye geldiler. Bunun yanı sıra lumpenlik, sistematik milliyetçilik yaratmamakla birlikte, milliyetçiliğin en kolay seferber edebildiği hazır kuvvet olarak el altında tutuluyor; bu sayede, İtalyanlar Apo'ya bilmem ne yaptı dendiği zaman, hemen o adamlar seferber edilebiliyor.

Kentlerde pek milliyetçilik görülmüyor diyorsunuz, ancak '68 hareketi 12 Mart darbesiyle bertaraf edildiğinde yine toplum suskunluğu yeğliyor ve 'anarşistler', 'devrimciler' tanımından daha çok ve sık kullanılıyor.

Ama 1973'te de o darbe ortamından seçimle çıktığımızda beklenmedik bir gelişme oldu, hiçbir zaman toplumdan umduğu oyu almayan, artık almayacağı kabullenilen Halk Partisi bu seçimlerde birinci parti oldu.

Bu neyi gösteriyor?

Ecevit, askeri rejime en uzak durmuş adam, istifa ediyor, çok net bir şekilde askeri rejimi reddediyor. Arkasından da kalkıp, kongrede, 'geldi İsmet, bitti kısmet' gibi laflarla anılan, bir zamanların neredeyse mitolojik bir simgesi olan İnönü'yü yeniyor. Darbelerden sonra, o darbeye en uzak duran siyasal parti en çok oy alır; simetrik bir tepkidir bu ve oldukça evren-

sel bir fenomendir, yani bütün dünyada benzer örnekleri görülür. Bizim tarihimize baktığımızda, 27 Mayıs'ta da bunu görüyoruz. 27 Mayıs Demokrat Parti'ye karşı yapıldı, seçim zamanı geldiğindeyse, 'ben DP'nin devamıyım' diyen pek çok parti ortaya çıktı,: Adalet Partisi (AP), YTP (Yeni Türkiye Partisi) ve CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi). Seçmen CKMP'yi AP'nin devamı olarak değil, başka bir parti olarak gördü. YTP ile AP arasında da AP'yi seçince, YTP diye bir parti var olmaktan çıktı. 12 Mart'ta da İnönü, "Darbeye yardımcı olalım," diyordu, Ecevit ise darbeye karşı istifasıyla, arkasından da kongrede İnönü'yü yenerek Halk Partisi'nin en yüksek oyu almasını sağladı. Demirel, 12 Mart'ın anayasadaki birtakım demokratik hakları geri almasını, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamını onayladı, ayrıca darbe iktidarına bakanlar verdi ve böylelikle darbeye uzak duran politikacı görüntüsü yaratmadı. Toplum, oylarıyla Demirel'e bir tokat atarken, Ecevit'i de mükafatlandırdı.

Demirel'in siyasal duruşu böyle bir görüntü yaratmaya uygun muydu ki?

Elbette değildi, o tamamen Türk milliyetçiliğinin adamı. Sonuna kadar dövüşen, inatçı, demagoji yapan, hiçbir kutsallığı, ilkesi olmayan bir adam. O tokadı da hazmedemedi zaten.

Seçmenin darbeye en uzak duran partiye oyunu vermesi, 12 Eylül'den sonra da sınandı diyebilir miyiz?

12 Eylül'ün devamı olmaya aday olan Sunalp, seçimlerde en az oyu o aldı; en uzak duran Özal'dı, o iktidara geldi. Sunalp'in, darbe rejiminin devamı olacağı çok belliydi. Ahali, onun ve Halkçı Parti'nin Genel Başkanı Necdet Calp'in neye

hizmet edeceğini, adlarını kullanarak kurgulamıştı ve "Sunalp, Calp, rap rap rap" demeye başlamıştı.

Yine 1970'li yıllara dönüp, Milliyetçi Cephe'nin kurulmasına değinsek...

Milliyetçi Cephe'nin kuruluşu herkesten çok, yine faşistlerin işine yaradı. Aslında, faşist hareketler genellikle aşağıdan yukarı hareketlerdir, ama bir aşamaya geldikten sonra öyle çok aşağıdan yukarıya hareket edemezler. Bir şekilde iktidarla bütünleşmeleri, ya doğrudan kendileri iktidar olmaları, ya iktidar imkânlarından yararlanmaları gerekir.

Aksi halde dağılırlar mı?

Dağılırlar, amatör faşist hareket uzun boylu gitmez. İtalya'da, Almanya'da öyle olmuştur; bunlar aşağıdan gelen hareketlerdir, ama ikisinde de kısa zamanda duruma hâkim olma isteği çıkmıştır ortaya, çünkü insanlar pir aşkına faşizm yapamazlar, faşizm yapmak için bir yerden maaş almaları gerekir. Milliyetçi cepheyle Demirel, MHP'ye işte bu imkânı eliyle bahşetmiş oldu. Bu, o zamana kadar meclise bir-iki milletvekili sokan bir hareket olan MHP'nin önünü açtı; bugün o en son kırdıkları rekora, yani yüzde 19'a ulaşmışlarsa, bunu sağlayan Milliyetçi Cephe koalisyonunda yer almalarıdır. Koalisyona girince vur-kır dozunu yükselttiler, ülkeyi çok kanlı bir mecraya sürüklediler. Sol da çok benzer bir insan malzemesiyle oluştuğu için, kolayca aynı mücadele yöntemlerini benimsedi ve bu ikisi, Türkiye'de siyaset yapmayı şiddetli bir hale getirdiler, siyasete vahşet sıringa ettiler. Hâlâ var bu eğilimler.

Ne yapabilirdi ki sol, bunun karşılığında?

Somut şeyler söylemek zor tabii, çünkü bir yandan mücadele etmek de gerekiyordu. Güçlü, otokratik rejimlerin olduğu topraklarda bu otokratizmi devlet temsil ediyor. Devleti de büyük ölçüde ordu çevresinde örgütlenmiş olarak görüyoruz. Bizans'ın Maviler'le-Yeşiller'i vardır, bunlar birbirlerine çok düşmanlardır, devamlı birbirlerini öldürürler, ama çok nadir bir-iki olay dışında rejimle çatışmazlar. Bizdeki sağ-sol çatışması da bir anlamda buna benziyordu, nitekim Dev-Yol gibi örgütler, 12 Eylül'de savunma yaparken, "Biz, devlete karşı eylemde bulunmadık. Faşizme karşı, anti-faşist mücadele verdik," dediler, ki çok da yanlış bir şey değildi, fiilen söz konusu olan olayı anlatan bir savunma biçimiydi. O patırtıda kimse devlet nerede, diye düşünememişti bile. Bu da böyle bir şey, şimdi burada ne olurdu, sol başka ne yapabilirdi? Sağcıların o kaba kuvvetini, fikre değil güce tapınmasını, laf dinlemez halini teşhir edecek mücadele yöntemleri bulmak lazımdı, şu mahalleye faşistler gelmiş yerleşmiş, o zaman biz de bu mahalleye yerleşelim, onlar oraya üç tabancalı adam koymuş, biz de karşılarına koyalım diye düşünmeye başladığın zaman sen de aynı mecralara giriyorsun.

Sol, devlete karşı şekillenmesi gerektiğini düşünmüyor, böyle bir politikası da yok mu, demek istiyorsunuz?

Evet, bir dargörüşlülük var, ama öyle olmamak, başka türlü politikayı ortaya koymak çok da kolay şeyler değildi. Çok bariz şeyler vardı ve yapmadılar dersek, biraz haksızlık olur, ama yine de tamamen farklı bir politika tutturulması

gerektiğini de anlamaları, en azından önderlerinin bunu görmesi gerekirdi. Küçük bir örnek mesela, Kurtuluş'un şeflerinden Mahir Sayın'la biz çok sevişiriz. Bu, o zaman da öyleydi, hep anlaşamaz, tartışırdık, ama birbirimizi severdik de. Onunla sloganları tartışırdık, "Tuzluçayır faşistlere mezar olacak..." Elin değdiği her yere böyle cümleler yazılıyor, bir mezarlık edebiyatıdır gidiyor, ya da 'Mehmetler ölmez, Hasanlar ölmez' deniyor. Ölmez deniyor, ama üzerine ölen adamların resmi çiziliyor. 'Hep bir ölüm lafı, başka bir şey yok' diye eleştirirdim ben. Mahir Sayın da bunu, "Militan dediğimiz adama, sen bilmem nereyi bekle diyoruz, akşam oluyor karanlık basıyor, o orayı bekliyor, sabaha sağ çıkacak mıyım, diye düşünüyor. Tüm varoluşu bu, ben yaşayacak mıyım, ölecek miyim? Bir yere yazı yazacaksa ölümden başka ne yazabilir ki, kafasında başka bir şey yok," diye açıklıyordu. Galiba bu tartışmalardan sonra Mahir, daha iyi bir şeyler yazalım, demiş, "Faşizm gidecek, hayat sürecek" yazmışlar. Bu söylemek istediğimle ilgili çok müşkül bir örnek, ama bu doğrultuda düşünmeye başlamak, bir şeyler yapmaya çabalamak önemli. Mesela, geçen yıl düzenlenen 6-7 Eylül paneline üç-beş faşist geldi, sırayla laf atmaya başladılar, her biri kendine göre bir yeri uygun bulup, konuşmacı o konuyu anlatırken onu susturmaya çalıştı, o öyle değil, böyle, diyerek. Bağırdılar, çağırdılar. Salondakilerin çoğu bunları biliyor, bunları toplum olarak ya da en azından toplumun bir kesimi olarak tanımlıyordu ve oraya onları dinlemeye de gelmemişti. Dolayısıyla, sus kardeşim, diye susturmaya çalıştılar, üniversitenin güvenlik görevlileri de geldiler, susmasını istediler, ama herifler susmadılar. Böyle devam ederse, götürüp atacaklardı ve atıldıkları zaman salondaki kimse de 'vay adamcağıza haksızlık yapılıyor' demeyecekti. Bunlar

susmayıp da, arkası arkasına bağırmaya başlayınca, bütün salon bu faşistleri alkışlamaya başladı, alay etti, adamlar da sinirlendi. O arada bir başka adam belirdi, ben polis mi, güvenlik görevlisi mi diye bakarken, tuttu faşistlerden birine kafa attı, meğer bayağı bir solcu adammış. Faşisti alıp götürdüler, sonra biri kalktı, "Lütfen bu kafa atan adamı da çıkartın buradan," dedi. Doğru bir davranıştı ve onu da aldılar çıkarttılar, yine herkes alkışladı. Yani, şiddete şiddetle cevap vermemek, onun kulvarına girmemek, ama bunu da kitleye göstermek, kitle ile o adamın şiddetini karşı karşıya getirmek gibi bir taktik düşünülebilirdi. Bunu her yerde, her zaman yapmak zor olabilir, çok somut durumlarda uygulanabilir ya da bununla ilgili bir somut strateji kurulabilir, yani yapılabildiği yerde yapılabilir. Bu yapılmadı, o zaman da siyaset iki dövüşen gruptan ibaret kaldı. Daha ayrıntılara girildiğinde, daha can sıkıcı manzaralarla karşılaşıyorsunuz. Mahir Sayın'ı örnek verdim, ama herkes onun gibi değildi, ortalık çapulcu doluydu. 12 Eylül yıldönümlerinden birinde, geç bir vakitte dolmuşa bindim, dolmasını bekliyorum. Şoför, şoför arkadaşlarıyla konuşuyordu, "Ya Kuştepe bir zamanlar neydi?" diye sordu birisi, öbürü anlattı, bir gün silah çekip, yolunu kesmişler, parasını istemişler, adamın taşlı bir yüzüğü varmış, o taşlı tarafı avucuna doğru çevirip, bu benim nikâh yüzüğüm, sana verirsem evde kavga çıkar, kumarda mı kaybettin, bilmem ne derler, deyip adamı kandırmış. Bunlar hep yaşanmış tabii, şoför devrimciden yüzüğünü kurtarmaya çalışıyor, belki o devrimci bir şey yapacak değil, ama bunlar, bu çapulculuk hep oldu. Gecekonduya gideceksin elbette, ama gecekondunun bilinciyle sınırlı bir devrimci hareket kurmaya razı olduğun anda bu siyaset olmaktan, dönüşmekten, dönüştürmekten çıkar. Bursa'da bir

duvarda şöyle bir yazı vardı mesela, "Allah affeder, Dev-Sol affetmez". Bunları yazan kafalarla ne yaparsın? Çok komik, gene Mahir'in hikâyesi, Kurtuluşçular'da herkes, sağa, sola slogan yazıyormuş, bir sürü de mahalli saçmalık oluyormuş. Bunu bir disipline sokmak üzere, bir iç bildiri yayınlamışlar, sloganlar merkezden gönderilecek, onların dışında slogan yazılmayacakmış. Sonra da listeleri göndermişler, sloganlardan biri "Kahrolsun Oligarşi"ymiş, ama Erzurum'un bilmem neresindeki, oligarşi nedir bilmeyen herifler, orada bir garaj işleten Oltulu bir faşistin duvarına şöyle yazmışlar: "Kahrolsun Oltu Garajı"...

Yedinci Bölüm

12 Eylül Faşizmi ve Kürt Hareketinin Güçlenişi

Yukarıda konuşmuştuk, Türkiye'de yaşanan olaylarda 'dış mihrakların oyunu' tanımını bir anlamda gerçekten kopuş olarak görüyorsunuz, ama 12 Eylül'de bir başka durumla karşılaşıyoruz. Darbenin hemen arkasından Amerika'nın Ankara başkonsolosu, durumu Washington'a, "Bizim çocuklar işi halletti," diye bildiriyor. Arkasından da cezaevindeki MHP'liler, "Biz içerdeyiz, ama fikirlerimiz iktidarda," gibisinden laflar ettiler.

Türkiye'de tarihte olan olayları uluslararası komplolar olarak görmek genel bir eğilimdir ve bu benim katıldığım bir görüş değil. Amerikalılar ve NATO çevreleri bu darbe ortamından tabii ki memnun kaldılar, ama AB çevreleri biraz ekşi bir

ifadeyle karşıladılar. Hâlâ Soğuk Savaş devam ediyordu. Avrupa daha demokratik bir dünya isterken Amerika'nın o aşamada pek öyle bir isteği yoktu, bugün de olduğu gibi olaya demokrasi açısından değil, güvenlik sağlamak açısından bakıyorlardı. Amerikalı teorisyenlerin darbe olmasına sevinmeleri gayet normal; Pentagon, NATO ve generallerin arasında kişisel ilişkiler vardır, aslında bu, bütün meslek dallarında böyledir. Bir ülkenin gazetecileri başka ülkelerin gazetecilerini, kendi ülkelerindeki avukatlardan daha iyi tanırlar. Örneğin, emekli bir Yunan generaliyle tanışmıştım, bana Sunalp'in hatırını sormuştu, onu çok seviyordu, normalde böyle olmamasını düşünürsünüz, ama oluyor. Bütün bu kişisel ilişkiler ağı içinde Amerikalılar, "Daha ne kadar bekleyeceksiniz?" demiş olabilirler, ama planı Amerikalılar yaptı gibi bir düşünceye inanmam, çünkü hayat böyle işlemiyor. Aslında, 27 Mayıs'ta da Amerika memnun kalmıştı, çünkü Menderes'in gidişatından çeşitli sebeplerle çok memnun değillerdi, yani burada söz konusu olan çeşitli değişikliklerden memnun kalmak ya da kalmamaktır. Kalmadığı zaman, bazı yardımları keserek, ambargo uygulayarak tepkisini belli eder, memnun kalmışsa da tam tersini yapar, yaptığı yardımlara yenisi ekleyebilir, kritik bir zamanda olmayan bir iyiliği devreye sokabilir, bunlar mümkün, ama burada bir global komplo senaryosu söz konusu değil.

Bunu biraz daha da genelleştirebiliriz: Mesela, o tarihlerde, 12 Eylül olduktan hemen sonra biz, İstanbul Üniversitesi'nde bir grup asistan oturup 12 Eylül'ü nasıl yorumlamalıyız, anlamlandırmalıyız diye, tartışmıştık. İçimizden bazılarına göre, kapitalizmin, emperyalizmin o aşamadaki birikim modelleri öyle bir şey gerektiriyordu. Ben emperyalizmin bu dönemindeki birikim modelleri gibi çok genelleyici, dünyanın her yerinde aynı şekilde işleyen, var olan bütün ülkelerin iç dinamiklerinden tamamen bağımsız bir şekilde işleyip, o iç dinamikleri

kendi uzantısı haline getiren böyle bir mekanizmaya hiçbir zaman inanmadım. O genelleme düzeyinde darbeyi, darbeleri 'CIA yaptı' diyerek bir kuruma indirgemek de söz konusuydu. Bütün bunlar var elbette, CIA'yi niye kurmuşlar, onun kanalıyla da birtakım işler yapmak üzere, ama Allah'tan tarihin öyle bir yapılanması var ki, CIA'in yapmaya çalıştığı şey, yolda bir sürü başka şeye çarpıyor, onun için hiç bir zaman istenen şey olmuyor, bunu da zaten CIA'yle çalışanlar herkesten daha iyi biliyorlar, çünkü bu onların işi. Dolayısıyla bu *feedback* (geri bildirim) denen olguyu, hiçbir şeyin tasarlandığı gibi olmayacağını bilenler, bir şeyler tasarlandığı gibi olmamaya başladığı noktada, nerede ya da nereden tekliyor, o zaman şimdi nasıl bir şey yaparız, diye ucu açık, çoklu modeller içinde varmak istedikleri hedeflere doğru yol alırlar, o yolları zorlarlar diye düşünürüm. Yani, 12 Eylül'ü, globalizasyonun birikim değerlerine bağlamaktansa, kendi içimde, Türkiye'nin kendi geleneğine, insanların ideolojik yapılarına, alışkanlıklarına bağladığım zaman çok daha rahat açıklıyorum.

O halde 12 Eylül'ü nasıl açıklıyorsunuz?

1970'li yıllar boyunca toplumdaki bölünme çok daha ürkütücü boyutlara varmıştı. Bir şeylerin kontrolü merkezde olması gerekirken uçların eline geçmişti, ama uçlar da kendi istediklerini yapamıyorlardı; bir sonucu olmayan, her gün kendini yeniden üreten, adı konmamış bir iç savaş mekanizması işliyordu. Bunun sonucunda da uçlardan herhangi birinin zafere ulaşması söz konusu değildi. Zaten kendileri de, bu durumun taşıyıcısı olan somut kişiler de, artık böyle bir şeyi beklemez hale gelmişlerdi. Yani, bir kronik inadın iki parçası olarak, her gün yeni bir enerji bulup karşılıklı bir şekilde o şiddeti devam ettiriyorlardı. Zaten 12 Eylül borusu öttüğünde

herhalde herkesten çok bu kilitlenme içinde olan militanlar 'neyse artık biz kurtulduk, ne olacaksa bunu bir başkası yapacak' diye rahat bir nefes aldılar. Toplumda da âdeta kangren olmuş bir tedirginlik vardı.

Sağı devletin beslediği, desteklediği ortadaydı, şiddetin bu kadar artması devletin kontrolü kaybetmesi, gücü faşistlere kaptırmasının bir sonucu muydu?

Devlet de kendi özerkliğini ortaya koymaya başlamıştı. Bir tarihte Cevdet Sunay, "Onlar iyi niyetli çocuklar," diye konuşuyordu, ama 1970'li yıllarda, daha önce de konuştuğumuz gibi bir Alevi-Sünni ayrımının üzerine, komünist-faşist ayrımı inşa edilmeye çalışıldı. Böyle şeyler Türkiye'de silahlı kuvvetleri ve sermayeyi çok korkutur. Haklı sebeplerle korkutur, faşist ve komünist olarak birbirlerini hakladıklarında, Türkiye gibi ideolojik koşullanmaları olan bir toplumda, o çok fazla toplumsal bir olay haline gelmez, ama toplumda zaten var olan bir potansiyelin eksenine bu çatışmayı yerleştirirseniz, o zaman oradan elinizi sokup o çatlağı büyütürsünüz. Bunu da öncelikle sağ yapıyordu. Böyle bir mesafeden bakanlar için de bunun böyle olduğunu görmek çok zor değildi, bunun için de Silahlı Kuvvetler, milliyetçi olduğunu iddia eden bir hareketle, belki bir şekilde, ister istemez bir yakınlık kurabilirdi, ama milliyetçi hareket ateşle oynamaya başlayınca ona karşı da bir alerji yükseldi. Tabii ki o dönemde, bütün toplumu saran bu çatışmada ordu içinde de daha solda tavır alan bireyler vardı, ama idareye el koyduktan sonra Cevdet Sunay gibi, "Onlar iyi niyetli çocuklar canım," demediler de Ülkü Ocakları davası açtılar. Sonunda onlara biraz daha toleranslı davransalar da büsbütün görmezlikten gelmediler, çok da fazla hoşgörmedi-

ler. Hapse girdikten sonra onları komünistlerle aynı hücrelere koyarak, kendi kafalarına göre bir şekilde cezalandırdılar, yahut bir şekilde doğru yola getirmeye çalıştılar.

Ama bu komünistler için daha ağır bir cezaydı.

Bence, iki taraf için de korkunç bir durumdu. Davanın savcılığını MHP'yi kayırmaya çalışmayacak bir adama verdiler, faşistlere sempatisi olmayan bir adamdı, galiba adı Dündar Soyer'di. Bunlar hep sinyaldir, idareten yapmaya kalksalar ona göre savcı bulunurdu, ama öyle olmadı. O idamlarla topluma ibret dersi vermeyi düşündüler, 'sallandıracaksın, bilmem kaç tane' meselesi, 'iki taraftan da sallandıralım' benzeri bir şeye dönüştü. Bu kafada, zihniyette eşitlik ve adalet gibi duygular, iki taraftan da sallandırmak şeklinde tecelli ediyor, öyle de yaptılar.

Faşizmin adaleti, yani!

Ben askerliğimi 1975'te yedeksubay olarak yaptım, teorik dersler faslında zararlı cereyanlar da bize gösterildi; koca bir teksir, koca bir kitap. Zararlı cereyanlardan biri komünizmdi, hemfikir olabilirsiniz olmayabilirsiniz, ama niçin ona kötü dendiğini, niçin istenmediğini anlıyorsunuz. Tanımı doğru mu değil mi, bunlar ayrı, ama anlatılanların bir mantığı vardı. Sonra dinci akımlar çıkıyordu karşınıza, bu niye kötüdür, onu da anlıyorsunuz, daha o zaman dinci ideoloji çok ön planda olmasa da zararlı bir faaliyet biçimiydi. Bir de bu faşizmle ilgili bir madde vardı, bunun niye kötü olduğunu çok anlayamıyordunuz, aşırı milliyetçi gibi birtakım laflar vardı, ama milliyetçilik o kadar iyi bir şeymiş gibi anlatılıyordu ki, şimdi bunun aşırısı niye kötü olsun, anlayamıyordunuz.

İçinde büyüdüğünüz bir kültürün önemli, belirleyici parçasının şimdi zararlı gösterilmesi mi, anlamayı zorlaştıran?

Sürekli 'bunu çok sev, aman bunsuz gözünü açma' diyor, bir yandan da buna 'suç' deyiveriyor, taltif etmek gerekirken, birdenbire tuhaf bir şekilde cezai bir konu olup çıkıyor. Dünyaya böyle bir şartlanmayla bakanların, sonuçta ne olursa olsun, 'bu yaptığımı ben milliyetçilik adına yapıyorum' diyenlerin, aynı derecede bir nefret duymaları çok mümkün değil. Sonunda zaten çok da uzun sürmedi o dava, soldaki adamlar herhalde çok daha fazla yattılar, içeride.

Solcular 10-15 yıl içerden çıkamadılar, ama faşistlerin salıverilmelerinde, devlet tarafından başka işlerde kullanılmalarının payı var. JİTEM'de, kontrgerillada yer aldılar, ASALA'ya ve Kürtler'e karşı kullanıldılar.

Bir yandan da bunlar oldu, ama bunlar resmi bir devlet politikası olarak değil de, böyle yapılanmış bir ülkede, resmi yapılar arasında yer alan bol miktarda çatlaklar içinde, falanca bireyin inisiyatifiyle yerleşen 'ben bunu böyle yaparım' düşüncesiyle, biraz çete mantığı içinde gelişti. Bu benim, İttihatçılığa dönüş olarak nitelediğim bir eğilim.

'Derin devlet' diye tanımlanan yapının mimarının İttihatçılar olduğunu mu söylüyorsunuz.

Evet, onların üslûpları bunlar. Belki dünya görüşü olarak aralarında uçurumlar yok, ama bir prosedür olarak ben, Mustafa Kemal'i *correct*-politik, *correct*-legal siyasal yapıları kurmaya çalışan bir kişi olarak görürüm ve bu da İttihatçı yaklaşımla ciddi bir fark teşkil eder. Bir olay vardır, Kurtu-

luş Savaşı'nda, Ali Fuat Cebesoy'un garp cephesi kumandanıyken, Mustafa Kemal tarafından ikna edilerek Moskova'da sefir olması. Bunu Mustafa Kemal Nutuk'ta, Ali Fuat kendi anılarında, bir de yine kendi anılarında Çerkez Ethem anlatır: Eskişehir civarı da bir tren istasyonunda karşılaşırlar. Bu, Yunanlılarla başarısız bir çarpışma sonrasında bir buluşmadır. Mustafa Kemal Ankara'dan gelir. Çerkez Ethem ise konuşma neydi, ne anlama geliyordu pek bir şey anlamadan, kendi düşmanlık duygularıyla katılır toplantıya, sonra da o düşmanlık duygularıyla gider. Ali Fuat Paşa bu görüşme sonrasında kendisinin Moskova'ya gönderildiğini ve bunun bir şekilde kendisinden memnun kalınmamasının sonucu olduğunu sezmiştir, ama sorunun ne olduğunu çıkaramıyordur, öyle de yazar. Mustafa Kemal de ayrıntılı bir şey anlatmaz, yalnız, trene Ali Fuat Paşa'nın göğsünde fişeklikler, sırtında çapraz bir filintayla girdiğini söyler. Mustafa Kemal o anda değil, ama uzun vadede, gerilla benzeri gayri nizami şeyler değil, düzenli orduyla yapılacak bir savaş üzerine strateji kurmuştur, fakat kendi garp cephesi kumandanı Kuvayı Seyyare'yi taklit etmektedir. İşte, Cebesoy trene bizim 12 Mart'ta parka giyen delikanlılar havasında gelir, Mustafa Kemal bakar ve 'hay Allah' der, başka da bir şey söylemez, sadece bu ayrıntıyı söyler. Bu da Mustafa Kemal'e ilişkin söylemek istediğim, söylediğim düşüncelerin örneklerinden biri, adamın nizami, legal, *comme il faut* (olması gerektiği gibi, uygun) bir yaklaşımı var. Bunun, 'haydi Abdullah'a ASALA'yı vurduralım, Haso'yu da bilmem kim temizlesin' gibi bir mantıkla çok fazla alakası yok.

Türkiye gibi bir memlekette -her memlekette toplumsal yapı belirleyicidir ve siz de istemediğiniz şeyler için, peki, o halde oluversin, demek durumunda da kalabilirsiniz- Mustafa

Kemal'e baktığınızda gördüğünüz -benim de gördüğüm- ana gidiş, neyin, ne olduğunun belli olduğu bir siyasal yapı. Ancak, şunu da söylemeliyim, bir gizli örgütün devlet olduğu yapının ağababası, dünyanın iki büyük devinden biri olan Sovyetler Birliği'dir; o mantıkla, o illegaliteden gelerek iktidar olmuştur. Şimdi bir örnek verirsek, sizin bulunduğunuz kentte 17 Ekim Devrimi kutlanıyorsa, Sovyet elçiliğine resepsiyona davet ettiklerinde, o elçilikte esas kuvvetli adam elçinin kendisi midir, yoksa KGB'nin üyesi olduğu için vestiyerde paltonuzu alan adam mıdır, bilemezsiniz.

Bizim İttihat ve Terakki'yle başlayan bu çizgimiz hiçbir zaman büsbütün değişmedi, ama Mustafa Kemal başka türlü bir yapılanma kurmaya çalışmıştı. Onun için ben 1980'lerle birlikte başlayan milliyetçilik dönemini "Atatürk 100 yaşında" edebiyatına rağmen Kemalizm'den bir sapma olarak görüyorum. Tabii bu sapmanın ikinci vahametini gösteren, Batılılaşmaya ilişkin tutumdur. Kemalizm bir Batılaşma hareketidir, tamam milliyetçidir, ama onun milliyetçiliğinin yolu Batılılaşmadır. Yoksa dünyada milliyetçi olmayan çok azdır, bugünkü duruma baktığımızda Çin Halk Cumhuriyeti'nde de yıllardır milliyetçilik yapıldığını görüyoruz, ama milli kalkınmanın yöntemi olarak Çin, komünizm yöntemini seçmiştir. Biz komünizm yöntemini seçmedik. Mustafa Kemal'in meselesi, Batılılaşma, liberal kapitalist bir ekonomi ve buna uygun parlamenter bir rejime doğru gitmekti, ama 12 Eylül, faşist uygulamalarını eleştirdiği için Batı liberalizmine düşman oldu. Kenan Evren her akşam çıkıp hepimizi aydınlattığı konuşmalarında Batılılarla kavga ederdi. "Onlar kızlarını da gece sokağa bırakırlar, biz bırakmayız, oğullarımızı da bırakmayız ya" diye, o müthiş üslûbuyla derin dünya görüşünü bize anlatırdı! Bu bakımdan belki çok benzersiz de

değil Türkiye, çünkü bizden daha erken yıllarda, 1970'lerde, bunun bir benzerine Latin Amerika'da rastlandı. Arjantin'de, Şili'de yaşananları biliyorsunuz: uçaktan atmalar, işkencede öldürmeler, kaybetmeler. Ama bugün onlar, sanki öyle bir parantez olmamış gibi, daha da demokratikleşmiş olarak çok daha fazla mesafe aldılar, tabii çok da sorunları var. Ayrıca popülizmin damarlarına kadar işlediği toplumlar bunlar, ama cuntacıları hapse koydular, bir kısmı muhtemelen hâlâ hapiste de olabilir.

Arjantin ve Şili'de darbe dönemlerinde mağdur olan insanlar, kayıp aileleri gibi, 1970'li yılların ortalarından yakın tarihlere kadar sokak eylemlerini sürdürdüler, belki hâlâ da sürdürüyorlar, çünkü hem hukuksal talepleri var, hem de hâlâ kayıpların peşindeler. Şili'de kendisi de Pinochet'nin şiddetini yaşayan bir kadın, Michelle Bachelet cumhurbaşkanı seçildi. Türkiye'deyse 'Cumartesi anneleri' iki yıl gibi kısa bir süre sürdürebildiler sokak eylemini, bırakmak zorunda kaldılar. Türkiye'de toplumsal eylemlerin uzun soluklu olamamasını devletin uyguladığı şiddetle mi açıklayabiliriz?

Evet, doğrudan doğruya bu. Gidiliyor, göz ucuyla bakılıyordu; oysa orada oturan annenin herhangi bir gücü yoktu, o ancak kendi yaptığı işin vahametini hisseden bir devletin utanç duygusuyla orada oturabilirdi. Devlet, utanç duygusu yerine copla gidince oturamaz, çünkü o insanlar mağdur olmuş insanlar, yakınları kaybolan insanlar... Onlar öyle bir muameleyle, yani tehditle, şiddetle karşılaşmasalar bu eylem sittinsene giderdi, 'benim de yapabileceğim bu kadar işte, bari onu yapayım' diye eylemlerini sürdürürlerdi. Yani, onlar bundan bıktıkları, vazgeçtikleri için bu eylem bitmedi.

Eylemin tehditle ve şiddetle engellenmesi bir yana, bir de şöyle bir durum var. Galatasaray'ın önünde oturan anneler ve diğer yakınlar, neredeyse tümüyle Kürtler'di. Oysa Türklerden de kayıpları olan aileler vardı. Ben Cumartesi Anneleri'yle yaptığım röportajlar sırasında bu ailelerle karşılaştım, Bursa ve Manisa'da yaşayan iki aile, ikisi de Türk kökenli, üstelik birisinin iki çocuğu birden kaybedilmesine rağmen eylemlere katılmadılar, katılmak istemediler. Bunu, Türklerde devlet otoritesinin çok içselleştirilmesiyle, devlete biat duygusunun gücüyle açıklayabilir miyiz?

Olabilir. Bu işlerin olduğu tarihlerde sıradan Türk kökenli bir Türk vatandaşının kafasını karıştıracak bir sürü olayla doluydu, milliyetçilikten başka herhangi bir şey yoktu, ideoloji yoktu, değer yoktu, böyle bir toplumdu. Ama bir yandan da Kürt meselesi çıkmıştı ve ona mı sempati duyacak, kendi milliyetçiliğini mi düşünecek, bilmiyordu, kafası karışıktı. Hep yazdığım gibi, Türkiye'de ne zaman bir sorunla karşılaşılsa hep 'o mu, o mu' diye sorulur. O sorunun bir tarafında hep demokrasi vardır ve defedilmesi gereken demokrasidir, çünkü diğer sorun hep daha önemli görülür. Oysa bu demokrasi içinde çözülebilecek bir sorundur, ama yine de sorulur, 'o mu, o mu'? Eyleme gidecek olanlar da bütün bu kafa karışıklığını yaşayan insanlardı, onun için bence müteredditi, kararsız, bulanık olmaları anlaşılır bir şey.

Görülen o ki bu bulanıklık, Kürt savaşının şiddetlenmesiyle birlikte duruldu, kararsızlık da ortadan kalktı.

Devletin toplumda bir türlü yaratamadığı türde milliyetçilik, bu Kürt hareketinin oluşmasıyla birlikte yükselmeye baş-

ladı. Bu da ilginç, 12 Eylül diye bir dönem yaşanıyor, öncelikle solcu bilinen insanlara zulmetse de kurunun yanında yaş da yanıyor, bazılarının en azından solcu arkadaşı olduğu için başı derde giriyor, yani 12 Eylül'den toplumun büyük bir kesimine öyle ya da böyle bir pay düşüyor. Aynı 12 Eylül Kürtlere de zulmediyor, ama o Kürtler mücadele başlatıp da bunu yükseltince, bir süre sonra da İslam siyasal bir güç kazanınca, başlangıçta '12 Eylül'ün zulmüyle mücadele etmeliyiz' diyen kesim, yavaş yavaş milliyetçi safa ve ordu tarafına geçmeye başlıyor. Akıllı, okumuş yazmış, dürüstlüğünden şüphe edilmez akademisyenler bile, "Ben Müslümanlara karşı Kenan Evren'in yanındayım," diyor ve sonra da hakikaten öyle tavır alıyor, sonuna kadar.

İyi, ama İslam'a en çok Kenan Evren döneminde prim verildi, en çok İmam Hatip Lisesi onun döneminde açıldı, bu gerçekleri görmezden gelmek mümkün mü?

Bunlar tabii Kenan Evren'in döneminde yapılıyor, ama inandığı için değil, 'daha İslamlaşmış bir Türkiye yapalım' diye değil, tersine, 'İslami ideolojiyi nasıl kontrol ederiz' kaygısıyla yapılıyor. Gene bir komploya bağlamak istemiyorum, ama sanırım sosyolojik bir tavsiye var. 12 Eylül, evrensel bir strateji olarak Yeşil Kuşak'ın olduğu yıllarda yaşandı, ama bir de 1960'ları, hatta daha öncesini düşünelim. Şimdi, Avrupa'nın periferisinde üç ülke var. Bunlardan Portekiz ve İspanya, henüz İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce oldukça faşizan bir rejime giriyorlar ve sözünü ettiğimiz dönemde de hâlâ oradalar; diktatörleri Salazar ve Franko ölmeden de oradan çıkamayacaklar. Periferinin öbür ucundaysa Yunanistan var. Yunanistan'da da gidişi gelişi bol bir tarih yaşanıyor; ülke as-

keri darbe ile krallık arasında gidip geliyor. İç savaş, arbede yaşanıyor, ama liberal demokraside karar kılma isteği, eğilimi de var. İşte o sırada, 1967'de albaylar darbe yapıyorlar ve bu, İspanya ve Portekiz'e göre daha kısa bir zaman, yedi yıl sürüyor. Bu üç ülkede ortak bir durum, bir sacayağı görüyoruz; üçünde de askeri darbeyle faşizm yerleşiyor. Üçünde de, ama özellikle İspanya'da, Almanya'ya veya İtalya'daki gibi bir aşağıdan yukarıya bir halk hareketiyle gelmiş bir faşizm yok. Onlarda da faşist hareketler, bizim ülkücü hareket gibi, bir iktidar elde edebilecek güçte olmayan, esasen askerin gölgesinde kurulan Falanj benzeri örgütler... Asker, temel direk; ama iş camiası bundan memnun, 'askerin kurduğu bu rejim iyi, biz de destekleyelim' diyorlar.

Türkiye'de de iş dünyası 12 Eylül'ü onayladı.

Türkiye'de, büyük ölçüde 12 Eylül de dahil olmak üzere iş camiası darbeleri onayladı, çünkü zaten böyle büyümüştü. 'Yeter artık, bu hep böyle mi gidecek' itirazları ancak 3,5'uncu postmodern darbeyle başladı. Bugün de alıştığımız türden bir darbe olsa, o camia ne kadar sesini çıkartır, bilemiyorum doğrusu. Asker ve iş camiası yukarıda sözünü ettiğimiz sacayağının iki ayağını oluştururlar, ancak bu iktidar yapılarının dengeli olması için üçüncü bir ayak daha gerekir. Üçüncü ayak da, ideolojiyi kontrol altında tutmaktır. Demem o ki, bir baskı rejimi varsa, o baskının bir tepkiye yol açmaması için toplumdaki ikna ve rıza mekanizmalarını işletecek bir güç gerekir; bu da ideolojidir. Yukarıda sözünü ettiğimiz iki ülkede Katolik, üçüncü ülkede de Ortodoks kilise, bu sacayağının gönüllü, dikkatörlükle ilgili hiçbir durumdan şikâyeti olmayan üçüncü ortağı oldular. Türkiye'de de o iki ayağı bulmak mümkündü, her sefe-

rinde bulunuyordu, ama üçüncü ayak boştu, çünkü Kemalist cunta gelince Müslüman kesim kendini geri çekiyordu. Sanırım bunu Amerikan sosyologları ve Amerikan 'think tank'leri (danışmanlar, uzmanlar) gördüler, gözlemlediler ve naçizane bir tavsiye olarak da darbecilere ilettiler: Bu toplumu biraz daha istikrarlı bir şekilde yönetmek istiyorsanız, camiyi kendinize düşman etmeyeceksiniz. Bu düşünceden sonra da 'okullara zorunlu din dersi koyalım, daha fazla İmam Hatip Lisesi açalım' dendi ve Kenan Evren iki günde bir Avrupalılara küfrederken, bir yandan da, Mustafa Kemal'in Sakarya'da savaş meydanında nasıl ezan okuduğunu ya da Kuran'da örtünmenin bulunmadığını, ama Bursa'da kadınların çok güzel oldukları için yüzlerini örttürmek zorunda kalındığını anlatmaya başladı.

O dönemde dinci kesim ciddi anlamda bir tehlike oluşturuyor muydu, yoksa bu bir öngörü müydü?

Öyle bir tehlike düşünmediler de, darbe koşullarının devam edeceğini sanıyorlardı. Sonra olaylar kendilerinin düşündüğü gibi gelişmeyince 'laiklik elden gidiyor' paniğine kapıldılar. Sosyolojik tahlilleri doğru çıkmadı, yerine oturmadı ve istenen sonucu vermedi. Çünkü zaten sosyolojiyle herhangi bir ilgileri yoktu. Toplumun da verilen 'komut'a göre şekillenmesini bekliyorlardı.

Hemen arkasından iktidara gelen Turgut Özal, politikasını dört eğilimi bir araya getirmek üzerine kurdu, İslamcılık da bu eğilimlerden biriydi. Bu da Evren'in oluşturmaya çalıştığı Türk-İslam sentezinin devamı değil miydi?

Yok, bu öyle pek Türk-İslam sentezi sayılmaz. Çünkü Türk-İslam sentezinin içinde Batı yoktur, liberalizm yoktur,

demokrasi yoktur. Hümanizm ise çok kötüdür, zinhar olmaması gerekir; ayrıca hümanizm, Türk milliyetçiliğinin en büyük düşmanıdır. Nihal Atsız'lar, Reha Oğuz'lar, İbrahim Kafesoğlu'lar, Muharrem Ergin'ler devamlı şunu yazmışlardır: Liberalizme, komünizme, demokrasiye kapıyı açan şey hümanizmdir, bu yüzden asıl teorik düşman budur. Bu da Turgut Özal'ın oldukça yumuşak dört eğilimiyle yan yana gelmez. 12 Eylül döneminde de Aydınlar Ocağı, yine Türk-İslam sentezi çerçevesinde toplanmıştı. Gazetelerde Evrenler'in bu tip adamlara, 'senteze Batı'yı da sokun' diye baskı yaptığını okumuştum. O günlerde de, tam Batı demeden, teknolojiye vurgu yaparak durumu idare ettiler diye hatırlıyorum, ama Özal çok daha Batıcıydı. Daha doğrusu, hem Batıcı hem de Doğucu, kendine göre başka bir yerde sentez arayan bir adamdı. Türk-İslam sentezi onda var olsa bile, bütün konularda olduğu gibi biraz daha liberal bir tarzdaydı. Turgut Özal daha bir İkinci Dünya Savaşı sonrası Japon toplumunu model alıyordu, Evrenler'in modeliyse İkinci Dünya Savaşı'na kadarki Japon toplumuydu. Japon ideolojisi, bireyi başkaları adına fedakârlığa teşvik eder, birey kendi adına bir şey istemez, memleket herkesin ortak çabalarıyla kalkınır. Böyle olunca sendikalaşmaya da gerek kalmaz, ücret politikasında adaletli bir uygulamaya da. Özal, Japonların yaptığı gibi, bu amaca ulaşmak üzere, 'biz de İslam ideolojisini seferber edebiliriz' gözüyle bakıyordu. Bir yandan da bütün ticaretin ruhunu bilen bir adam olduğundan, karşılıklı alışveriş mantığına aklı yatmaktaydı. 'Onun için de bu ideolojiyi sevmeliyiz, okşamalıyız' diye düşünüyordu. Bana, Özal'ın sağ ve iktidar olduğu bir dönemde, şimdiki başörtüsü yasağı gibi baskılar kolay kolay uygulanamazdı gibi gelir.

Savaş 1984'ten 1990'ların sonuna kadar zaman zaman çok şiddetli yaşansa da, son birkaç yıldaki kadar güçlü bir milliyetçi tepki görülmemişti. O dönem toplumu böylesi bir tepkiden alıkoyan neydi? O dönemde toplumun nasıl bir sağduyusu vardı?

Bu tür propaganda yukarıdan gelir, toplumun içinden organik olarak çıkmaz. Bizim toplumda milliyetçilik diye tanımlı, formülü belli bir şey yoktur, ama milliyetçilik tohumlarının üzerinde çok kolay yeşerebileceği ksenofobi, yani yabancı korkusu vardır. Ksenofobi normal olarak sınır dışı, meçhul birtakım adamlara yönelen bir eğilimdir. İçerdeyse Ermenilerle, Rumlarla ilgili olabilir. Müslümanlık hâlâ epeyce güçlü bir bağdır, onun için 'Allah'ın Kürdü', 'kuyruklu Kürt' gibi aşağılayıcı tanımlar kullanılsa dahi Müslüman olan Kürtlerle arada bir bağ vardır, yukarıdan gelen propagandaya çok fazla kulak asılmaz. Ama şimdi bütün bunlar değişmeye başladı. Elbette, bu hemen olmuyor, vakit alıyor, adamların ksenofobiyi devamlı kışkırtması, ayağa kaldırması, devletin durdurmaya çalışmak bir yana, ellerini ovuşturarak olup biteni seyretmesi, Orta Anadolu'daki MHP depolarının gittikçe bu işe soyunması, Karadeniz'in askerde en çok insan kaybeden bölge olarak bilinmesi gerekiyor. Olaylar yavaş yavaş, bölgeden bölgeye atlayarak, sirayet ederek gelişti, ufak tefek mevzii olaylar olmadı değil, ama büyümesi ve bir dalga halini alması için vakit geçmesi gerekiyordu ve geçti.

Hatırlarım, Çanakkale'nin oralarda, büyük ihtimalle Çan'da, Kürt işçi keçiye tecavüz etmişti, bunun üzerine keçi sahibi de keçiyi kestirmiş, etini fakirlere dağıtmıştı. Şimdi bundan da belli ki bunun bir prosedürü var. Böyle bir olay meydana gelince ne yapılacağını biliyorlar, ırzına geçilmiş keçiyi kendileri yemiyorlar da fakire fukaraya veriyorlar. Ama

bunun arkası geldi, silahlar çekildi, hangi taraftan şimdi hatırlamıyorum, bir adam öldü, yani keçi cinayeti işlendi. Buna da 'dışarıdan gelen ayılar' yol açmış oldu. 'Bizde böyle şey olmaz!' Onu izleyen yıllarda birçok yerde benzer hikâyeler duydum. Ege'de bir yerde, bir köyde bir ev yaptırıyorduk, oraya gidip geliyordum. Siirt'ten, Bitlis'ten gelen taş ustaları vardı, bütün taş duvarları onlar örüyorlardı. Mahalli adamlar onları 'PKK'lıymışlar, konuşurken duyduk' diye jandarmaya ihbar ediyor, dövdürüyorlardı. Böyle olaylar yaşanıyordu, ama bunun bir toplumsallık kazanması zaman aldı ve tabii durdurmak amacıyla hiç kimse kılını kıpırdatmadı.

Bundan sonra yapılacak mı sizce?

Evet, yapılacak. Patrisyen faşistler toplumdan yalıtıldılar ve kendi başlarına kaldılar. 'Iyot gibi' diye bir argo deyim vardır, öyle kaldılar. O iyotluktan çıkmak için de sokak faşizmini gıdıklamak, körüklemek gerekiyordu. Bir süreden beri onu yapmaya başladılar. AB sürecini bir şekilde bloke etmeleri gerekiyordu, ama sırf kendi güçleri bunu yapmaya yetmediğinden sokaktan yardım almak zorundaydılar. Sokak da şimdi hazır, Kızıl Elma'sıyla, çeşitli cenahlardan gelmiş güçleriyle faşizmi körüklemeye çalışıyorlar.

Başarabilecekler mi?

Türkiye'de yukarıdan destek almayan, bu tür radikal hareketler çok uzun ömürlü olmuyor. Bana öyle geliyor ki, 3 Ekim'den sonra daha istikrarlı bir yola girildi. Bu süreçte tabii provokasyon çabaları olacaktır, ama gittikçe güç kaybedecektir. Hem kendi enerjisini, dolayısıyla hem de çevresinde toplayabildiği gücü yitirecektir. Onun için beklenmedik, çar-

pıcı, sarsıcı olaylar olmadıkça, bir evrimsel süreç içerisinde bu faşizan eğilimlerin dağılması ve etkisizleşmesi mantıken gerekiyor.

Ama sarsıcı bir olay olmaz diyemiyorsunuz...

Diyemem, her zaman böyle bir ihtimal var.

Orhan Pamuk duruşması, bir provokasyon girişimi miydi; ya da Ermeni Konferansı'nın engellenmeye çalışılması, katılanlara saldırılması, siz de dahil konferansın engellenmesini eleştirenler hakkında dava açılması...

Tek bir merkezden planlanmış bir provokasyon olduğunu düşünmüyorum –böyle bir rol oynayacak merkez oluşturma çabaları var olmakla birlikte. Temelde Türk siyaset seçkinlerinin 'hukuk anlayışı' yatıyor. Bu anlayışa göre, hukuk toplumda adaletin sağlanmasının değil, devletin (ve onu temsil eden seçkinlerin) sevmediği kişileri cezalandırmasının aracıdır. Onun için, el altında, istendiği anda istenen kişiye karşı kullanılacak (yani, yeterince muğlak ifade edilmiş) maddeler bulundurmak isterler. 'Ceza Yasası' denince Mussolini'den yasa almış, 'düzeltme' adına da cezaları ağırlaştırmış bir ülkenin yurttaşlarıyız biz. 'AB'yle uyum' için çıkardığımız yasada da böyle maddeler bulunuyor.

Ama Türkiye gelişti ve 'sivil toplumu'nu yarattı ya. Şimdi faşizm de 'NGO' kıyafetinde örgütleniyor. Yeni yasadaki muğlaklığı savcılara bırakmadan, kendine prim yapmak üzere kullanmayı akıl etmiş bir avukat grubu çıktı ortaya. Son zamanlardaki dava bolluğu onların çalışkanlığının ürünü. O cephede de bir iktidar mücadelesi olduğunu sezinliyorum. Bununla bağlantılı yanları da olabilir. Daha vahim olan şu: Böyle bir

grup adam bir savcıya gidip 'Türklük aşağılandı' diye şikayetçi olunca, savcı 'gidin işinize' diyemiyor. Çünkü bu sefer kendisini de şikayet edebilirler. Bu yaygaracı milliyetçilik egemen ideolojinin bir parçası olunca, bu tip bir demagoji karşısında herkesin boynu kıldan ince. Bir savcının terfiinde, açtığı davaların nasıl sonuçlandığının hesabının bir payı olmalı. Ama bizim sistemde böyle bir şey yok. Yüz dava açsın, yalnız ikisinden sonuç alsın. 'Niye durup dururken 98 kof dava açtın?' diye sormuyor kimse.

İşte, bütün bunlar üst üste geliyor. Bütün bunlar, AB ve demokrasi yolunu tıkamak için sokak faşizmini alevlendirme stratejisinin yürürlükte olduğu bir sırada üst üste geliyor. Sonuçları görüyorsunuz. En basit adım bile bir kavga konusu. Engelleme, perdeleme, vb. Onun için durmadan vakit kaybeden bir toplum halindeyiz.

Konuya Kürt cephesi açısından da bakarsak, AB-karşıtı eylemlerde Diyarbakır'dan ve diğer Güneydoğu kentlerinden gelen Kürtler de bulunuyordu.

Bu, benim çok fazla bildiğim ve akıl erdirebildiğim bir konu değil, ama bireysel olarak bu eğilimde insanlar her zaman çıkabilir. MHP hareketi içinde Kürt olan, 'ben Kürdüm' diye konuşan adamlar bile vardı. Sonra çatışmaların alevlendiği zamanlarda, Hizbullah o bölgede bayağı etkili bir güçtü, birkaç el tarafından teşvik edildi. Arada resmi eller olduğu da söyleniyor.

1999-2000'in arasında birkaç operasyonla bitirildi Hizbullah.

Evet, biz 1993'te bir grup halinde gitmiştik Diyarbakır'a. Dükkânlarda dini marşlar çalıyordu ve Nevruz'a karşı böyle

bir direniş gösteriliyordu, ama adamları hiç tanımıyordum, kafaları nasıl çalışıyor da bu sonuçlara varıyorlardı, bilmiyordum. Bunları benim anlamam zor. Türkiye'de istikrarsızlık adına şu an en elverişli yer, yine Kürt çatışması. Rayların neresine dinamit yerleştirelim, denirse herhalde en uygun yer yine bu Kürt bölgesinden geçen ray, çünkü burada da Kürt kesimde de yangına körükle giden, hiç de azımsanmayacak sayıda adam var.

Kürt milliyetçileri mi, bu azımsanmayacak adamlar?

PKK'ya baktığımızda, henüz Diyarbakır hapishanesinde uygulanan zulme varmadan önce başlamıştı, ama 12 Eylül'le birlikte yeni bir hız kazanması var. Asıl PKK, sıkıyönetimle gelişti. O bölgede, köylerde, şurada burada yapılanlara tanık olanlar epey tüyler ürpertici hikâyeler anlatıyorlar. Daha sonra da benzer hikâyeleri duyduk; insan dışkısı yedirilen köylüleri neredeyse bütün dünya duydu. Sadece hapishane içinde yapılanlar değil, dışarıdaki uygulamalar da vardı. Hapishanede yapılanlar daha da bir sanat haline getirilmiş eziyet ve işkence türüydü, belirli bir militanlık ölçüsüne gelmiş insanlara yapılıyordu. O insanların da oradan çıkınca ne yapacakları belliydi, ama tabii bütün bunlar bir boşlukta olmuyor. 'Kürt milliyetçiliği hiç yoktu da, bunlarla başladı' diyemeyiz. Var, yıllardır var. Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç yıllarına baktığınızda, Seyit Abdülkadir'lerle ifade bulan bir hareket var, ama henüz çok ılımlı. Mesela, o adam niye öldürülür, niye böyle bir işe gerek duyulur, anlamam, ama mantık olarak Diyarbakır niye yapılmışsa, bu da öyle bir şey. Dinle çok karışık olsa da Şeyh Sait'ler de var, sonuçta bir milliyetçi hareket. Ancak şunu da göz ardı etmemeli, bir adama 'sen Kürtsün, onun için ben sana böyle dav-

ranıyorum' diyorsanız, onu böyle ayırıp bir köşeye sıkıştırıyorsanız, milliyetçilik onun üzerine gayet kolay gelir, yerleşir.

Diyarbakır Cezaevi'nde yaşananlar daha yeni yeni anlatılmaya, anlaşılmaya başlandı. Bu yaşananları, özellikle de PKK'nın kuruluşunu olmasa da güçlenmesini ve toplumdan destek bulmasını sağladığını göz önünde tutarak, 'köşeye sıkıştırma' diye okuyabilir miyiz,?

Bu işi daha bir başından alırsak, PKK askeri darbe koşullarında ortaya çıkan bir örgüt. Çünkü askeri müdahaleye karşı silahlı mücadele yapmaya başladı. Askeri müdahale Güneydoğu'daki insanları o kadar bezdirmişti ki, PKK'nın bu silahlı mücadelesi oradaki insanlara, bir ümit verdi demeyeyim, pek öyle bir etkisi olduğunu sanmıyorum, ama o insanlar 'bizim adımıza kendini zora sokan birileri var, helal olsun çocuklara' demeye başladılar. PKK'nın hitap ettiği toplumsal taban, Kürt politikası yapmanın zorlukları karşısında kendilerine bir başka yol bulamayan, daha bir Kürt aydını diyebileceğimiz insanlar ve öncelikle de köyden kente göçmüş, okumamış, işsiz bir gençlikti. PKK vurkaçla, düzenli ordunun başa çıkmakta zorluk çekeceği mücadele biçimleriyle isim yaptı, ama bu ciddi bir şekilde, kendini Kürt halkına kabul ettiren bir hareket olmadı. O sadece duygusal bir tepkiydi.

O günler için mi söylüyorsunuz bunu?

Bugün de aslında, özellikle Güneydoğu'da yaşamayan Kürtlerin HADEP, DEHAP gibi partilere hemen hemen hiç oy vermediğini düşünürsek, demek ki Türkiye'deki Kürtler açısından ikna edici bir tarafı yok.

Diaspora tanımını kullanıyor musunuz?

Hayır, Türkiye için kullanmıyorum, burasını ben yine de bir anavatan olarak görüyorum, ama Türkiye dışındakiler için kullanabilirim.

Partiler oy almasa da, 'Kürtler'in bir kimlik kazanması, en azından bir Kürt sorununun dillendirilmesi bu hareketle birlikte oldu...

Kimse Kürtler adına bir şey konuşamıyordu ki. 12 Eylül'de zaten Kürt de yoktu, çünkü bizim açımızdan faydalı gerçeklik, Kürtler diye bir halkın, bir topluluğun olmadığı. Bu durumda ancak senin yasaklarının dışında hareket edebilen bir adam, Kürtlük adına bir şeyler söyleyebiliyor, ancak dağda ve silahlı olarak hareket edebiliyor. Dolayısıyla bu, bilerek ya da bilmeyerek, 'sen Kürtler adına konuşabilecek başka hiç kimsenin konuşmasına izin vermiyorsun, Kürtlerin sözcülüğünü dağdaki silahlı adama terk ediyorsun' demektir. Doğallıkla, bu hareket de kendi hegemonyasını kurunca, çeşitli duygusal şantajlarla veya doğrudan doğruya korkutma, yıldırma yöntemleriyle kendinden başka herhangi birinin Kürt davası adına konuşmasına izin vermiyor. Kimisi 'ne yapalım, madem biz konuşamıyoruz onlar konuşsun', kimisi 'bu çocuklar kendilerini öldürttüler, varsın söz hakkı onların olsun' diyor. Sonunda davanın temsilcisi olarak bunlar kalıyorlar. Bunlar bence Türkiye devleti açısından müthiş kısa görüşlülükler. İngiltere'de de bizimkinden hiç geri kalmayan bir hareket var, IRA, ama İngiltere'nin Sinn Fein'le ilişkisi asla böyle olmadı. Çünkü İngilizler bilirler ki, her zaman için bir supap olmalıdır, görüşmelerin arka koridorlarda devam etmesi lazımdır. İngiltere'de silahlı çatışmaların etrafında böyle durumlar vardı, ama

biz sözünün eri adamlar olduğumuzdan, 'ben seni tanımıyorum' dediğimizde sahiden tanımıyoruz!

Özal döneminde böyle bir koridor açılmaya çalışıldı.

Çalışıldı, ama her zaman buna direnen güçler var, bu tür çabaları, koridor açmaları 'vatan hainliği' diye tutup atıyor, cezalandırıyor. Gücünün yettiği yerde vuruyor, çünkü 'politika' deyince yalnızca vurmayı biliyor. Şimdi, bütün bu siyasal basiretsizliklere rağmen, sonunda Amerika Abdullah Öcalan'ı yakalayıp teslim etti. Bununla birlikte de bu hareketin uzayıp kısalmayacağı belli oldu. Onu da kısaca şöyle anlatmaya çalışayım: Güneydoğu'da herhangi bir Kürt vatandaş der ki, 'duydun mu bizimkiler dün akşam Muş'ta karakolu bombalamışlar'... Bir süre sonra, 'bizimkiler onu yapmış, bizimkiler bunu yapmış' derken 'bizimkiler bizi korusunlar' beklentisi başlar. Bu oldu. PKK, elde ettiği başarısıyla ulaşamayacağı bir beklenti yarattı. O zaman mesele, 'adamlar geliyorlar şunu yapıyorlar, bunu yapıyorlar, bizi çiğniyorlar, köylerimizi boşaltıyorlar, ama bizi kurtaran yok'a dönüştü ve bunun sonu gelmez bir eziyet olduğu anlaşıldı. PKK örgütünde gerçekten bir sempati yaratacak adamlar olmadı; PKK da şiddete, yıldırmaya dayanan, sadece silah kullanmasını bilen bir askeri kanadı olan örgüte dönüştü. Bunun dışında başka hiçbir yerde dikiş tutturamayıp Abdullah Öcalan gibi bir adamın sivil askeri olmayı kabul eden, birtakım, altıncı-yedinci derecede kasaba entelektüeli gibi adamlar vardı. Böyle bir adam, böyle bir hareketin, halkın kurtuluş mücadelesinin lideri olamaz. PKK kendi barutunu tüketmişti ve bence 1993 Nevruz'u bu konuda bir dönüm noktası olmuştur. Orada Apo, kendi adamlarına provokasyon yaparak büyük bir arbede çıkmasını ve Türk tarafının çok fazla Kürt öldürmesini

bekledi. Bu sayede meseleyi uluslararası platforma daha ciddi şekilde sıçratabileceğini düşünüyordu, çünkü başka çaresi kalmamıştı. Ama Türk tarafı bunu yapmadı. Gerçi o gün 'böyle rezalet olur mu' dedirtecek kadar çok kan döküldü, ama benim tahminim Apo'ya birkaç bin ölü lazımdı; o olmadı. Onun için, bu sıçrama beklentisi de gerçekleşmedi. Apo'nun bu ideolojik, silahlı ve kanlı mücadele biçimiyle saygıdeğer bir lider olarak davayı uluslararası platforma taşıması mümkün değildi; o uluslararası güçler ancak 1-2 bin kişi ölünce, çaresizlik içinde, 'Abdullah Öcalan, peki sen de burada otur' diyebilirdi, bu olmayınca onu fazla ciddiye almaları gerekmiyordu. Sonunda Amerikalılar Apo'yu derdest ederek Türkiye'nin eline verdiler. Bu, dramın kaçıncı perdesi oluyor; ikinci mi, üçüncü mü, bilmiyorum. O zaman başbakanlık yapan Süleyman Demirel'in demeçleri vardı, 'bu Kürtlerin şikayetlerini bir şekilde karşılayın ki bu mesele bitsin' demişti, sonra da 'silahların altında reform konuşulmaz' yollu sözler söyledi.

Diyarbakır'da, "Kürt realitesini tanımak zorundayız," da demişti.

Bu lafları ettiğini de hatırlıyorum. "PKK bize zorla reform yaptırmış olur, PKK'ya böyle bir prestij sağlayamayız, onlar ancak teslim olurlar, o zaman biz aklımıza gelirse, lütfedersek reform yaparız," demişti. Devlet bu memlekette milyonlarca Kürt varsa, bunların bir kısmı tarih boyunca var oldukları topraklarda, öbürleri büyük kentlerde yaşıyorlarsa, kendini sadece PKK'ya göre ayarlayamaz. Görülen o ki, kendini bir Apo'ya, PKK'ya endekslemiş, Kürt meselesinin çözümü için yapılması gerekenleri PKK'dan ötürü erteleyen bir siyaset anlayışı var. Peki, madem silahların gölgesinde reform yapamıyorsun, işte

derdest edip adamı sana verdiler, artık silah gölgesi de yok, ne yaptın o zamandan bu zamana? Düğün yasağı gibi konular yumuşatıldı, ama onun bile arkası yok.

Kürtçe kurs açma hakkı verdiler, televizyonda Kürtçe yayınlar başlatıldı!

Mesele bu değildi ki. Televizyon programı da komik, beş dilden yayın, Boşnakça da var. Yeniden vurgulamakta fayda görüyorum, aşırı sağın devletten gelen kısmı değil de, toplumdan gelen kısmı ciddi Kürt düşmanlığı yayıyor, ama devletten gelen seslerde de bir Kürt dostluğu yok. Burada, Kuzey Irak'taki durum da önem kazanıyor. Devamlı olarak 'orada bir Kürt devleti olursa, özerklik kazanırsa, biz gideriz, ezeriz, canına okuruz' tartışması yapılıyor. Herhalde buradaki Kürtler, ne kadar eğitimleri az olsa da ahmak olmadıklarından, ne konuşulduğunu, niyetin ne olduğunu, Kürtlere hangi gözle bakıldığını anlıyor, 'benim Irak'taki milletdaşıma böyle bakan, onların kendilerini derleyip toplamasına hiçbir koşulda tahammül edemeyen bir toplum bana ne verecek' diyorlardır. Ben burada terminolojiden değil, sevgiden bahsediyorum; toplumlar böyle bağlarla birbirine bağlanır. Toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi -yeniden üretim soğuk, nesnel kavram olabilir, ama fiilen, o gerçeklik içinde anlamı budur- sevgiyle, duyguyla olur. O gerçeklik kavramın kulakta çınladığı gibi soğuk bir şey değildir, ama gördüğüm kadarıyla bunlar kimseyi ilgilendirmiyor, hâlâ bir 'zart zurt politikası, yaparım, ederim, çarparım'... Devlet hâlâ böyle bir anlayış içinde; zaten evveliyatı da olan bu anlayış, bundan sonra iyi, sağlam bir beraberlik kurmayı güçleştirecek mahiyette, çünkü çok eziyet çekildi, karşılıklı bir sürü acı yaşandı. O yüzden bu konuda da çok dikkatli olmak lazım, ama tam tersi yapılıyor.

Kuzey Irak'taki gelişmeler üzerinden bir korku yaratılıyor, 'Diyarbakır'ın başkent olacağı bir Kürdistan yaratılacak' ya da 'federasyondan başka çözüm yok' deniyor. Öte yandan, Türkiye'nin Ortadoğu'nun en büyük gücü olup askeri bir yayılmacılık izleyeceği tehlikesinden dem vuruluyor.

Bunun gerçek olabileceğini pek sanmıyorum. Artık kim olsa herhalde fark eder, bugünün dünyasında, Lozan'a yaslanıp 'Musul bizimdir' demek, o toprakların kendine ait olduğunu hayal etmek çok kolay değil. Bu hayale iyi gözle bakmayanlar, buna pek de izin vermeyecek kadar güçlü durumda olduğuna göre, onlarla dövüşmeyi göze almak gerekiyor. Bu kadar ileriye gidilebileceğini sanmıyorum. Daha çok, Türkiye'deki Kürtler üzerinde bir tür çekim merkezi oluşturabilecek, bugün bir 'Kürt özerkliği', yarın 'muhtemel bir Kürt devleti' gibi düşünceler olabilir, ama burada da ters mantık var. Türkiye'de yaşayan Kürtlere, 'ben iyi ki burada doğmuşum, burada yaşıyorum' dedirtecek koşulları yaratmak lazım ki, o çekim merkezi tersine dönsün. Buradaki adamlara davranışlarınla 'lanet olsun, ben bu eziyete daha ne kadar katlanacağım' dedirtiyorsan, o zaman böyle bir çekim merkezi oluşur. Bunu da kimin yaptığı tartışılır.

Daha önce ulus-devlet kurulurken Kürtlerin konumundan söz ettik, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Şeyh Sait gibi Kürt isyanlarından da. Şimdi PKK'yı konuşuyoruz, ama aradaki onlarca yılda da Kürtler vardı. Politika yaptılar, varlıklarını bir şekilde göstermeye çabaladılar.

Elbette. Şeyh Sait isyanıyla 20. yüzyılın başlarında meydana gelmiş bir olaydan söz ediyoruz, ama o olaya gelene kadar okuması yazması olan, belli bir tavır gösteren Kürtlerden de

söz ediliyordu. Şerif Paşa bu konuda kararlı davranmaktan yanaydı, ama Seyit Abdülkadir gibi Kürtler hâlâ bu konuda net bir tavır alamamışlardı. Çünkü sonuç olarak, hele o tarihlerde baktığımızda, çok daha köklü bir aşiret yapısıyla devam eden bir toplumdu. O toplumsal yapı içerisinden modern bir hareket çıkarmak zordu. Ortada dilsel yakınlık dışında bir ulus-devleti yaratacak atmosfer de yoktu. Üstelik o dilsel yakınlık da çeşitli lehçelerle bölünmüştü, bugün hâlâ Zazalar Kürt müdür, değil midir, diye tartışılıyor. O dönemde Kürtlerin hayat tarzının modernizasyonla değişmesi söz konusuydu. Modernleşmeye çalışan devlet yapısı, ister istemez Kürtlerin ayağına basacaktı, bastı da. Bunun getirdiği sorunlar bile bir ulusal bilinç uyanışından daha öncedir. Bugün 2006 yılına gelmişiz, hâlâ töre cinayeti diye bir vahşetten söz ediyoruz. Şimdiye kadar yoktu da şimdi mi çıktı; değil. Eskiden gazeteler yazmazdı, şimdi yazdıkları için iki günde bir haberimiz oluyor. Bu da Kürdün kendi bölgesinde, kendi bildiği değerlerle yaşamasının modern devlet gidişatına uymadığını gösteriyor. Bunlar mafya dediğimiz başka örgütlenmelere kadar uzanacak konular aslında. Köylü de olsa, ulusal bilincin ilk uyanışlarının, 'biz Kürdüz'ün ilk kıpırtılarının olmaması da mümkün değil. Kürt kesiminde de okuyanlar, eğitimli aileler var. Daha yerleşik, müesses nizamla daha bütünleşmiş olan bu aileler, bağımsızlığı düşünmeden önce, geleneksel alışkanlıkları çerçevesinde, Cumhuriyet'le birlikte kurulan yeni düzende yerlerini almak ve bu şekilde kendi bölgelerini iktidara ortak etmek adına çaba harcıyorlar.

Daha tek parti döneminde Mustafa Kemal de, Kürt meselesinin kontrolüne, bu yüzden de Kürt milletvekillerine, özellikle de Tigreller'e (Zülfü) ve onlar gibi güçlü ailelerden gelen temsilcilere çok önem vermiş, onlara danışmıştır. Daha sonra

çok partili rejime geçildiğinde, bütün partiler bu kesimin içinden adam almaya bakmışlardır. Kinyas Kartal gibi erken kuşaktan Halk Partisi'yle kurulu ilişkileri olanlar da vardır, Halis Öztürk'ler gibi Demokrat Parti içinde politika yapanlar da çıkmıştır. Çok partili düzen Kürtler açısından daha elverişli olmuş, pazarlık imkânı sağlamıştır. Ağalar kanalıyla da entegrasyon gerçekleşmiştir. Daha sonra 'ağalık düzeni artık bize yakışmıyor, aşılmalı, geçilmeli' diyen, ağalar eliyle merkezi devletten lütuf koparmak üzerine kurulu ilişkiden sıkılan bir genç kuşak yetişti.

Musa Anter'ler, Tarık Ziya Ekinci'ler...

Evet, bu eğilimleri olan insanlar.

Çok partili dönemde Kürtler daha bir soluk aldı diyebiliyoruz, ama 27 Mayıs'tan sonra yine sürgün yiyor Kürtler.

Evet, 27 Mayıs'ta 50 küsur ağa sürüldü. Her askeri idare, başa geldiği gibi bu Kürt meselesinde birtakım sıkı tedbirler alıyor.

Bu sürgüne yol açan neydi?

Hiç. Belli başlı ağa ailelerini hemen oradan, vaka mahallinden uzaklaştırmaktı, çünkü darbeye karşı çıkabilirler, bir şeyler yapabilirlerdi.

27 Mayıs'ın cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Diyarbakır'da yaptığı konuşmada, "Size Kürt diyenlerin suratlarına tükürün," diyor. Peki, sonraki yıllarda Kürt hareketi nasıl yol aldı, TİP'in içinde nasıl kabul gördü?

Türkiye İşçi Partisi, bir yandan sosyalist aydınları, bir yandan sola açık sendikacıları, bir yandan da demokratik ulusal talepleri olan Kürtleri bir araya getiren bir parti; ki zaten bir sosyalist parti ancak böyle etkili olur, sadece kuru sosyalist sloganlarla değil, o toplumda var olan demokratik sorunları da gündeme getirerek. Sosyalist bir parti, sorunları bir sosyalist platformda gündeme getirebildiği ölçüde başarılıdır. Bu bakımdan TİP iyiydi. Büyük Doğu mitingleri yapıldı, Doğu Devrimci Kültür Ocakları kuruldu; bu, TİP içindeki Kürtlere oranla ulusal tarafları biraz daha ağır basan hareketti.

TİP içinde Kürtler ne kadar güçlüydüler ve nasıl bir tutum takındılar?

Birinci TİP döneminde, sol aydınların arasında Çekoslovakya yüzünden çıkan bir kavga, onlar hep dünyaya kendi meselelerinden bakmaya alışık oldukları için Kürtlere çok da birinci derecede önemli bir mesele gibi görünmüyordu, ama bu sol aydınlar ortalığı duman ettiler. Burada hemen hemen kural olarak, bütün Kürt kontenjanı Aybar'ın yanında yer aldı. Çünkü TİP'in daha bir kitle partisi olarak devam etmesine uygun sözleri Aybar söylüyordu. Çekoslovakya'nın işgalini destekleyen ve onaylayan bir kadroysa Kürtleri soyutlayacak ve TİP'i daha bir kadro partisine dönüştürecekti. Kürtlerin işine gelen bu değildi. Geniş kitle partisi olmasını istiyorlardı, o amaçla Aybar'ı desteklediler. Aybar'ın üst üste iki olağanüstü kongreyi kazanmasında, herkesten, sendikacılardan da çok Kürtlerin payı oldu. Sendikacılar da Aybar'ı desteklediler, ama sendikacılar her zaman işçilerini partiden sakladıkları için partide ciddi bir işçi tabanı yoktu. Aybar sadece sendikacıla-

rın desteklemesiyle sayısal bir ağırlığı kazanamazdı, ama Kürtlerin böyle bir sayısal varlığı vardı. Ancak, Aybar iki olağanüstü kongreyi de almasına rağmen, çalışma imkânı bulamayınca TİP kendiliğinden bir varlık olmaktan çıktı.

Sizce, o dönemde Kürt sorunu sadece parti içinde konuşulan bir mesele olarak mı kaldı, yoksa TİP toplumun Kürt sorununa bakışını da dönüştürebildi mi?

Çok fazla dışa yayıldığını söyleyemem. Kürtler, tepkisini isyanla gösteren bir toplum. Seyh Sait'den başlayarak Dersim isyanına, Ağrı isyanına uzanan bir isyan tarihleri var. Ama bu dönem, Kürtlerin ilk defa ağızlarını açıp bir şeyler söylemeye başladıkları, sorunlarını sivil, yasal bir platformda dile getirdikleri bir dönem oldu. Arkası gelebilseydi, mutlaka olumlu etkileri olacaktı, ama gelmedi.

Behice Boran'ın da katıldığı Doğu mitingleri de, batılı aydınlarla doğulu aydınların ilk buluşmalarından biri sayılabilir.

Konuşmalarda da Kürtlerin demokratik, toplumsal ve kültürel haklarından söz ediliyor zaten. Ama bu politika TİP'in de sonunu hazırlıyor ve ilk TİP, Kürtlere ilişkin tutumu yüzünden kapatılıyor. Bir daha da Kürtlerle Türkleri bir araya getiren uzun soluklu, güçlü ve etkili bir siyasal ortaklık görülmüyor.

Tabii, bu mitinglerin örgütlenmesini Mehmet Ali Aslan yapmıştı. Tarık Ziya, Mehdi (Zana), Naci Kutlay, yani TİP'in genç Kürtleri mitinglerin örgütleyicilerindendiler, ama ne oldu, 12 Mart geldi, Kürtler de yurtdışına kaçan, sürgünü göze alan birkaç kişi dışında kendilerini hapiste buldular. Şiddet, bu insanlara daha fazla yöneltildi. Hem Kürt hem de sosyalistsen, kendini biraz daha fazla tehlikede hissetmek

için yeterince sebebin var, demektir. Bu baskıların sonucu olarak, 1970-1980 döneminde, Kürtlerin ve Türklerin sorunlarını bir arada telaffuz edebilecek, gündeme getirebilecek bir sosyalist platform kalmadı. Kürtler kendi örgütlerini, Türklerse kendi sosyalist örgütlerini kurmaya başladılar. Türklerin kurduğu bazı örgütlerde istisna kabilinden bazı Kürt bireyler bulundu, ama onlar da Kürt değil, Troçkist ya da Maocu oldukları için o örgütlerdeydiler; hatta Maocu Kürtler koşup Maocu adreslerden birine gitmediler, Alevi olanları TİKKO'ya katıldı. Geri kalanların bir kısmı Maocuların Kürt örgütü KAWA'yı kurdular. Rızgari, Maoculuk ve Sovyetçilik dışında kalan, Dev-Yol gibi düşünen adamların Kürt örgütüydü. Özgürlük Yolu da Kemal Burkay'la birlikte, Sovyetler Birliği paralelinde politika yapacak Kürtlerin seçtiği bir yerdi. Bütün bu adamlar, TKP'ye, Aydınlık'a, Dev-Yol'a ya da Kurtuluş'a gitmediler.

TİP'in ikinci kuruluşunda da yer almadılar.

Evet.

Bu ayrılmalar, Kürtlerin artık kendi kimliklerini oluşturmaları ve bu kimlik üzerinden politika yapmaya başlamaları olarak mı görülmeli?

Bir kere, aradaki fiziksel bağ koptu. Bütün patırtılar bittikten sonra İşçi Partisi'nin kongresi yapıldı, oysa o zamana kadar bir sürü ili, ilçeyi MDD ele geçirmiş, Aren-Boran takımına hâkim olamayan Aybar sahneyi bırakıp gitmişti. Belki o aşamada da MDD'ciler ve Kürtler arasında görüşmeler oluyordu. Biz de Masis'le, Ankara'da, 'Kürdiye denen memleke-

tin batısında bir Türk azınlığı yaşamaktadır, bunların Türkçe denen ayrı bir dili vardır' diye espri yapıyorduk, ama bu espriler, hâlâ bir parti içinde, karşılıklı müzakerenin söz olduğu bir ortamın esprisiydi. 'MDD'ciler şu kadar, bilmem neciler bu kadar il vermiş' gibi söylentiler oluyordu, yani 'bize bir il daha verin, biz de partide kalalım, sizinle koalisyon halinde partiyi yönetelim' gibi çok parlak sayılmayan pazarlıklar yapılıyordu, ama en azından bir pazarlık vardı. 12 Mart'tan sonra bu süreçten hiçbir iz kalmadı. Kürtler kendi örgütlerine gittiler ve dolayısıyla, biz onlara, aramızda kişisel bir ilişki yoksa 'Recai neredesin, üç aydır görmüyorum' diye sormaz olduk, çünkü zaten görmüyorduk. Öyle olunca sorunlarını da dile getirmez olduk. Zaten netameli bir konuydu, riski vardı ve nasıl çözüleceği çok belli değildi, 'sosyalizmi kuralım, bu mesele de hallolur' diye düşünülüyordu. Sonuçta, Kürtler kendi Kürtlükleriyle yollarına devam ettiler. Bu arada PKK da kuruldu. Dünyada da bir tarafta Kamboçya'da, bir tarafta Şili'de hareketler yaşanıyordu; herhalde Salvador Allende onları çok ilgilendirmiyordu, başarıya amansız bir mücadeleyle ulaşılabileceğini gösteren Kamboçya politikaları ve yöntemleri daha uygundu. Abdullah Öcalan ise sol hareketle birlikte ortaya çıkmış ve kendisinin de solcu olduğuna inanan bir adamdı. Başkalarının inanması için çok fazla sebep yoktu, ama en azından kendisi inanıyordu, bu da aslında PKK'nın kuruluşunun hemen başında milliyetçi olmasını biraz engelleyen bir faktör oldu. İşin gidişatını ne kadar değiştirdi, bilemiyorum, ama 'Serok' da sosyalist olduğu için biraz öyle olmak gerekiyordu.

Yani, Abdullah Öcalan'ın sosyalist olması PKK hareketinin milliyetçi bir hareket olmasını geciktirdi mi, diyorsunuz.

Biraz yavaşlattı. Hatta mutlak milliyetçi bir hareket olmasını önledi de denebilir. Başlangıçta PKK sosyalizm iddiasını taşıyan bir örgüttü, 12 Eylül uygulamaları başlayınca bunlar da, o eski isyanlardan onca yıl sonra, tekrar silahlı Kürt hareketi başlatan bir örgüt haline geldiler. Kürtlerin bu aşiret yapısı kendi başına epeyce tartışmalı ve çok titiz sosyolojik inceleme gerektiren bir konu, ama bütün Türkiye'de intisap ilişkisinin çok temel bir ilişki olduğu düşünülürse, Doğudaki ilişkiler de çok başka türlü olamaz.

PKK'nın da başta yaptığı, yapmaya çalıştığı bu aşiret yapısını çözmekti...

Evet, Bucaklar'la dövüştüler ve bir sürü adam öldürdüler. Uzun bir zaman, sıkıyönetime savaş açana kadar öldürdüklerinin hepsi Kürttü. Aşiret derken de, bir kısmı gitmiş dışarıda okumuş, entelektüel ve siyasal önder olmaya aday adamlardı, gençleri de sol düşüncelere angaje olmuşlardı; mesela Burkay, Tunceli'de önemli bir adamdır, ama Tunceli'den iki adım uzaklaştığınızda kimse Burkay'ı tanımaz, çünkü orada öbür aşiret başlar. Böyle olunca sol hareketler de aşiretler arasında bölünüyor, adam hareketin adını Rızgari koymuş, ama o Kutanlar'ın hareketi, öbürü bilmem kimlerin hareketi. Kürt toplumu içinde her yerde göze çarpan bu hareketliliğe evrensel tabanı Apo buldu, çünkü o aşiretten gelmiyordu ve kendine benzer, belki ilkokul bitirmiş, belki ortaokuldan terk, yakın bir tarihte köyden kente gelmiş, genç, işsiz adamlar yanındaydı. Bunlar nereye gitsen var, gençlik heyecanı taşıyorlar, onların sıkıntılarına cevap gibi görünebilecek bir şey söylediğinde müthiş bir sınıf tabanına ulaşabiliyorsun. Bu tabii, bilinçten yoksun bir adam, dolayısıyla ilk topladıkları insanlar; oysa

Kemal Pir'ler falan, Kürt olmayan kişilerdi, teorik düzeyde bir sempati duyarak davaya katılmışlardı, ama daha sonra doğrudan doğruya bir Kürt ulusal hareketi haline geldi.

Türk devletinin bizar ettiği bir topluma yardım eli uzatan, yardım eli uzatmasa da onlara arka çıkan, onlar adına davranan bir hareket olarak, birdenbire kaldıramayacağı kadar bir sorumluluk bindi üzerine, zamanla kendisi de bunu kaldıramayacağının farkına vardı. 1993 Nevruz'unda benim orada da izlediğim durum buydu. Öcalan birçok yerde bir ayaklanma çıkacağı görüntüsü veriyordu, oysa ortada o kadar ciddi bir hareketlilik yoktu. Daha önce söylediğim gibi, o çok sayıda ölü istiyordu, devlet ayaklanmayı çok kanlı bir şekilde bastıracaktı, böylelikle de PKK uluslararası platforma taşınacaktı, ama bu senaryo gerçekleşmedi. Herhalde Türk devleti de farkındaydı böyle bir şey istendiğinin, o kadarını yapmadı. Sonra da sürüncemede kaldı. Zaten Türkiye'de gerilla savaşına uygun bir toplum yok; hem genel coğrafi hem insani coğrafya bakımından bunun düşünülebileceği en elverişli yer orasıydı, orada da olmadı.

Olmadı derken, PKK'yı bitmiş, ömrünü tamamlamış bir örgüt olarak mı görüyorsunuz?

Olmadı demek, tanımlanmış bir strateji içinde, bir sonuca varılıp varılmadığına göre değerlendirebileceğimiz bir konu. Başarılı olmayan bir hareket sittinsene sürer. Sendoro Luminoso (Aydınlık Yol) başarılı olmadı ve sonunda yakalandı, ama Guzman yakalanana kadar, herhangi bir başarısı olmadan, bilmem kaç yıl sürdü. Daha da Guzman yakalanmayabilir, ama hareket de o şekilde sürüp gidebilirdi. Dünyanın pek çok yerinde benzer hareketler mücadele ediyor. ETA da başa-

rılı olmayacak bence, ama var. Dolayısıyla, olmasın diye özellikle tedbir alıncaya kadar, burada da bu hareket sürer ve üzerinden bir seri manevra yapılabilir. Çünkü bu elverişli bir zemin hazırlar, öyle böyle manipüle edersiniz ve buradan onunla kabili kıyas olmayan daha büyük sonuçlara gidebilirsiniz.

Sizce PKK, bu süreci dönüştürebilecek fırsatları kaçırdı mı? Başbakan Tayyip Erdoğan'ın geçen yıl Diyarbakır'a gitmesi, barış süreci açısından bir adım olarak görülebilir mi?

Görülebilir tabii.

Ya kaçırılan fırsatlar?

Bir ateşkes dönemi yaşandı. 1993'te, Öcalan bunu kendisine karşı provokasyon olarak değerlendirdi. Çünkü ateşkes kararı alınmışken, askerler öldürüldü. Öcalan, yanılmıyorsam bununla ilgili olarak Sakık'ı suçluyor. Halbuki, daha önce 'biz daha 40 yıl beraberiz, bizim muradımız ayrılık değil' benzeri konuşmalar yapıyordu, ama zaten Öcalan'ınki, yöntemiyle söylediği birbirini tutmayan bir hareket. Gerçekten 'ayrılalım' diye bir düşüncesi yok, ama kesin ayrılmak üzere yola çıkmış bir örgütün yöntemiyle mücadele veriyor. Israrla demokratik yöntemle mücadele vermek isteyen bazı Kürt önderleri vardır ve ayrılıkçılık, yani bağımsız bir Kürdistan kurmak bakımından Öcalan'dan çok daha radikaldirler. Genel Kürt siyaset alanı içinde böyle tutarsızlıklar görülüyor, ama burada genel devlet yapısıyla Türkiye'nin de payı var. Yani sen, Kürtler için, Kürt politikası yapmayı bu kadar imkânsız hale getirirsen, adamın özgür kaldığı tek yer dağ başı olur, dağ başına da ancak silahlanıp gidilir. İş bir bakıma oraya doğru gitsin diye zorlandı. Halbuki onun derdi oturup konuşmaktı, ama bu saatten sonra,

şimdi nasıl konuşacaksın? Ve bunu Öcalan gibi bir adama anlatmak da zor, adamın koşulları belli. 'Onlar teslim olsun, ancak öyle konuşuruz' diyorsun, onlar teslim olursa Öcalan'ın hiçbir hükmü kalmayacak. O ise ancak 'orada bir silahlı güç olursa, ben ciddiye alınırım' diye bakıyor. Bir taraftan da bakıyoruz, şimdiye kadar biraz biraz ortaya çıkma başarısı göstermiş Kürt siyasal kadrolarının da 'Kürtlerin değil, Apo'nun şu olması, bu olması' diye bir davası var. Bu da her şeyi çıkmaza götüren bir tutum ve Öcalan bunu görmüyor, görmek istemiyor. Kürt davası Apo davası olmuş vaziyette, baskıcı Türk devleti, anti-demokratik Türk devleti, vs. Ama acaba dünyada kaç devlet oturup da Abdullah Öcalan'ın kariyerine sahip bir siyasal liderle müzakere yapmaya razıdır? Abdullah Öcalan gibi marifetleri işlemiş birinin de artık kendine bakıp, 'inşallah hatamdan çok sevabım olmuştur' türü bir mütevazı düşünceyle kenara çekilmesi lazım, ama yapamıyor. Bir de tuhaf, abartılı lakırdılar var, '30 bin kişinin katili' diyorlar, oysa orada ölenlerin de, öldürülenlerin de çoğu Kürt. 'Bunu Apo başlattı, biz bu yüzden bu kadar Kürt öldürmeye mecbur kaldık' demeye gelen bu açıklamalar da tuhaf. Onlara itibar ettiğim yok, ama Apo'nun zaten 30 bin, 5 bin, 200 kişi ölmeden ortaya koymuş olduğu bir kişilik, her cümlesinde kendini ortaya vuran bir kültür, bir bilgi düzeyi, bir mantık biçimi var. Bütün bunlar varken hangi devlet kalkıp da, 'benim karşımda bir önder var, gideyim de onunla konuşayım' der, nasıl olur böyle bir şey?

Öcalan'ın bizzat kendisini barış sürecinin önündeki engel olarak mı görüyorsunuz?

Evet, barışın önünü açmıyor; tam tersine, kapatıyor. Şimdi her şey onun ipoteği altında. Ama böyle olması öbür kampta,

yani Türk şahinleri arasında birilerinin işine geliyor olmalı –aynı zamanda. Adam ellerinde! Onların avucunda oturarak konuşuyor! Bunun bir anlamı olmalı.

Peki, Türk solunun Kürt sorununun çözümünde atıl davrandığını söyleyebilir miyiz? Savaş başladığında, 12 Eylül'ün, yani darbe koşullarının ağırlığı sürüyordu, solcuların bir bölümü hâlâ cezaevlerindeydi, ama yine de uzunca bir süre olup bitenler görmezden gelindi, sessiz kalındı. 1995'te ÖDP kurulunca Kürt sorununa ilişkin birtakım önerilerde bulunmaya başladı.

Evet, öyle.

Bu kopukluk solcuların eksikliğinden mi, yoksa Kürtlerden mi kaynaklandı?

Birçok etken bir aradaydı, diyebiliriz. Türk solunun milliyetçi refleksi mutlaka bu süreçte bir pay sahibi, ama devletin bu konudaki ürkütücü tabuları bazı kesimleri biraz yan çizmeye teşvik eden bir tehditti. Kürt milliyetçilerinin akla vicdana sığmayan tavrı da, sosyalist olanlara 'bu adamın milliyetçilik davasıyla benim ne alakam var' dedirtti. 12 Eylül'den sonra PKK, Avrupa'daki mülteci devrimcileri öldürdü. Ne yakınlık duyabilirim, arkadaşımı öldüren milliyetçi, bağnaz bir örgüte? Sonuç olarak, ÖDP ve benzer oluşumlar da bu politikalarıyla marjinal kalmaya mahkûmlar. O bakımdan oralarda şu oldu veya olamadı diye yerinmek veya sevinmek çok akılcı gelmiyor bana, ama HEP öncesinde bir çaba harcandı, bu son oluşum da Türklerin ve Kürtlerin birlikte hareket edebilmeleri adına son çabaydı, o da heba oldu. Bunu da yine Kürtler, yine Apo heba etti.

Demokratik Toplum Partisi'nin kuruluşundan söz ediyorsunuz.

Hayır. Sonradan HEP olarak cisimleşen hareketten. Kürtler ve Türkler bir araya gelip, bir ortak demokratik program içinde hareket etmenin yolunu aradılar. DEHAP'lılar bir ara ağızlarına dolamışlardı, 'Türkiye'nin partisi olacağız' diyorlardı. İşte bu olacaksa ancak o hareketin önünün açılmasıyla orada olurdu. Çok zordu da, bir ihtimal olabilirdi, ama olmadı. Çünkü o zaman istenen bir Kürt Partisi kurmaktı; PKK'ya legal platform yaratmaktı. Birileri bunun için harekete karıştılar ve hareketi karıştırdılar. Şimdi kalkıp da insanları 'biz Türkiye partisiyiz' iddiasıyla ikna etmelerine imkân yok. Orada o şansı, onlar kaybettiler.

İleride bir kez daha denenebilir mi, Türklerle Kürtlerin böyle bir şansı olur mu?

Bana olabilir gibi gözükmüyor. Belki dört-beş yıl sonra bir kanal açılabilir, ama artık etrafımızdaki politikacıları biliyoruz. Bunlardan bir şey beklemek gerçekçi değil.

Burada Alevilerin durumunu da sormak istiyorum. Türkiye'de solun tarifinde hep bir Alevilik çıkıyor karşımıza, bu söz konusu Kürt politikası olunca daha da belirginleşiyor ya da öyle algılanıyor.

Öncelikle, ben herhangi bir dinin federasyon aracı olacağına inanmam. Dinler arasında karşılaştırmalar yaparız, 'şunun şuraları iyi, buraları kötü' diyebiliriz, ama bir bütün olarak din, bir liberasyon aracı değildir. Türkiye'de Sünni-Alevi ayrımı yapıldığında, daha sofu olan görünen Sünni'dir. Kadın/erkek ayrımı çok daha köklüdür, ama Alevilerde öyle değildir.

Sünni içki içmez, Alevi bayağı içer, özellikle de zevk alır içmekten. Bunlara bakıp Alevilik daha özgür bir inanç denebilir ve çok denmiştir, ama Sünni'ye 'domuz'dan bahsedildiğinde gösterilen tepkilerin benzerlerini Alevi de 'tavşan' dediğiniz zaman gösterir. Meselenin bu taraflarına çok bakılmamıştır, çünkü bize ilerici bir din lazımdır, onu da üstünkörü bakışla Alevilik'te bulunca, 'aman buna zarar gelmesin, bu burada dursun, bu adamlar bizden' diyoruz. Bunu zamanında bir sol strateji haline de getirdik. Kendini bir azınlık içine hapsetmek, Türk soluna özgü bir rahatsızlıktır. Sen memlekette iktidar olmak istiyorsun, ama kendini Alevilerle sınırlıyorsun, peki Sünni kesimi ne yapacaksın, nasıl etkileyeceksin? Orada kendi önüne bir set çekmiş oluyorsun.

Sizce bunun altında ne var?

Sol herhalde kendini çok fazla ciddiye alamıyor, yani kendini gerçekten iktidar olacak bir güç gibi göremiyor, onun için de kolay olan yere gitme eğilimi gösteriyor, iktidar olmak adına ciddi adımlar atmıyor. İktidar olmak adına gerekli adımları atmayı göze alamayınca, o zaman nerede rahat ediyorsa orada duruyor, yani Alevi'yi solcu yapmak için taş atıp kolu yorulmuyor, çünkü o kolay elde edilen bir grup. Ama sonunda o kadar oluyor, Alevi de gerçekten bir solcu olmuş olmuyor. Alevilerin içinde, daha açık olmalarından ötürü gerçekten iyi solcu olan bir sürü insan var, ama bu hepsi birden böyledir anlamına gelmez. Alevi kimliğini çok dar ve dışlayıcı bir kimlik olarak alanlar azınlıkta değil.

Bu eğilim bugün de var. Alevilerin bir özelliği de CHP'de toplanmış olmaları.

Alevilik de daraltıcı bir sürü özelliği olan bir yapı. Sünnilerle aralarındaki ilişkinin kötülüğünden ötürü, Türkiye'de sekülarizmi savunan tarafı yürekten destekliediler, bakışları bununla sınırlı olduğu için Kemalizmi de toptan alıp savunmaya hazır kitle oldular. Timisi'nin zamanlarında bu yapı kırılır gibi oldu, yani bütün Aleviler CHP'ye oy verir anlayışı biraz kırıldı. Şimdi Alevi oyları herhalde bir sürü yere dağılıyor.

Sekizinci Bölüm

Dünya Değişiyor, ya Türkiye?..

Türkiye'de milliyetçiliğin hem içeride hem dışarıda sınandığı konulardan biri de Kıbrıs. Türkiye, Ada'nın İngiliz yönetimine geçmesinden, 1950'lere kadar bu konuda oldukça sessiz, hatta Kıbrıs'ı gözden çıkarmış gibi davranıyor, ama 1950'li yıllarda önce Fazıl Küçük, sonra da Rauf Denktaş ve Türk Mukavemet Teşkilatı'nın kurulmasıyla bir 'Kıbrıs Türklerindir' edebiyatı başlıyor.

Ben başından beri bu Kıbrıs olayından ve teferruatlarından hazzetmemişimdir. Bu bende tuhaf bir psikolojik kilitlenme oluşturdu. Kıbrıs hakkında herhangi bir yazıyı öyle oturup, uzun uzun okuyamam. 'Ya Taksim ya Ölüm' mitinglerinden

başlayarak öyle bir gına geldi ki. Tabii Kıbrıs'ın Türkiye'nin hayatında önemli bir rolü oldu, olmaya da devam ediyor. Her seferinde de bence negatif sonuçlara gidiyor. Bunu neye bağlamak gerekir, bilemiyorum. Belki bütün bu cengâverlik anıları etkilidir: Tarihsel açıdan bakarsak, Osmanlı devleti yıkılıyor, Cumhuriyet kuruluyor. Cumhuriyet'in resmi ideolojisinde yayılmacı bir anlayış yok, böyle bir anlayış zaten modern dünyada olamaz, öyle hevesleri olanlar da bunları saklı tutmak zorundalar, ama bu kolektif bilinç altındaki imparatorluk tutkusuna mı dokunuyordur nedir, 'bir zamanlar bizim olanı inşallah yine alırız' düşüncesi yaşayıp gidiyor. Bir sohbette Turhan Güneş'in, "Ecevit'in popülaritesi bitmez, çünkü Kanuni Sultan Süleyman'dan beri Türkiye'ye toprak kazandıran ilk adam oldu," dediğini hatırlıyorum. Yakında eski bir MHP militanının Kıbrıs'tan 'kazanılan toprak' diye saygıyla, ağzı sulanarak söz ettiğini okudum. O yüzden Ecevit'e bile saygılı.

Ecevit, 1974'ten sonra mavi gömleği ve güverciniyle bir ikona dönüştürüldü. Yakın dönemdeki iktidarında bile hep bu ikon referans gösterilerek eleştirildi.

Adı da barışla anılır oldu, ama popülaritesinin göklere vurduğu o noktada, başında askeri miğferle resimleri, posterleri, afişleri çıktı, bir yanda güvercinleriyle bir adam, öbür yandan kafasında miğfer. Bu da Türk ruhunun zenginliği mi diyelim, ne diyelim, bilmem! Aslında güvercin de 'barışçıl' bir hayvan değildir ve Türkiye dışında dünya, barış simgesi olarak *kumruyu* tanır ya, neyse, geçelim. Bunlar işin popüler bilinç veya bilinçaltında olan tarafları, ancak bu olup bitenler daha fiili yollarla da etkiledi Türkiye'yi. İttihat ve Terakki'yle başlayıp biraz Cumhuriyet'te devam eden, tamamen

olmasa da büyük ölçüde yok edilen Teşkilat-ı Mahsusa, Kıbrıs'ta yeniden bir meşruiyet zemini buldu ve bu TMT denilen Türk Mukavemet Teşkilatı, ilk olarak Kıbrıs'ta örgütlendi. Kontrgerilla gibi değişik isimlerle devam eden ve hâlâ da 'nedir, ne değildir' tam da bilemediğimiz bu yapılanma Cumhuriyet döneminde Kıbrıs'la başladı. Bunu ilk başlatan adamlardan biri, bir emekli general (Kenan Çoykun) yakınlarda öldü ve bekleneceği üzere *Hürriyet* gazetesinden gereki ilgiyi gördü. Anıları yayınlanan biri daha vardı, ismini hatırlamıyorum, belki de aynı adamdır, kitabında korkunç şeyler anlatıyordu, gizli servis kafasıyla her türlü hukuku, hakkı, her şeyi ayaklar altına alan bir anlayışları olduğunu gösteriyordu. Böyle işlere giren adamlar ya istedikleri kadar yükselmemiş oluyorlar, ya da başka talepleri karşılanmıyor, onlar da iş bitince hatıralarını ortaya dökme faslını başlatıyorlar. Bu da o tip bir kitaptı.

Bu hatıralar 1974 harekâtına yol açan cinayetlerin üzerindeki örtüyü de kaldırıyor.

Böyle hikâyeler de oldu; işin içinde karışık, karanlık örgütler de olunca kimin neyi yaptığı birbirine dolaşıyor. Birisi gelse bana, 'bu işi o teşkilat yaptı' dese, benim, 'hayır, o yapmadı' diyecek kanıtım yok, bunu herhangi bir Türk vatandaşı anlamında söylüyorum. Ayrıca 27 Mayıs olduğunda, aslında daha önceki dönemde de ortalıkta, Kıbrıs Türktür Cemiyeti diye bir örgüt vardı. 6-7 Eylül olaylarının içine bu Kıbrıs Türk Cemiyeti'nden bazı adamlar da katılmıştı. EOKA bir haydut teşkilatı, faşist bir teşkilat, ama onu kontrol etmek amacıyla kurulduğu söylenen TMT'nın da ondan aşağı kalır tarafı yoktu.

Burada, iç politikada karanlık roller oynayan Kıbrıs Türktür Cemiyeti, 27 Mayıs sonrasında kapatıldı. Yine de 27 Mayıs'ı kutlama törenlerini hatırlarım, ben henüz 16-17 yaşındayım o zaman, bu Kıbrıs Türk Cemiyeti'nden adamlar da çıkar konuşurlardı. Ne alakaları vardı, bir kere onların Menderes'e düşman olup da 27 Mayıs kutlaması yapmaları gerekmiyordu, çünkü bütün bu Kıbrıs meselesini çıkaran, hatta kurulmalarına ön ayak olan Menderes'ti, ona düşman olmaları değil, şükran duymaları lazımdı. Ama belli ki başka bir teşkilata da çalışan adamlar olduklarından, o teşkilat şimdi ne yapıyorsa onun yanında olmaları, onu alkışlamaları gerekiyordu. Onun için de 27 Mayıs'çı oldular. Kıbrıs olayının Türkiye'de daha böyle pek çoğu hâlâ perde arkasında, karanlıkta duran etkileri var. Bir de isteyenlere, üzerinden şovenizm yaratma potansiyeli olarak duruyor, orada.

Sıklıkla da kullanılıyor zaten.

Suat İlhan mı nedir, emekli general vardır, o gezer dolaşır, Kıbrıs'ın jeostratejik önemini anlatır. Jeostrateji, jeopolitik denen şey de Almanya'da Nazilerin icat ettiği 'bilim'dir, yani bilimle alakası yoktur. Dünyanın en öznel tanımıdır, buna 'ulusal öznellik' de denebilir, mesela Amerika Hawaii adalarını almıştır, gerekçe olarak 'jeopolitik önem'i gösterilir, Pasifik'ten gelecek tehlikeye karşı kendini koruyabilmek için. Halbuki Hawaii'ye sahip olunca, bu sefer 'Hawaii'ye gelecek tehlike' diye bir dert çıkar, biraz daha gitmek gerekir, yani bunun sonu yoktur, dünya da yuvarlak, sonra öbür taraftan başladığın yere gelirsin. Kıbrıs'la kendimizi garanti altına alacaksak, Kıbrıs'ı korumak için de Beyrut'un elimizde olması gerekir, yola çıkmışken 'Mısır'a kadar gitsek, orayı da alsak' denebilir, je-

opolitik derken işte hep böyle bir mantık var. Ayrıca, neye karşı korunuyorsun, bugünün teknolojisinde ne yapabilirsin? Türkiye hâlâ toprağa bağımlı milliyetçiliği aşamadığı için, Kıbrıs'ı da bir toprak parçası olarak görüyor. Emekli Amiral Atilla Kıyat'ın bir sözü vardı, 'askerlere kalsa... bir uçak gemisi alalım' derler. Birilerinin de onlara sorması lazım: 'Peki, niçin lazım? Hindistan'ı fethetmeye mi gidiyorsunuz?' Bu sorulmadıkça, jeopolitiği dünya görüşü olarak benimseyenlerin gitmeyecekleri bir yer yoktur.

Her toprak jeopolitik bir önem taşıyabilir bu durumda.

Mantıken böyle. O zaman gitsin, jeopolitikse Meis adasını da alsın. Rodos daha yakın, Midilli de olabilir. Muhtemelen Yunanistan itiraz edecektir, o zaman Yunanistan'ı da alalım. Rektörün biri de bunun benzerini söylemişti. Bizde ille general olmak gerekmiyor böyle konuşmak için.

Avrupa Birliği üyeliğiyle birlikte Kıbrıs yeniden gündeme oturdu.

Kendi meselelerimize, dünya meselelerine ne kadar çabuk Avrupa'yla birlikte bakmaya başlarsak, bakışımız o kadar normalleştirecektir. Faşizan takıntılardan mümkün mertebe kurtulmak, sorunu birlikte çözeceğiz anlayışına yaklaşmayı getirir. Şu sırada Kıbrıs'ta da Denktaş gibi bir Turancının değil, Talat gibi makul bir adamın bulunması bir kazanç. Dolayısıyla, bu süreçte ben Kıbrıs'ın bu çıban başı rolünden sıyrılıp çözüm yoluna gireceğini düşünüyorum. Tabii benim bu iyimserliğim daha çok Türk tarafında olanlarla doğrulanıyor ya da iyimserlik oradan çıkıyor.

Rum kesimi daha milliyetçi bir tavır aldı, hem referandumda Annan Planı'na 'hayır' dedi, hem de daha sonra Türkiye ile AB arasındaki müzakereleri engellemeye çabaladı. Sizi Türk kesimine iyimserlikle baktıran da bu tutumlar mı?

Başta Papadopulos olmak üzere Kıbrıs Rumlarına baktığımda, yukarıda sözünü ettiğim iyimserlik birden bir duvara çarpmış gibi oluyor, ama Denktaş Kıbrıs'taki Türklere nasıl yük geliyorsa Papadopulos'un da artık Kıbrıs Rum halkına yük geldiğini ya da hızla öyle bir yere gittiğini düşünüyorum. Bu demek değil ki, Kıbrıslı Rumlar her konuda çok aklı selim sahibi olarak düşünüyorlar da, Papadopulos onların düşünce sistematiğini bozuyor; bu biraz tencere-kapak meselesi...

Her halk kendine uygun yöneticiyi seçer mi demek istiyorsunuz?

Evet. Kıbrıs Rumları böyle olmasaydı, Papadopulos gibi bir adam da olmazdı. Tabii burada Papadopulos Kıbrıs Rumlarına fazla gelmeye başladı derken, yavaş yavaş Kıbrıs Rumlarının da Yunanistan'a fazla gelmeye başladığını söylemeliyiz. Yunanistan'daki entelektüel arkadaşlarımdan bu izlenimi alabiliyorum.

O zaman iki uluslu bir çözüm yakınlaşıyor denilebilir?

Evet, denebilir.

Türkiye'ye dönersek, AKP iktidara geldiğinde, sonuçlarla ilgili soruları 'temkinli iyimserim' diye cevaplamıştınız. AKP iktidarda üçüncü yılını doldurdu, bu süre içinde sizin açınızdan neler oldu, neler yaşandı?

Bazı bakımlardan, o temkinli iyimserliğimi koruyacak atılımlar yaptılar. En başta söylemek isterim ki, AB'yle ilgili yürüttükleri politika benim umduğumun ötesinde olumlu oldu. Bunun böyle olabileceğini düşünüyordum, ama bir kazaya uğrar diye endişeliydim, öyle uzun boylu bir kazaya uğramadan gitti. Ermeni Konferansı'nın yapılması doğrultusunda tavır alışları da yine benim 'mutlaka yaparlar' diye bekleyeceğim bir tutum değildi. Öte yandan, o 'temkinli' olma halimi doğrulayan olgular da var.

Bu olgular neler?

Bu bir yapı meselesi; sadece Ahmet'in, Mehmet'in üç günde değiştirebileceği bir şey değil, sonuçta toplumun yapısı böyle. AKP'li bir milletvekili kalkıp, "Bu rektör aslında Ermenidir," diye konuşuyorsa, bu sadece adamın değil, toplumun da yapısını gösterir ve bunu değiştirmek kolay değildir. Türkiye'de taşraya doğru gittikçe bir ilkelleşme durumu var, ama 'merkezde hiç yok, sadece taşrada var' da denemez.

İstanbul'da bir panelde Doğu Perinçek, özetle, 'Ermenileri öldürdük, o zamanki koşullar bunu gerektiriyordu, kendimizi savunuyorduk, bugün olsa yine öldürürüz' manasına gelen bir konuşma yaptı...

Bunu duydum, Ümit Özdağ da öyle konuşuyor. 'Gene yaparız' demekle kalmıyor, Kürtlere de 'şimdi de size yaparız, ayağınızı denk alın, sizi de keseriz' diyor. Evet, ilkellik taşraya aittir denecek bir durum yok, bütün hayatımıza sinmiş, milliyetçilik olan her yerde patlak veren bir düşünce bu.

Haliyle, AKP içinde de var...

Var tabii, o yüzden de benim iyimserliğim sınırlı, bir yere kadar. Bu yapı kolay kolay değişecek bir şey değil, nitekim son noktada Ermeni Konferansı'nın yapılması için tavır aldılar, ama yaptırmayan da Cemil Çiçek. O da aynı hükümette; bunlar hep beraberler, yan yanalar. İdris Küçükömer ilk kitabı *Düzenin Yabancılaşması*'nda işte bu durumu vurgular. Onunla düşüncelerimiz birbirine yakındır. Daha çok sezgilerle yazılmış bir kitaptır, iddiaları çok yerli yerine oturmamıştır, ama tarih ilerledikçe oradaki temel tespitler doğrulanıyor. Küçükömer orada, aslında solla ilgili gibi görünen bir yapının kuvvetli bir sağ ve tamamen statükocu olduğunu, ilerlemeyle, demokrasiyle ilgisi olmadığını anlatır. Bizim 1960'lardan beri söylediklerimiz şimdi daha bir yerli yerine oturmaya başlıyor. Onun için de insanlar, belki daha da fazla yurtdışındakiler, yakından izlemediklerinden son tabloya çok hayret edebiliyorlar; İslamcı bilinen bir hükümet iktidara geliyor, Avrupa'yla bu kadar yakınlaşmayı sağlıyor, öbür tarafta da Atatürk'ün partisi CHP... Ona bakıyor. 'Allah allah, ne oluyor, ben mi yanlış görüyorum' diye hayretlere düşüyorlar. Biz öyle çok hayrete düşmüyoruz, çünkü biz bunları zaten başka türlü biliyorduk.

CHP sizce sol bir parti mi?

Hayır ve hiçbir zaman da olmadı.

Ya sosyal-demokrat bir parti?

Hayır, onunla da hiç alakası yok.

Merkez sağ parti mi diyeceğiz öyleyse, CHP'yi nereye yerleştireceğiz?

CHP milliyetçi bir parti; ulus-devletini kuran Üçüncü Dünya ülkelerinde, ebelik görevini yerine getiren milletin babası bir parti olur. Bunun iyi örneği Hindistan'da Kongre Partisi'dir. Baas'lar da böyle partiler arasında sayılabilir, bizimki daha erken bir örnek, ama tamamen bir devlet partisidir. Tek parti olmak üzere kurulmuştur ve çok parti olmaya bir türlü gelememiştir.

AKP'ye karşı 'temkinli' olma halinizi destekleyen tutumlar arasında Van Üniversitesi Rektörü Yücel Aşkın olayı da var mıydı?

O tuhaf bir olaydı. Bunu, Yücel Aşkın'a yapılan muamelenin hiç hoşuma gitmediğini *Radikal*'deki köşemde yazdım da. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz: Biz AKP deyince, otomatikman Tayyip Erdoğan'ı ve Abdullah Gül'ü düşünüyoruz, ama taşraya doğru gittikçe daha başka yapılarda, daha başka adamlar olmalı. Yukarıda da sözünü etmiştim, Meclis'e de girmiş, ama, "Bu rektör Ermenidir," diye konuşabilen bir adam var ortada. O tür adamlarla birlikte Van'da mahalli bir komplo da kurulmuş olabilir ve o komployu kuranlar, bir yandan hükümetten destek almış olabilirler. Öbür üniversitelerin rektörleri destek amacıyla Van'a gittiklerinde, önlerini kesenler, "Ya Allah, bismillah," diye bağırdılar. Bu imza gibi bir şey, MHP kaynaklı adamlar oldukları belli, ama bunların taşradaki hali AKP midir, MHP midir? Ne kadar aynı yolda giderler? Ne kadar ayrı giderler? Buradan anlamak zor. Ama rektörle dayanışma için yapılanlara bakınca da, 'keşke şimdiye kadar hep yapılsaydı da, faşist yönetimler meydanı bu kadar da boş bulmasalardı' diye de düşünüyorum.

YÖK-iktidar kavgası olarak görüldü, ama arkasında bilim-inanç çatışması da yatıyordu.

Olabilir, evet, ama bu da rahatsız edici bir boyuta getirildi. Bunu da YÖK bu hale getirdi. Karşı tarafın tepkileri aynı şiddet dozunda olmadı. Başbakan böyle durumlarda, ertesi gün 'keşke söylemeseydim' diyebileceği laflar edebilir, öyle oluyor ve gene öyle oldu, yine çok anlam veremediğim birtakım laflar söyledi. YÖK'ün bilmem kaç tane rektör toplayıp kalkıp Van'a gitmesiyse olup bitenin ötesinde bir şey bekledikleri, aradıkları izlenimi yarattı bende; esas derdi Yücel Aşkın değil de, 'şu hükümete karşı hangi olayı kullansam' diye ararken, bu olay çıktığı için ona sarılmış gibi geldi. Ayrıca, bir adamın unvanını elinden alacaklarsa Alemdaroğlu ne oluyor? Doğramacı ayrılmış gitmiş, onun için çok fazla yapılacak bir şey yok, ama Alemdaroğlu oturuyor ve ona bir şey yapamıyor. O zaman ben nesine güveneceğim bu adamların? İşte, hukuk profesörü Süheyl Batum. Rektör Aşkın'a davranışı sebebiyle yargıdan bir şüphe oluşmuş, bunun için Van'a gidiyor, Adalet Bakanı'nı ziyaret ediyor, ama Ermeni Konferansı'nı iptal eden mahkeme kararını sonuna kadar savunuyor, mahkeme kararına rağmen konferansı yaptılar diye de bizim üniversiteyi ihbar ediyor. Şimdi ben kimin hangi nesnelliğine, hangi hukukçuluğuna güveneceğim? Besbelli, başka amaçları vardı.

Bir hukuk konusu olmanın dışında, siyasal bir gösteriye mi dönüştürüldü bu rektör olayı?

Evet. Cumhurbaşkanı, çağı kapanmış bir anlayışın, Batıcılık, Kemalizm ideolojisinin bir militanı olarak rektörleri kabul etti. Sonuna kadar böyle görecek herhalde. Başka türlü görmesi, o gördüğü yerden bir delik açılıp da bir ışık gelmesi bana çok mümkün görünmüyor, ama genel olarak bu

olayın büyümesiyle, bir sürü şeyden vazgeçme yolunda bir karar verildi demektir.

Vazgeçilen nedir?

Demokrasi ile sonuna kadar dövüşmekte olanların bu işten vazgeçecekleri yok. Buldukları her fırsatta böyle hamleler yapacaklar, 'Siz gelin yapın, biz sonuna kadar sizi desteklemeye hazırız' diyecekler, ama onların pas verdikleri gruplar, gördüğüm kadarıyla o pası almıyorlar, bunu yapmak istemiyorlar. O taraf öyle durdukça fazla endişeye kapılmayabiliriz, ama orada da bir değişiklik başladığında, işte o zaman durum nereye varır, bilmem.

Sağın ve solun bu kadar karıştığı, kimin sağcı kimin solcu olduğunun belirsizleştiği bir Türkiye'de bundan sonra 'gerçek' bir sol parti oluşması mümkün mü?

Bence mümkün tabii, ama yakın zamanda çok muhtemel görünmüyor.

Başta bu milliyetçi damarın kırılması gerekiyor. Sizce aşılması gereken başka hangi zaaflar var?

Öncelikle, ilkelerde sağlamlık olmalı. Bunu söylediğiniz anda çok küçük bir grubun bir araya gelme halini kabul etmemiz lazım. Oradan başlayarak bir şeyler çıkabilir.

Çok küçükten neyi kastediyorsunuz?

Görece küçük bir çevrenin bir araya gelmesini kastediyorum. Türkiye'de yeni bir parti oluşumu gündeme geldi mi, bakıyorum, hep geniş çevre olsun diye uğraşılıyor.

O zaman da yol almak mı uzayıp gecikiyor?

Evet, herkesi içine aldığında bu, şimdiye kadar olanlardan bir farkı olmayan, ilkeleri bilmeyen, ilkelerine önem vermeyen ve her zora geldiğinde milliyetçi, devletçi reflekslerle ortaya çıkan bir insan kalabalığı olacak. Bu 'geniş kurulsun, herkesi kapsasın' fikrinden, hele de söz konusu olan, istenen bir sol partiyse tamamen vazgeçmek gerekiyor. Tabii 'bu-şu adamlar kuracak, öbürlerine kurmak yasaktır' diyemeyiz, bir sürü insan ve grup da olabilir, ama bunlardan bir tanesi genişliğiyle, kapsayıcılığıyla değil, olaylar karşısında koyduğu teşhislerin doğru çıkmasıyla kendine toplumda bir yer edinebilir. Bu da bir sabır meselesidir, ben bir sol partinin çıkışını ancak orada görüyorum. Burada söylediklerim, sadece Türkiye sınırları içinde baktığımda geçerli, öte taraftan Avrupa'yla yakınlaşma daha ileri derecelere vardığında, başka bir fikir seyrüseferi Türkiye'nin üzerinde cereyan etmeye başladığında, bunun da mutlaka kolaylaştırıcı etkileri olur kanısındayım.

Almanya ve İngiltere'de yeni sol var ve ancak zaman zaman ulus-devleti savunan bir tutum izliyorlar.

Bunlar yeni oluşumlar. Yeşiller artık eskidiler ve düzenin bir parçası haline geldiler, bize yeni bir soluk lazım. Mesela, 12 Mart'ta 'komünistler' değil de hep 'anarşistler' dendi. Halbuki bizim solumuz hiç anarşist olmadı, bence başlıca sorun da o. Anında Stalinist oldu, çünkü bütün siyasal kültürü buna yatkın. Bize biraz daha put yıkan, biraz daha yüzü gülen bir -parti değil de- hareket lazım.

ÖDP'nin çıkışı böyleydi.

Evet. Avrupa bütünleşmesi içerisinde bunun kapıları açılır. Biz bize kaldığımız süreceyse bunlar olmaz. Biz bize kaldığımız sürece, 'ağır ol, molla desinler' anlayışı ağır basar.

Peki, bu solun içinde kimler olabilir?

Özellikle önümüzdeki süreci, gidilecek yolun uzunluğunu düşündüğünüzde başka stratejiler ve ortaklıklar kurmak zorundasınız. Bundan otuz yıl önce bir parti 'ben işçi sınıfına nasıl dayanmalıyım' diye bir strateji kurmak zorundaydı. Belki otuz yıl önce bile daha uyanık olmak gerekirdi, ama şimdi 'niye uyanık olmadın' diye kimseyi suçlayacak halimiz yok. Bugün böyle bir durum söz konusu değil; yalnız bunu söylerken 'işçi sınıfından kurtulduk, şimdi biz modern orta sınıflarla diyalog kuralım' demekten de kaçınmak gerekiyor. Özellikle bu sivil toplum, sivil örgüt politikaları fena halde bir orta sınıf faaliyetine doğru dönüşüyor. Adı üzerinde, NGO, hükümet-dışı kuruluş. Şimdi Alman milleti Almanca, İspanyol milleti İspanyolca, Fransız milleti Fransızca, sivil toplum ise dünyanın her yerinde grameri bozuk İngilizce konuşuyor. Grameri bozuk da olsa onu konuşmak için sonuçta bir eğitimden geçmek gerekiyor. O eğitim de her yerde, Türkiye'de daha da fazla, belirli sayıda ve belirli çevredeki insanlara özgü. İşçiler, köylüler bu çevreye dahil değiller, Avrupa'da köylüler artık çok marjinal, ama Türkiye'de öyle değil; bu politikanın açtığı ufuklarda adamın hiçbir yeri yok.

Türkiye'de 150 bin sivil toplum örgütü var, ama bunların kaçı politika üretebilecek aktifliğe ve niyete sahip, belli değil.

Bunlar çok azdır, kimileri bilmem neyi güzelleştirme, bilmem nereye cami yaptırma ya da kanarya sevenler derneğidir, bu yekûn onlarla yükseliyordur. Onun için siyasetle uğraşan

Batı ülkeleriyle kıyasladığımızda çok daha dar bir alanda kalıyordur, ama o dar alanda da hiçbir şekilde işçiydi, köylüydü bilmem neydi, o adamlar yok. Toplumda o adamlar yok gibi davranılamaz. Bir sol partinin, 'işçi sınıfının bilincini bilmem nereye taşıyalım' diye değil, onlara bilinç götürmek üzere, karılarını, çocuklarını dövmemeyi öğretmek, ırkçılık, milliyetçilik yapmamalarını sağlamak üzere işçilere gitmesi lazım. Sosyalizmin onları hedef alması gerekiyor, çünkü kol emeğinin üretim içindeki yeri daraldıkça veya azaldıkça, gradosu düştükçe, o kol emeğini sağlayan adamların da niteliği düşüyor. 'İşçi sınıfı bilinci' benzeri laflar çok geride kaldı, ama işçilerin hâlâ kolektif çalışma, toplu bulunma, dayanışmacı bir hayat tarzına yatkınlık gibi avantajlarını, dediğim formül içinde de değerlendirebiliriz. Ancak yeni sosyalizmde 'emek' kavramını çok daha geniş tutmamız gerekiyor. Kafa emeğini de, üretilen başka gelir biçimlerini de kapsayan bir politika oluşturmalıyız; eskisi gibi tüzük, program, doktrin partisi olmamalı bu. Sürekli değişen, değişen duruma göre projeler üretebilen, projelerini halka sunmasını bilen, daha hareketli, enerjik, oynak, esnek bir yapı gerekiyor.

Bu yapının içinde Marksizmi nereye koyuyorsunuz?

Marx artık hakikaten çok eskilerde kaldı, onun bize anlattığı ve analiz ettiği dünya bugün çok fazla yok, ama sonuç olarak Marx bize 'özgürlük' ve 'eşitlik' diye, bunların biri adına ötekini feda etmenin sakıncalarını gösterdi, diyebiliriz. 'Bize özgürlük lazım, eşitlik olmasın' diyerek, sınırlı sayıda adamın özgürlüğünü sağlamak için kapitalizmi kurmak, 'herkesi eşitleştireceğiz' diye düşünce özgürlüğünü ortadan kaldırıp, bir sürü toplumu yaratan sosyalizmi inşa etmek değil, bunların ikisinin dengeli bir şekilde bir arada olduğu, ama aynı zaman-

da da bunları var eden sistemin işleyebildiği bir sistem gerekiyor. 'Bunun cevabı, bunun yolu nedir' derseniz, bilmiyorum, ama bunlar genel çizgiler ve bunlar da Marx'tan çıkar. O anlamda Marx hâlâ bizim gözümüzde epeyce bir uzağı aydınlatıyor, deniz feneri işlevi görüyor, ama sadece o ışıktan yola çıkamayız. Aynı zamanda, kendi projektörümüzü de temin etmemiz lazım.

Çok da fazla hareket alanı yok gibi, böyle bir partiyi ulusal sınırlar içinde kurmaya çalıştığınızda karşınıza sağ mı, sol mu kestiremediğiniz gruplar çıkabilir...

Yok işte, bu oluşum her neyse, uluslararası da olmak zorunda. Birinci vazife, enternasyonal olmaktır.

Enternasyonalizme bu kadar düşman olunan bir dönemde bunu gerçekleştirmek zor...

Ama bu bir bakıma dibe vurma hikâyesidir. Bu, Türkiye'deki eğitimli insanların sefaleti. Eğitilmemiş insanların böyle takıntıları yok, onlar bana daha samimi, daha dürüst geliyor.

Yani, şimdi yaşadığımız dönemi böyle tanımlıyorsunuz, dibe vurma...

Kierkegaard'ın şöyle bir lafı vardır: 'Çocuklara bakınca iyimser oluyorum, ümitleniyorum, çünkü onları bir eğitimle yetiştirmek mümkün, ama bir de eğitilmiş ve yetişmiş olanlara bakıyorum, aman Allah'ım...'

Önerdiğiniz yapıda bir sol partinin AKP tabanıyla temas kurabilmesi ne kadar mümkün?

Bu meseleyi gözden kaçırmamak, oralara da gitmek lazım.

Bir ateistle, bir inananı, bir politika içinde ne kadar uzun soluklu tutabilir, ne kadar cesur bir politika üretebilirsiniz ki?

Türkiye, bütün dünyadan farklı olarak, gün geçtikçe inanç üzerinden giden bir toplum oldu. Bilmiyorum, kolay değil, inançla uzun boylu yürüyemeyiz.

Bütün bu siyasal çıkışsızlıklarda artık bir tüketim toplumunda yaşamanın payı ne, tüketim toplumunu nasıl görüyor, nasıl değerlendiriyorsunuz?

Amerika'da yıllar önce, 1994'te galiba, benim de katıldığım bir seminerin açılış konuşmasını Gellner yaptı. Yugoslavya'da, 1990'ların başını, o faciaları, milliyetçiliği anlattıktan sonra, "Tek ümidimiz, inançsız tüketiciler enternasyonalinde," demişti. Tabii bu, bizim gibi sosyalizmin mücadele geleneklerinden geçmiş insanların gözünde sevimsiz bir laf, ama düşününce çok da boş değil. Yani, tüketim zaten kaçınılmaz olarak, biraz da boş kafa bir şekilde var, onun içinde rahatsız olabiliriz, ama bundan sonra onun olmadığı bir dünyada yaşayamayız. Dolayısıyla, bir şekilde onun da hesaba katılması lazım. Ortada, 'halkın afyonudur' deyip geçilecek bir eziyet, bir durum yok. Üstelik, bu 'afyon'ların kolay kolay yabana atılamayacağını artık anlamış olmalıyız. Ayrıca hakikaten, Gellner'ın söylediği bağlamda olduğu gibi birtakım sağlıklı tarafları var, çünkü dünyayı o inanan adamlar kana boğuyor. Bu onu dengeleyen bir durum, başka türlü birey olmayı öğrenemeyen insanlara, birey olmayı, bireysel tercihlerini değiştirmeyi, rafine etmeyi de öğretebilir. Tüketim toplumunun bu özelliği Türkiye gibi

kendi milliyetçiliğiyle izole, kapı pencere açmayan, kendi havasızlığında, kendi saldığı kokuların narkotik etkileriyle uyuşan bir topluma cam-çerçeve açan, biraz hava değişimi sağlayan bir imkân olabilir.

Türkiye'de, her sınıftan, her ideolojiden gençliğin alışveriş merkezlerinde buluştuğunu göz önüne alırsak, bu inançsızlığın yayıldığını düşünebilir ve söyleyebilir miyiz?

Bu kısmen var. Tüketim, boş zaman, inançsızlık gibi kavramları bir araya getiriyoruz, ama bunların içinde kültürün yeri bu kadar az olunca bu da bir başka türlü vandalizme dönüşüyor. Burada, pedagojik, didaktik bir yaklaşımdan, 'al, toplumu eğit' gibi bir düşünce biçiminden söz etmiyorum. Hatırlıyorum, 12 Eylül'ü izleyen birkaç yıl içinde, adaya mı ne gidiyoruz, bir genç grup, inanılmaz sesler, gürültüler çıkarıyordu, yani o vapurda bir saat yolculukta sıkılıp o sıkıntıyı gidermek için 'bilmem neye bak' diyor, anlamı olmayan şeylere habire gülüyorlardı. O zaman, 'mikroplardan arındırılmış temiz Türk gençliği, 12 Eylül günlerinde, adaya pikniğe gidiyor' diye düşünmüştüm. O manzaraya hâlâ pek çok yerde rastlanıyor. Çünkü o insanların hayatından ideolojiyi çekip almışsın, ama onun yerine başka bir şey koyamamışsın.

Sıkıntı bu boşluktan mı kaynaklanıyor?

Evet, tabii.

Fizik olarak gençlikle olgunluk arasındaki zaman dilimi de kapanmış gibi, sanki yaşayarak öğrenilecek, denenecek bir alan kalmamış.

Kullanıp atmak, kullanıp atmak. Tabii bu sadece Türkiye'nin değil, dünyanın da sorunları.

Ne yapılabilir peki, Sol bu boşlukları doldurmakta da atıl mı kalıyor sizce?

Aslında çözümü yalnız soldan beklememek gerekiyor. Veya bugünkü soldan. Daha önce ayrıntısına girmedik, ama İngiltere ve Almanya'daki sol partileri konuştuk, ben İngiltere'deki sola da sol diye bakamıyorum. Onlar da aynı krizi bir başka şekilde yaşıyorlar. Anlaşılan bu dünyada da daha beş-on yıl pek aşılamayacak, o arada sonradan pişman olabileceğimiz bir sürü şey olabilir. En basitinden, soyu tükenen hayvan cinsleri, tamiri olmayacak doğal kayıplar için niye bu kadar zaman, bu kadar aldırışsız davrandık diyebiliriz. Bütün kadınlar leopar giyerse, leopar kalmayacak; sözüne güvenilir birilerinin 'leopar kürk giymeyin', 'biraz paylaşmayı öğrenin' demesi lazım. Ama sol ortadan kalktı, paylaşma da ortadan kalktı, yakında Afrika da ortadan kalkacak...

Tüketim toplumunun içinde, tüketmeye bu kadar alışmışken, zihinler tüketimle şekillenmişken bunu anlatmak ne kadar mümkün?

Hiçbir zaman dünyanın bütün sorunları çözülmez. Her zaman sorunlar ve sorun yaratan insanlar, bencil insanlar, vs. olacak, ama bazen sayıları, etkileri makul hadleri aşıyor. O da biraz meydanı boş bulmanın sonucunda oluyor. Aslında, 1960'lar ve 1970'lerde, çok daha dayanışma, toplumsal sorumluluk diyen bir dünyadan, Thatcher'lı, Reagan'lı bir dünyaya geldik. Ben şöyle düşünüyorum; toplumsal ilerleme helezonidir, onun için de biraz rakkas gibi tekrar geriye dönüle-

bilir, ama bunlar geçicidir. Dolayısıyla, bu hayat ilelebet böyle devam edecek diye düşünmüyorum, ama tabii şu anda, bundan dört-beş yıl sonra, bir salı günü bilmem ne olacak da ondan sonra değişecek gibi bir durumdan bahsedemeyiz.

Karşı-küreselleşme hareketi, yeniden bir dayanışma ruhu oluşturabilir mi?

Kendi başına bunu oluşturabilir mi bilemiyorum, ama öyle bir ruhun oluşmasında rol oynayabilir.

Karşı-küreselleşme hareketi için de, sivil toplum için kullandığınız 'orta sınıf faaliyeti' tanımını kullanıyor musunuz, ayrıca bu örgütlenme de bir yere geldi ve tıkandı, iktidar ilişkilerini reddederken şimdi bir iktidar odağı olmadan örgütlenmenin zorluğundan yakınılmaya başlandı.

Dünyadaki mal, meta, maddi nimet dağılımından, artık bilgi dağılımı, bilgi dönüşümü sürecine girildi ve bu eğitimsiz insanlarla olacak bir şey değil. İnsanların büyük çoğunluğu bu anlamda hâlâ çok eğitimsiz, ayrıca bu bir eğitim almakla gerçekleştirilebilecek bir faaliyet değil. Başka türlü bir olgunlaşma, diploması olmayan bir olgunlaşma meselesi ve hâlâ dünyada çok az insana nasip oluyor.

İletişim teknolojisi, örneğin internet, yeni muhalif bir dilin oluşmasında ne kadar önemli sizce?

Önemli, hatta anti-global hareketten daha önemli, çünkü sonuçta anti-globalizm, sermayenin global tahakkümüne karşı çıkmak olduğu zaman anlamlı, ama bunun çok da farkına varılmaksızın globalleşmeye karşı çıkıldığında bu bir köylü

harekete dönüşüyor, Luddculuk, makine kırıcılığı gibi bir şey haline geliyor. İnternet ise uluslararası bilgilenme aracı olarak o körlüklerin, miyoplukların panzehiri olmaya aday. İnsanlar, hakikaten onun sayesinde bir sürü şey öğreniyorlar. Ben bile bir sürü şey öğrenmeye başladım...

Aynı zamanda, milliyetçiliği kırıcı bir yönü de yok mu?

Bence var, desantralize ediyor. Böyle olunca da milliyetçiliğe, merkeziyetçiliğe dayalı ideolojilere kontra bir etki yaratıyor.

Ama kullanımında bir eşitsizlik hâkim hâlâ...

Evet, gene kullanan az, gene eğitim imkânlarına bağlı.

Popüler kültür taze bir hava için camı aralıyor, ama milliyetçiliği de yeniden üretiyor. Televizyonda, sinemada, müzikte görülüyor bu.

Milliyetçilikte temel ideoloji 'ben', 'biz' ve 'ötekiler'dir, hepimiz birer 'ben'izdir de bir 'biz'in içerisindeyizdir, bir de o 'biz'in içinde olmayanlar vardır. Gelişme düzeylerine göre çeşitli toplumlar o 'biz' içinde 'millet' olarak da tanımlanabilirler, din olarak da, başka türlü de, ama bu genel bir algılama biçimi ve onu yerinden oynatmak çok zor.

Roland Barthes'ın da yazdığı gibi, *Alien, E. T.* gibi filmlerde hep bir Merihliler, bir yaratıklar vardır; bu Merihliler kimi zaman Sovyetler, yani demir perde arkasındakiler olur, kimi zaman da bir başka düşman. Yani, her durumda yeniden üretilebiliyor. Bu kalıpları yıkabilmek için bir başka türlü bilinç gerekiyor. Eğitim lazım diyorum, ama bu herkesin okuma yaz-

ma bilmesiyle ya da üniversite diplomasıyla erişilebilen bir bilinç de değil, hedefim çok yükseklerde. Bu düşman yaratma, düşüncenin, dolayısıyla popüler kültürün de yapısında var. Popüler kültüre 'kitle kültürü' de deniyor, ama onda popüler kültürün pozitif çağrışımları pek yok.

Siz hangisini demeyi tercih ediyorsunuz?

Ben genellikle hayata iyimser bakmayı tercih ettiğim için daha çok 'popüler kültür' diyorum, ama bunun daha bir felaket görünümlerinden bahsetmek istiyorsam o zaman da 'kitle kültürü'nü kullanıyorum. Çünkü popüler kültürün üretiminde bunu kullanan adamın da bir payı var. Kitle kültürü dediğimizdeyse ortada, tamamen bir fabrikasyon, bir damping halinde kitlelere sunulan, kitlelerin de sorgusuz, sualsiz alıp kullandıkları bir üretim geçerli. Kullanan adamın onun üretilmesinde bir payı olmuyor.

Katkıyı yaratıcılık anlamında kullanıyorsunuz, sanırım.

Evet, popüler kültürde daha bir yaratıcılık, bu yaratıcılığın içinde de bir başkaldırma var. Bu kültürün içinden bir temel kurulabilir, üzerine bir düşünce inşa edilebilir. Kitle kültürü öyle değil, o tamamen sahil kumsalı gibi bir şey.

Popüler kültürün içinde yaratıcılık olması, onu milliyetçiliğin yeniden üretiminden uzak tutmuyor ama.

Popüler kültürü çevreleyen toplumun siyasal, dinsel sınırları yukarıda sözünü ettiğimiz kalıplarla kuşatılmışsa ve 'arz' diye bir şey varsa, bu yönde bir hava cereyanı oluyorsa, o ortamda milliyetçilik daha fazla artıyor ve her şeye o hâkim ola-

biliyor, ama her anlamda alışveriş arttığı zaman aynı popüler kültür, milliyetçiliğin panzehiri de olabilir. Kapalılıktan çıkmak, daha geniş mekânlara, kalabalıklara açılmak, senden olmayanları tanımak milliyetçiliği kırabilir; bu, kitap okuyarak da, seyahat ederek de olabilir...

Televizyon...

Ben az çok bakıyorum.

Bir dizi var: "Yabancı Damat". Yunanlı bir gençle bir Türk kızın öyküsü anlatılıyor. Ailelerin hikâyeleri, düşmanlıklar, ama yönetmen...

Benim duyduğum kadarıyla şimdiye dek pek bir şovenizm yapmadı galiba, değil mi? Böyle şeyler iyi.

Bu ve benzerleri popüler kültürün yaratıcı ve ön açıcı örnekleri mi sayılmalı?

Evet, kitle kültürü değil, yani. Biraz önce onu anlatmaya çalıştım, ama yarım kaldı; kitle kültürü yapılı olana teslim bir kültür. Orada insana ilişkin karamsar bir varsayım var, ne üretiyorsanız, bunu insanın herhangi bir değerle fazla ilişkisi olmayan, hoşça vakit geçirmek isteyen bir ahmak olduğu varsayımına göre imal edip veriyorsunuz. Onun pasif alıcısı olduğu ölçüde de varsayımınız doğru çıkmış oluyor, 'aferin bana, doğru bilmişim' diyorsunuz. Bu kez üretmek üzere daha aşağılık bir modelini, örneğini düşünüyorsunuz, biraz da şundan katayım, biraz bundan diyorsunuz...

Bu Türkiye'de özellikle son zamanlarda yaygın olan bir hikâye. Bu vulgarizasyon reklamcılıktan tutun da medyaya kadar

her yerde etkilerini hissettiriyor. Şöyle bir şey anlatayım, ilk sanayileşen ve bunun bütün şokunu yaşayan memleket, İngiltere. O dönemde henüz ne radyo var, ne pikap. İşçiler, işçileşen adamlar, proleterlerleşmekte olan insanlar kendi sanatlarını kendileri yapıyorlar. Kendileri üretmek zorundalar, çünkü henüz onlara üreten biri yok, öyle bir sanayi kurulmamış, onun için özellikle işçi şarkıları ilginç geliyor. Bir treni anlatırken, ne bileyim işte 'bir demirden at' diyorlar, bir madenci şarkısının içinde bir protestoyu da görebiliyorsunuz, ama bir başka şarkıda da bir ağıttan çok bir mizah, bir işçi mizahı buluyorsunuz. Bu Brecht'in istediği, önerdiği gibi bir bilinçlendirme de değil, daha çok alaycı, 'adam sende' diyen, kendi eyleme geçmese de kül yutmayan adamların sanatı. Mesela, madencinin karısı kapkara olmuş giderken madenin patronuna rastlıyor, adam korkuyor, 'sen kimsin' diye soruyor, kadın 'cehennemden geliyorum' diye cevaplıyor, patron 'orada ne oluyor' diye soruyor bu kez, 'valla' diye cevap veriyor kadın, 'haberler kötü, fakirleri oradan da kovaladılar, şimdi zenginlere yer açıyorlar', adam daha da korkunca kadın 'işçilerin ücretlerini yükselt, belki o zaman seni almazlar' diyor. Protestolarını, başkaldırılarını, 'kahrolsun patronlar' diyerek değil, 'bu düzen değişecek' diye slogan atarak espriyle yapıyorlar. Bütün bunlar da işçinin nasıl bir adam olduğunu anlatıyor. Başka bütün ülkeler bu olayları yaşamakta geciktikleri için bu tür ürünü ortaya koyabilmişi az, böyle bir tarz bizde de yok.

Bizde biraz öfkeli ama daha çok acılı bir başkaldırı var, o da başkaldırı sayılırsa.

Evet, doğru. Bunu bizim arabesk müzikle karşılaştırdığımızda zaten artık İMÇ'siyle, başka pazarlarıyla tamamen

kurumlaşmış bir yapı söz konusu. Birileri stüdyolara giriyor, kapıları kapatıyor ve bu müzikleri yapıyorlar. Alıcısı olan adam, ne kadar bunun yapıcısı? Çok değil, onun dahli, önüne sunulanın içinden aldığı. Orhan Gencebay'ı alıyorsa o zaman Orhan Gencebay öne çıkıyor, o zaman da herkes ona benzemeye çalışıyor. Halbuki öbür tarafta yapıcı da alıcı da büyük ölçüde adamın kendisi. Popüleri ben biraz da böyle alıyorum işte, kitle kültürü olarak da ötekini tanımlıyorum.

Kitle kültürünün bir ürünü pazarlama stratejilerinden biri de 'baba'; Orhan Gencebay, Müslüm Gürses, Erkin Koray... Siyasetteki 'baba' kavramı müzikte de görülüyor ve bugün de bununla baş edilemiyor. Neden?

Biz çok ataerkil bir toplumuz, bu her tarafımıza sinmiş. Böyle olunca da mevcut malzemeden bunu reddedecek bir tarzın çıkması zor. Üstelik de spontane üretimlerden, yani kitlesel bir üretimden bahsediyoruz, onun elinin altındaki alet edevat da bundan ibaret. Bunu üreten insanların başka türlü aletler alıp kullanmalarını çok da fazla bekleyemeyiz. Sanırım, Timur Selçuk sokmuştu bunu kafama, "Konya'dan İstanbul'a gelen, göç bunalımını yaşayan, tutunacak bir dal arayan adam Orhan'ı dinliyor, diyelim," demişti. "Komşusu olan adam da Bremen'e gidiyor, orada neye uğradığını şaşırıyor ve Ferdi Tayfur dinliyor, 'yandım Allah' diye bağırıyor."

Daha ağır bir kırılma mı yaşıyor?

Evet, o zaman da Ferdi Tayfur, Orhan Gencebay'dan daha başka, daha ağır şeyler üretiyor. O zaman henüz Müslüm de

yoktu. Aslında yurtdışına gitmek hızını kaybetti, ama bugün de Türkiye'de göç devam ediyor ve hep yeni bir kuşak çıkabiliyor. Orhan Gencebay hâlâ kendi ufkunda, Yunus Emre'den de esinlenip, bir şeyler alıp, bugünün göçünü yaşayan insana da 'dik dur' diyor. Halbuki pek öyle dik durmaya niyeti olmayan adamlar koşarak geliyorlar. Onların da bir başka idolü oluyor. Sonuçta, bunların hepsinin altta kalan adam olarak potansiyel muhalif durumları var, onun için bütün o idoller bir yandan da muhalifmiş gibi durabiliyorlar.

Kuşaklar değişiyor, ama kültürleri birbirine karışıyor, örneğin 1960'lı yıllarda dinlenen şarkılar tekrar moda oluyor. Bu o kuşakların yüzergezer halinden mi, yoksa bir şey üretememelerinden mi kaynaklanıyor?

Bu bütün dünyada böyle. Popüler kültürün bir parçası olarak popüler müzik de tanımı gereği kolay aşınan, atılan bir meta, onu bir konserve kutusu gibi görüyoruz. Belki de üretilenlerin büyük bir kısmı gerçekten de bu durumda, ama her üretim alanında benzerlerinden daha üstün olanlar var, yani adamın sesi güzel, şarkıyı iyi söylüyor, birisi de iyi bestelemiş. Dolayısıyla, bu iyi olanlar bir süre sonra tekrar geri gelebiliyorlar.

Bu arada milliyetçilik de yeniden üretilebiliyor...

Bu daha çok kitle kültüründe var. İşleri o kitle kültürünün mekanizmalarına bıraktığınız ölçüde bu tehlike var. Bunu oradan popülere doğru çekmeye çalıştığınız ölçüde de o tehlikeler azalır veya en azından milliyetçiliğe karşı ters yönden etki yapacak bir üretimi sunma isteği, imkânı olabilir, ancak öbüründe bu da yok.

Kadınların, ya da kadın hareketinin, bu süreçte özgün bir katkısı olamaz mı?

Türkiye'de kadınların 'kadınlar' olarak genel gidişe karşı bir tavır aldıklarını söylemek mümkün değil. Yaygın bir feminizmden söz etmek de mümkün değil. Hani, 'münferit' diye bir lakırdı söylenir durur. Bu da biraz öyle. Kadınlıkla ilgili bilinçlenmiş kadın, normal olarak, dünya hakkında da bilinçlenmiştir. Böyleleri var, pırıl pırıl olanları var, ama hâlâ sayıları çok az. Onun için Türkiye'de siyasal analiz yaparken 'bir de kadınlar' deyip ayrı bir kategori açmak durumunda değiliz pek. Türk-Kürt çatışması gibi alanlarda da, kendi tarafının siyasal otoritesinin beklentisine aykırı davranan pek kimse göremiyorum.

Son on yıldır dünyada da Türkiye'de de etnik müziğin bir popülaritesi var, bu müziğin milliyetçiliği kırma etkisi nedir? Etnik müzik ve kültür, sınırları ne kadar genişletebilir?

Etnik müzik füzyon dedikleri müzik gibi mi?

Kürt müziğinin Avrupa'da çok popüler olması ya da Afrika müziğinin tüm dünyaya yayılması...

Bütün bunlarla, enternasyonalizasyon kaçınılmaz olarak her gün artacak. Bir süredir onun sinyalleri alınıyor. Beatles'ın Shankar'ı veyahut Picasso'nun Afrika masklarını keşfetmesi gibi kültürlerarası atlamalar yaşanıyor; benzer bir durum yemekte de var, dünya yemeğine doğru bir gidiş yaşanıyor, bunlar bence hep iyi şeyler. Böylece ulusallık kalıpları kırılıyor ve benim deyimimle, cam pencere açılıyor.

Yeri gelmişken, yemeğin insanları buluşturduğu yer neresi? Dünya yemeğine gidiş insanları nasıl etkileyip yönlendirecek?

Binlerce etken arasından biri de yemek. En temel insani eylem olduğu için, siyasette şununla bununla birlikte düşünmesek de, aslında her alanda önemli etkileri var. Şöyle bir örnek vereyim. Almanya'ya ilk 1967'de gitmiştim, Frankfurt'a. Batı'nın benim de bildiğim sosları, hardallı turşuları, soğan turşuları, vb. var. Ben de yemeğe meraklıyım. Yıllarca, bizde o zaman bulunmayan bu şeyleri eve taşımışımdır. Bir çarşıya gittik, kocaman, demir bir baraka. Zemin katta manavlar, ikinci katta bütün yabancı işçilerin mezecileri, kasapları falan. Burada yalnız o adamlar alışveriş ediyordu. Alman yoktu. Alman sosisini lahanasını alır, 'sauerkraut'unu yapar, başka şey aramaz.

Şimdiki Almanya ise çok farklı. Bütün bu dükkânlar artık her yerde ve önleri, içleri mal alan Almanlarla dolu. Antalya'nın patlıcanı, Bursa'nın biberi burada. Uzakdoğu, Karayip, Ortadoğu, Afrika, ne ararsan var. Aynı zamanda Almanlar dünyayı geziyor, yeni yeni şeyler öğreniyorlar. Belki hepsi değil, hatta kesinlikle hepsi değil, ama artık başka türlü yaşayamayacak tonla Alman var. Peki, bugünkü Almanya nasıl? Eh, 1967'yle kıyaslanamayacak kadar açık fikirli, demokrat. Geçmişiyle hesaplaşmış, rahatlamış. Yalnız Avrupa'da değil, bütün dünyada yapıcı bir rol oynuyor, barışa, demokrasiye katkıda bulunuyor. 1936'dan 2006'ya... Yetmiş yıl. Ama inanılmaz bir değişim. Bütün bunlar Almanlar istiridye sosu ve döner yedi diye mi oldu? Elbette değil, ama bütünün içinde onun da yeri var.

Peki, devam edelim, Batı'nın Türkiye'ye, Ortadoğu'ya bakışında, yani oryantalizmde de bir kırılma görüyor musunuz?

Evet, yine de o klasik anlayışın hiç dışına çıkmamış kıyamet kadar insan var, ama çıkmış bir dolu insan da görüyorsunuz. AB tartışmaları çerçevesinde, başından bugüne kadar geçen sürede pek çok insan tanıdım. Michael Lake'ın Avrupa elçisi olarak bulunduğu zamanlardan beri yoğun temaslarım oldu ve tanıştığım, konuştuğum insanlarda bu dediğimiz doğrultuda bir değişim gözlemledim. Türkiye'yi daha iyi anlayan, anlamak için nasıl bakması gerektiği konusunda çaba harcayan insanlar gittikçe çoğaldı. Evet, daha önce tepeden bakan, anlamayan bir sürü yaratık vardı.

Ya içerideki oryantalistlik? İstanbul'da yaşayıp da Ankara'dan ötesine aynı bir Batılı gibi oryantalist çerçeve içinde bakanlar var.

Var tabii, ama o daha çok sınıfsal da bir tutum. Batılılaşma, dünyadaki yerimiz, milliyetçilik gibi konularla bu sınıfsal tutum iç içe geçiyor. Mesela İngiltere'de, adam proleter sınıfını küçümser, çünkü kendisi aristokrattır veya burjuva, küçük burjuvayı da küçümser. Burada o küçümsemeye 'senin yüzünden bu haldeyiz' diye bir suçlama da karışıyor. Fransız burjuvası 'o ayağını yıkamıyor, bu yüzden ayağı kokuyor' der, biter iş. Buradaysa 'herif pis, yıkanmıyor, o yüzden bizi AB'ye almıyorlar' gibi bir düşünce oluşuyor ve öfke katlanıyor. Mine Kırıkkanat'ın geçen yıl plaja gidenleri konu aldığı yazısında da insan böyle bir öfke hissediyor. Bulsa adamı vuracak, bir taraflarını koparacak... Bu kadar güçlü bir nefretle bakıyor. Geçenlerde, tesadüf eseri, Elektrik İdaresi'nin 1920'lerde, 1930'larda çıkan dergisine bakıyorduk, orada her sayfada millete nasıl davranacağı öğretiliyor. Onlarla kıyasladığınızda şimdi bunu epey düzelmiş bir tutum olarak görebiliriz.

Peki, ama bugünkü kadar batmıyordu insanlara. Onları bugünkü kadar dışarıda bırakmıyordu.

'O zaman batmıyordu'dan çok, belki şöyle denebilir: 'O zaman bütün bunlar çok daha naifti.' Yani, adam kendini ne kadar tepelerde görmüş! Bu yüzden devamlı halkını aydınlatmaya çalışsa da onun yaptığında bir naif taraf, çocuksu bir şey var. Onun için o kadar batmıyor, ama bugün artık daha sofistike bir dünyada yaşadığımızdan naiflik değil, edepsizlik olarak çıkıyor ortaya.

Böyle bir yaklaşım belki edepsizlik olarak tanımlanamaz, ama göçenlerde de var. Diyelim, 2000'de gelmiş İstanbul'a, kendisinden bir yıl sonra geleni 'İstanbul'u bu bozdu' diye suçluyor.

Korkunç bir durum. Bir şoförün yoldaki adama şöyle bağırdığını hatırlıyorum: "Böyle ayılar geldi, böyle oldu."

Elit olmayandaki bu öfke, küslük hali nereden kaynaklanıyor?

Bu, Batılılaşma tutkusunun ya da bunu beceremememenin yukarıdan aşağıya yansıması. Gerçekleşmese de toplumun ideolojisi olarak her yerde hissediliyor. Onun için herkes bir kabahatli arıyor. Elbette, bu kabahatlinin kendisinden başka birisi olması lazım. Otobüsle Sivas'tan Ankara'ya gittiğimizi hatırlıyorum, bir yerleşim yerinden geçerken, yaşlı bir köylü karı-koca koşarak kendilerini yola attılar. Haliyle bizim şoför de frene bastı, herkes ayağa kalktı ve pencerelerden yaşlı çifte 'yuhh' diye bağırdı. 'Sizin yüzünüzden bu memleket kalkınamadı' diye söylenmediler gerçi, ama otobüsün içindeki atmosfer bu lafla doluydu. Herkesin aklından bu geçiyordu.

Çok rahat söylenen bir cümle bu.

Evet, vatan haini gibi. Çok rahat kullanılıyor.

Bir taraftan da kendilerini hemşehri aidiyeti içinde rahat hissediyorlar.

Hemşehrilik aslında bir proto-milliyetçilik, ama birçok bakımdan da milliyetçilikle çelişen bir durum. Milliyetçilikle çeliştiği için iyi bir şey olduğu sonucu da çıkarılmamalı. Çünkü milliyetçiliğin sahip olduğu dışlayıcılık ya da kapalı, içine dönük yaşama ve alışık olmadıklarını reddetme gibi kötü diyeceğimiz özelliklere o da sahip, sadece milliyetçilik kadar geniş bir çerçevesi yok.

Konu milliyetçilik olunca, bu bir de hem Türkiye'nin hem de dünyanın en can alıcı sorunu olunca, sorunların ve soruların da arkası kesilmiyor. Irak'ın işgaline karşı tepkiler henüz istenen sonucu yaratmadan, şimdi de İran gündemde. Batı'nın İran'a yönelik politikalarını ve muhtemel bir saldırıyı nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce Türkiye bu konuda nerede ve nasıl durmayı yeğleyecek?

Bugün Türkiye'de milliyetçi cephe Avrupa'ya ve demokrasiye engel çıkarmak için eline ne geçerse kullanıyor. Bizim laikler doğal olarak İran'dan nefret ederler (hani, herhangi biri Ahmedinecat'tan nasıl hoşlanabilir, o da meçhul ya), ama buradan bir anti-Amerikanizm, ondan da bir Türk milliyetçiliği usaresi sıkıp çıkarabileceklerse bunu da ihmal etmezler. 'Çuval' falan, vaktiyle solun oluşturduğu havayı şimdi Amerikan emperyalizmine, Bush tarzı bir Amerikan müdahaleciliğine karşı bilinçli, demokrat ve dayanışmacı bir eleştiriyle değil, 'Vay bizim faşiz-

mimize ne hakla engel olurlar!' anlayışıyla onlar da kullanmaya çalışıyorlar. Bunların 'evrensel politika'yla ilgisi yok, çünkü zaten dayandıkları temel, Türkiye'nin izolasyonu.

Avrupa ülkelerinde son günlerde tam da dünün "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyalarını, bugünün tek dil ısrarını hatırlatan gelişmeler yaşanıyor. Almanya'da bir spor salonunda bir Türkiyeli çift, Türkçe konuşmamaları konusunda uyarıldı. Buna benzer örnekler giderek çoğalıyor, yine Almanya'da ders dışında da Almanca konuşma zorunluluğu getirildi, Hollanda'da sokakta ana dille konuşmak yasaklandı... Bu bizim Almanya'yla bir başka benzerliğimiz mi, siz Avrupa ülkelerindeki bu 'milliyetçi' tutumu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Avrupa ülkelerinin bu tür sağcı reflekslerini ('korunma refleksleri' denebilir buna) klasik bir milliyetçilik kalıbı içinde görmüyorum ben. Daha genel bir durum var ortada. 'Alman dili'ni, 'Felemenk dili'ni 'konuşsun' diyorlar; bu o dillerden çok, kendini içinde yaşadığı ülkenin kültürüne kapama tutumuna duyulan tepkiden ileri geliyor. Yirmi yıldır orada yaşıyorsun, ama henüz dilini öğrenmemişsin. Durum buysa, demek orada insanlar neler yaşıyor, ne düşünüyor, ne hissediyor, bilmiyorsun. 'Bilmiyor'dan öte, önem vermiyorsun, ciddiye almıyorsun. Bununla da bitmez. Böyle inatla görmemekte direniyorsun, bunun kökeni nötr bir ilgisizlik mi sadece? Öyle olabilir mi? Yoksa bu ilgisizlik bir düşmanlığın sonucu mu? Öyleyse, o halde orada işin ne? Nefret ede ede, ne oturuyorsun orada?

Şimdi, genel gidişin içine başka şeyler karışmasa, buna da çok takılmayabilirler. Ama 11 Eylül gibi bir olay olmuşsa, Birleşik Krallık'ta yaşayan Müslümanlar, Salman Rüş-

di'yi öldürmek üzere örgütlenmeye başlamışsa, yani bu tür gelişmeler meydana geliyorsa, ülkende senin ülkene düşman olarak yaşayan, senin ekonominin ürettiği paradan alarak, ama senin kültürünü toptan reddederek orada yaşayan insanlardan korkmaya başlıyorsun. "Atta gibi bir adam mı bu da? Bana öyle domuz görmüş gibi bakarken yeni bir saldırı mı planlıyor?"

Bu kaygıların sonuçlarına hak vermemiz gerekmiyor. Tersine, kınamalıyız bunları. Çünkü böyle yasak getirmekle, zorlamakla hiçbir şey düzelmez, ancak daha fazla bozulur. Ama bu kaygıları anlamalıyız. Anlamadan bir şey düzeltilemez. Tabii "Vatandaş Türkçe Konuş" veya "Ya Sev Ya Terk Et" kampanyaları yapmış, yapılırken bunları yadırgamamış bir toplumda ondan bundan böyle hesaplar sormaya ne kadar hakkımız var, o da başka bir konu.

Bu bizim kendi 'faşizm'imizle ilgili bir hal. Tabii Avrupa'daki durum da kötüklüyor bunları...

Bugünlerde yazmıştım: Yabancı göçmen, mülteci, her neyse, bu adamlar karşısında sen toplum olarak kapanıyorsun. Memleketinin bir parçasında duruyorlar, oturuyorlar, çalışıyorlar falan. O parçayı onlara bırakıyor, sen kendin oraya uğramıyorsun. Bin türlü davranışınla, adamı adam yerine koymadığını belli ediyorsun. Sonra adamın sana 'uyum' göstermesini bekliyorsun. Olmaz tabii böyle bir şey. Hele işin başında Almanya'nın yaptığı gibi, kendin 'bana en niteliksizi bulup gönder' diyeceksin. At pazarındaki gibi adamı dişine bakıp beğeneceksin. Sonra da 'Almanca öğrenmedi, Goethe okumamış' diyeceksin.

Göçmen gönderen her toplumun kendine göre farklı, öz-

gül sorunları olabilir. Hepsini aynı kategoriye sokamazsın, genel ortaklıklar olsa da. Ama peki, biz ne yaptık? Giden bireyleri demiyorum. Devlet olarak nasıl bir tavır aldık? 'Gidiyorsunuz ama zinhar Türklüğünüzü, Müslümanlığınızı unutmayın' sözünden daha öncelikli bir tavsiyede bulunduk mu? 'Size para verecekler. Alın, bize yollayın. Size kültür vermeye de kalkabilirler. Sakın almayın. Bekleyin, biz size onu da göndereceğiz?' Bundan başka bir şey dedik mi biz bu insanlara? Üstelik, oralardan öyle kültüre benzer bir şeyler almış olanlara, örneğin demokratik kültür edinmeye kalkanlara iyi gözle baktık mı?

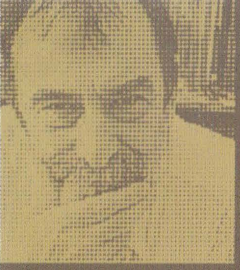
Her şeye rağmen göçmen Türkler, bir yığın eksikliğe, yoksunluğa, şuna buna rağmen, gittikleri yerde 'bela' olmuyorlar. Hani, 'Rus gangster çetesi' diye bir şey üretmiyorlar, çıkardıkları sorun o nitelikte bir şey değil. 'Bunlar niye böyle kapalı?' filan. Çünkü hâlâ edilginler, çünkü hâlâ aslında orada yaşamıyorlar; kendileri yaşayamadığı, ötekiler de yaşatmadığı için.

Öte yandan Türkiye, resmi ve gayri resmi düzeylerde, son derece sevimsiz bir imge çizmekten geri durmuyor. Kimseye sevimli gelemeyecek saldırgan bir milliyetçilikle, sürekli bağırtkan bir üslûpla, ister Ermeni kıyımı olsun ister bir futbol maçı, ister Mehmet Okur için NBA'ye ister Atatürk için *Time* dergisine çocukça bir 'biz! biz!' mesajı göndermek olsun, bu olumsuzluğu her gün biraz daha büyütüyoruz. Batı kültürü nedir, bunun 'değerleri' nedir, burada üslûp nedir... Ne bildiğimiz var, ne öğrenmek istediğimiz. Durmadan onu çiğnemekle meşgulüz, kimi zaman bilerek ama çoğu zaman bilmeyerek.

Dolayısıyla, dış dünyada bizi seven az. Hakkımızda 'önyargı' gerçekten var. İddia ettiğimiz ölçüde olmasa da. Ama

'önyargıyı düzeltmek' üzere benimsediğimiz tavır, onu gidermiyor, büyütüyor. Gene Ermeni Kıyımı gibi bir örneğe bakalım. 90 yıl önce olmuş bu olayı herkesin asgari bir anlayış göstereceği bir biçimde anlatmak mümkün. Ama bizim seçtiğimiz yöntem ve sergilediğimiz davranış biçimiyle, olay 90 yıl öncesinin olayı olmaktan çıkıyor. 'Bunlar bugün aynı şeyi yine yapar' dedirtiyor. Ve bütün bunlar 'vatanperverlik' adına yapılıyor.

Hal böyle olunca, göçmeni göçmeyeni, Türkiye'ye düşman olan, onu AB'de görmek istemeyen, bunun olmasını sabote etmek isteyen, son analizde genel küçük bir azınlık, ipleri kendi dilediği gibi çekip oynatıyor. Çünkü bizim sergilediğimiz davranışlara bakan büyük çoğunluk, bizim AB için ne tür bir kazanç, nasıl bir nimet olacağımızı anlamakta güçlük çekiyor. En iyimser beklentimiz, 'inşallah hepsi böyle değildir' demeleri olabilir. Bunun için, bütün medeniyetleri kurmuş ve aynı zamanda tarihinin her anını kahramanca savaşarak geçirmiş, dünyada en asil ırk olduğunuzu, çok yüce olduğunuzu söylemeniz de korkarım yeterince ikna edici olmuyor.

LİNÇ KÜLTÜRÜNÜN TARİHSEL KÖKENİ:

MİLLİYETÇİLİK

MURAT BELGE

23 Mart 2005'te Mersin'de on binlerce kişinin katıldığı Nevruz kutlamalarında 12 ve 14 yaşlarında iki çocuğun Türk bayrağını yaktıkları gerekçesiyle başlayan olaylar, 2005 yılında Türkiye siyasetine damgasını vuran en karakteristik gelişmeydi. Zaman içinde bir 'ulusal hassasiyet'in kabarışıyla birleşen bu süreçte gündelik hayatımızı dipsiz bir şiddet uçurumuna sürüklemeyi arzulayan güçler, Orhan Pamuk davası ve Ermeni Konferansı gibi fırsatlardan yararlanmakta hiç gecikmediler ve her kademedeki devlet yetkililerinin de aleni teşvikiyle, linç girişimlerini ülkenin dört bir tarafına yayarak bir korku atmosferi yaratmaya koyuldular.

Berat Günçıkan'ın geniş bir zamana yayılan bu doyurucu ve ufuk açıcı söyleşi kitabında okuyacağımız üzere, Murat Belge bütün bu tarihin yakından takipçisi. Ona göre, yeni bir dalga halini almaya yüz tutan bu milliyetçi saldırganlığın mücbir sebebi, ulus-devlete duyulan inancın son kırıntıları. Ulus-devlet, kurulurken nasıl milliyetçiliğe yaslanarak tarih sahnesinde boy göstermişse, çağımızda da çözülürken yine milliyetçiliğe yaslanarak diklenmeye çabalıyor. Biliyoruz ki, ulus-devletini kuran hiçbir ülkenin geçmişinde temiz, kansız bir tarih yatmıyor. Fakat hiçbir ulusun kendi geçmişiyle yüzleşmeden, işlediği suçları kabullenmeden 'uluslar ailesi'nde kansız bir gelecekle yer alması da mümkün görünmüyor.

ISBN 9944-916-13-7

9 789944 916134

www.agorakitapligi.com